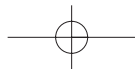

Overvloed

Uitgeverij Veen Magazines B.V.
Postbus 256
1110 AG Diemen
www.veenmagazines.nl

Oorspronkelijke titel: *Abundance*
© Karim Benammar (nog niet verschenen)

Titel: Overvloed
Auteur: Karim Benammar
Vertaling: Sebo Uithol

Ontwerp en opmaak: Dvada, Utrecht
Omslagfoto: Rainer Jensen / ANP

© Veen Magazines, Diemen 2005
2e druk, 2005
ISBN: 90 76988 86 2
NUR: 730

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photocopy, microfilm, or any other means without written permission by the publisher.

Overvloed

Karim Benammar

Inhoud

HOOFDSTUK 1:		
	Supermarktweelde <i>Een feest van consumptie</i>	7
	Aanhoudende twijfel	8
	Twee metaforen voor het leven	12
	Paradoxen van overvloed	14
	Het economische raadsel	15
HOOFDSTUK 2:		
	Verlangens in stijl <i>Kleurrijke karakters</i>	17
	Bodemloze verlangens	18
	Mimetische begeerte	19
	Exclusiviteit en status	21
	Symbolische goederen	23
	Begeerte verminderen	24
	Natuurlijke uitbundigheid	25
	Het uitdrukken van voorkeuren	26
	Onbegrensde mogelijkheden	27
HOOFDSTUK 3		
	De kat die zijn eigen staart najaagt <i>Mobiele vrijheid</i>	29
	Productiegekte	30
	Veroudering ontwerpen	31
	Glamour op krediet	33
	Een economie van overschotten	33
	Middelen en doelen	35
	De nieuwe piramiden	36
HOOFDSTUK 4		
	De logica van het geven <i>'Music, sweet music'</i>	39
	Het verdelen van de koek	39
	Het nul-somspel voorbij	40
	Het informatietijdperk	42
	'Closed source' en 'open source'	43
	Het verspreiden van informatie	45
	Een merkloos voortbestaan	48
	Ketterse economie	49

HOOFDSTUK 5		
	Genoeg voor iedereen <i>Zwart goud</i>	52
	Een beroemde weddenschap	53
	Substitutie	55
	Ontstoffelijking	56
	Een gesloten kringloop	57
	Volledige recycling	58
	Zonne-energie	60
	De nieuwe alchemisten	61
HOOFDSTUK 6		
	Opwaartse spiralen <i>Oprukkende bulldozers</i>	62
	Moedwillige vernietiging	64
	Investeringskortzichtigheid	66
	De kracht van pensioenfondsen	68
	Neerwaartse en opwaartse spiralen	70
	De overvloed aanwenden	71
	Herstel	72
HOOFDSTUK 7		
	Groene mobiliteit <i>Onze heilige koe</i>	75
	Het wagenpark verdubbelen	76
	De verkeerde weg	78
	De 'hyper car'	79
	Mobiliteit	81
	Productie opnieuw uitvinden	82
	Het dilemma van vrijgevigheid	84
	Een grotere koek	85
HOOFDSTUK 8		
	Overtollige energie <i>Carnaval</i>	87
	Het einde van het economische probleem	89
	Nieuwsgierigheid en vindingrijkheid	91
	Kunst en schoonheid	92
	De erotische impuls	93
	Accumulatie en besteding	95
HOOFDSTUK 9		
	Radicale geschenken <i>Het waarom van het leven</i>	97
	Nihilisme en betekenisloosheid	99
	Talenten en gaven	101
	Overvloed, dankbaarheid en vrijgevigheid	102
	Eindigheid	104
	Vervulling	105
DANKWOORD		109
NOTEN		111
LITERATUUR		119

Voor Alphonso Lingis, filosoof van excess

HOOFDSTUK 1

Supermarktweeelde

Een feest van consumptie

Loop langs de schappen van een grote supermarkt in een willekeurige stad van een ontwikkeld land en je wordt geconfronteerd met een enorme verscheidenheid aan producten. Brood van over de oceaan aangevoerde granen, exotische vruchten uit verafgelegen landen, producten gemaakt van olie, graan, suiker en cacao; een keur aan soorten vlees, vis en kaas; blikken en pakjes soep; chemische producten (van wasmiddel tot tandpasta); bestek en huishoudelijk gereedschap; diervoeding en tijdschriften. Deze producten zijn per schip en vliegtuig aangevoerd, en per vrachtwagen ter plaatse gebracht, zoals jij waarschijnlijk in je eigen auto naar de supermarkt bent gereden. Je betaalt met een bankpas, mogelijk gemaakt door een stabiele valutakoers, een ontwikkelde bankinfrastructuur en een geautomatiseerd netwerk.

Boodschappen doen is het modelkenmerk van het leven aan het begin van de eenentwintigste eeuw. We vliegen de halve wereld over, zijn via onze computers verbonden met het internet, en hebben, wanneer we maar willen, de beschikking over allerlei amusementselektronica. Voor een selecte groep mensen verschaft de technologische ontwikkeling, in combinatie met een kapitalistisch economisch systeem, alle denkbare vormen van comfort.

Ook wat keuzen betreft zijn onze levens rijker dan onze grootouders zich voor konden stellen. We kunnen met onze stereo-installatie luisteren naar jazz, naar een ontelbare hoeveelheid popliedjes en naar welke symfonie dan ook. De meest bescheiden bibliotheek heeft meer boeken dan we ooit kunnen lezen en een videotheek meer films dan we willen zien. We kunnen overal naar toe

OVERVLOED

reizen zo snel we willen, exotische streken bezoeken die een eeuw geleden nog een goed georganiseerde en gefinancierde expeditie vereisten, ons thuis voelen in een groot aantal landen en op de hoogte blijven van sport en spektakel aan de andere kant van de planeet. We hebben de sociale vrijheid te kiezen welk vak of beroep we willen, welk onderwijs we volgen, waar we wonen, of we trouwen en kinderen willen en hoe we onze vrije tijd besteden. We steken steeds meer geld en energie in het invullen van vrije tijd, met steeds buitenissiger sporten, met pretparken als een totale alternatieve virtuele cultuur en met steeds meer amusement voor onze verzadigde levensstijl.¹

De techniekminnende utopist in ons kan verlangen naar een nog waanzinnigere wereld met nog meer comfort, naar nog verder toegespitste keuzen, naar toegang tot alle mogelijke bronnen van vermaak, naar de mogelijkheid zijn of haar lichaam naar believen aan te passen, het hebben van volmaakte ogen, volmaakte tanden en een volmaakte neus, naar het verdwijnen van de laatste ongemakken zoals verkoudheid, virussen en verveling. Waar is de futurist die de geboorte van deze wereld van overvloed aankondigt en die met zijn manifest de pracht van de manipuleerbaarheid van het menselijk lichaam en de menselijke wereld beschrijft?²

AANHOUDENDE TWIJFEL

Het systeem dat ons deze geneugten van het leven verschaft is uitzonderlijk succesvol, gemeten naar de stroom van producten en de koortsachtige consumptie die het voortbrengt. Toch voelen we ons temidden van deze rijkdom, omgeven door alle spullen die we kopen en het plezier dat ze ons verschaffen, zelden voldaan of vervuld van de weelde van het leven. We blijven een eeuwig gevoel van schaarste houden, hoeveel we ook presteren of consumeren. Dit gevoel van schaarste kan afkomstig zijn van het constante besef dat je budget beperkt is. Je kunt niet aan iedere opwelling gehoor geven wanneer je door de supermarkt loopt. Zelfs met een zeer groot budget kun je nog steeds maar één ding tegelijk erva-

SUPERMARKTWEELDE

ren; geconfronteerd met het enorme aantal mogelijke vakantiebestemmingen, zul je moeten kiezen. Elke genomen stap degradeert ontelbaar veel andere stappen tot nooit beleefde ervaringen.³ Ons verlangen lijkt ook eindeloos; hoeveel we ook hebben, we ontsnappen niet aan het gevoel dat het minder is dan we zouden willen, minder dan waar we recht op menen te hebben, minder dan onze buurman of collega heeft. Een belangrijk deel van ons verlangen komt niet voort uit wat we willen, maar uit de wens niet bij de burens achter te blijven.

Beladen met volle boodschappentassen, wordt ons plezier verder verminderd door het schuldgevoel over de ongelijkheid in het economische systeem. De gepensioneerde die voor ons staat en enkele karige en zorgvuldig geselecteerde producten uit de reclame afrekent, en de zwerver die om het muntje uit het supermarktkarretje bedelt, maken de ongelijkheid onder de burgers van de rijkste landen duidelijk. De groeiende kloof tussen de 'haves' en de 'have-nots', zoals die de laatste decennia te zien is in de ontwikkelde landen, heeft geleid tot een steeds opzichtigere consumptie bij de allerrijksten: grote jachten, raceauto's en exclusieve mode. De winnaars leven ver verwijderd van het groeiend aantal mensen dat terugglijdt in een vorm van ellende die de welvaartsstaat juist wilde verzachten: een eenzijdig voedselpakket, misère en kinderen die hongerig naar bed moeten. De rijken snakken naar steeds meer keuzemogelijkheden, terwijl de armen hun armoede in volle omvang moeten ervaren wanneer ze de rijken en beroemdheden op de televisie zien en gebukt gaan onder de mythe dat hun situatie niet langer het gevolg is van hun afkomst, maar aan henzelf te wijten is.⁴

Misschien dat de bedachtzame consument zich bewust is van de grote ongelijkheid binnen de wereldeconomie en weet dat de door hem uitgezochte vruchten als marktgewas in de Derde Wereld zijn gekweekt, waardoor de voedselproductie voor lokale consumptie afneemt. Koffie- en cacaoboeren verdienen met hun producten niet genoeg voor een menswaardig bestaan. Veel van de kunststoffen, schoenen en elektronica van merken met een goede naam

OVERVLOED

worden geproduceerd in gevaarlijke slavenhokken door uitgebuite werknemers.⁵ Zelfs als alle goederen zó geproduceerd zouden worden dat de lokale bevolking er baat bij heeft, dan nog is het duidelijk dat de rijkdom van onze supermarktervaring afkomstig is van de greep die grote voedingsconglomeraten op de wereldmarkt hebben. We genieten van onze overvloed aan goederen ten koste van anderen wiens gezwoeg en ellende ons plezier mogelijk maken.

In de supermarkt worden we op weg naar buiten geconfronteerd met posters waarop hongerende Afrikaanse kinderen om een bijdrage vragen om hun benarde situatie te verzachten. Met al die verrukkelijke boodschappen in ons karretje valt het niet mee om een heftig schuldgevoel over onze fortuinlijke situatie en een stille woede-uitbarsting over een systeem dat deze twee realiteiten naast elkaar laat bestaan te onderdrukken. Leven in weelde blijkt slechts toegankelijk voor diegenen die het geluk of voorrecht hebben tot de rijke elite te behoren. Wij beseffen dat dit welvaartsniveau niet door de hele mensheid bereikt kan worden, maar slechts is weggelegd voor een kleine bovenlaag. In de geschiedenis was toegang tot dit niveau slechts voorbehouden aan de vrije burgers van Athene, de Romeinse elite, de landeigenaren, de bourgeois, of de kapitalisten. Zo bezien is de verdeling van beschikbare bronnen altijd een strijd tussen de 'haves' en de 'have-nots' geweest, en vereist de schaamteloze welvaart van de 'haves' een groter aantal 'have-nots', onontkoombaar gevangen in een armoedeval.

Ten slotte worden we bij thuiskomst aan de ecologische consequenties van onze consumptiewaanzin herinnerd als we een blik werpen op de hoeveelheid afval die we weggoeien. Onze petflessen zijn voor eenmalig gebruik gefabriceerd, maar overleven gemakkelijk enkele generaties nakomelingen. Misschien leven we met de angst dat deze blijde toestand van overproductie en royale overschotten slechts tot een korte periode van gulheid leidt, totdat we worden ingehaald door onze verspillende gewoontes en we terug naar een natuurlijke staat van schaarste worden gedwongen.

SUPERMARKTWEELDE

Ons consumptiepatroon zal onvermijdelijk leiden tot het opraken van de olie, waardoor de energieprijzen omhoog zullen schieten. We brengen vele schadelijke stoffen in de natuurlijke kringloop, wat verwoestende gevolgen heeft voor onze voedselketen en gezondheid, inclusief onze voortplantingsorganen.⁶ Door de mondiale opwarming zou de gesteldheid van de aarde drastisch en onherstelbaar kunnen veranderen, de temperatuur heftig stijgen of dalen en zouden de kusten waarop vele steden gebouwd zijn overstromen. We lijken er ons vagelijk van bewust dat de schaamteloze uitbuiting van de grondstoffen ons uiteindelijk parten zal spelen. Daar kunnen we ook de bevolkingsexplosie van de afgelopen eeuw de schuld van geven, want we geloven hartstochtelijk dat de gulheid van de aarde waar we zo begerig van consumeren, niet voldoende is voor de nu levende zes miljard mensen, laat staan de negen miljard die onze zwaarbelaste aarde over vijftig jaar zullen bevolken, en al helemaal niet de elf miljard die, zoals het er nu uitziet, wanhopig in hun bestaan trachten te voorzien voordat het hele systeem in zal storten.⁷

Als we bedenken wat de gevolgen van onze consumptie zijn, voelen we ons na het boodschappen doen misschien wel helemaal niet zo rijk. We achten onze rijkdom oppervlakkig en gebaseerd op een eindeloze reeks verlangens die we onmogelijk allemaal waar kunnen maken. Hoe harder we werken, en hoe meer we kopen, hoe minder rijk we ons voelen. Ons plezier is afgenomen door het schuldgevoel dat ons niveau van welvaart niet gedeeld wordt met anderen, of die anderen nu onze directe burens of verre familieleden zijn. Wij vrezen dat onze huidige braspertij onhoudbaar is en zal stuklopen, en voelen ons niet in staat dat tegen te houden. Bovendien zal de gehaaste hedendaagse consument op de terugweg van de supermarkt waarschijnlijk in het verkeer vast komen te staan. Hij wordt geconfronteerd met een groot aantal eisen, gedicteerd door het voortdurend stijgende levenstempo en moet kiezen uit een enorme berg mogelijkheden, waardoor hij zich niet bepaald gezegend voelt zich op het toppunt van welvaart te bevinden. Hoe kunnen we ons dan echt rijk voelen?

OVERVLOED

TWEË METAFOREN VOOR HET LEVEN

Welke van deze twee tegenstrijdige ideeën is juist: dat we als koningen zwelgen in een overvloedige wereld die in elk van onze behoeften kan voorzien, of dat de wereld er een van schaarse middelen is waarover een oneerlijke strijd gevoerd wordt? Is het juist dat we kunnen genieten van onze natuur van op luxe ingestelde dieren omdat we door ons intellect, onze heerschappij over de natuur en ons democratisch en kapitalistisch systeem het summum van welvaart hebben weten te verkrijgen? Moeten we ons koesteren in de wetenschap dat we tegen de grenzen van het leven aanlopen en binnenkort misschien wel in staat zijn onze cellen te verjongen en ons leven te verlengen, onszelf genetisch zo te construeren dat we erfelijkheidsziektes uitroeien en we in staat zijn het leven zoals we dat kennen steeds aangener te maken? Of is het juist te zeggen dat we roekeloos zijn in onze groei, en dat de wereld die we hebben geschapen er een is van schaamteloze uitbuiting van de 'have-nots' door de 'haves' in de vorm van eindeloze en weerloze machtsspelletjes? Zal onze toekomst getekend zijn door de plundering van snel slinkende reserves van een verarmde aarde en de moedwillige vernietiging van ontelbare soorten? Zal de onzinnige vervuiling van de mens rampzalige meteorologische gevolgen hebben die veel van wat we opgebouwd hebben zullen vernietigen?

Deze uiteenlopende reacties kunnen worden herleid tot twee strijdige metaforen, twee archetypen van de menselijke condities: de Hof van Eden en de Eeuwige Strijd.⁸ In de Hof van Eden vloeien melk en honing rijkelijk en vallen vruchten van de bomen. De aarde kan al haar kinderen onderhouden en schenkt haar weelde zonder daar iets voor terug te willen. Mensen zijn onderdeel van deze natuurlijke overvloed en de overvloed wordt bewust beleefd en gevierd. Ideeën van vooruitgang, zoals die tot uiting komen in onderwijs voor iedereen in de Verlichting, door continue vooruitgang van de wetenschap, door de geleidelijke verbetering van het menselijk leven door economische productie en

SUPERMARKTWEELDE

groei, zijn overblijfselen van deze optimistische zienswijze. De heerschappij over de natuur is te danken aan onze menselijke nieuwsgierigheid, ons vooruitgangsgeloof en onze vastberadenheid. Als je in overvloed gelooft, dan geloof je dat je al meer hebt dan je ooit zou kunnen willen, en geloof je dat je altijd zult krijgen wat je nodig hebt.

Bij de Eeuwige-Strijdmetafoor is het leven altijd al een eeuwige en ongelijke strijd om schaarse bestaansmiddelen geweest, eerst tussen dieren en mensen, en nu tussen mensen onderling. De mens heeft zich bijna alle bestaansmiddelen en ruimte toegeëigend en de natuur steeds verder naar de uithoeken van de aarde terug gedrongen. Het leven van de mens is een meedogenloze strijd om de dingen die de mens wil. Voldoening ontstaat niet uit het plezier dat we beleven aan wat we hebben, maar uit het idee dat we iets hebben dat de burenen niet hebben. Ons leven wordt door competitie beheerst; strijd om uiterlijk, bezit, status of macht.

In het Eeuwige-Strijdscenario bevinden we ons op een onvriendelijke planeet die ons maar amper tolereert. We ploeteren van ontbering naar ontbering om in een schraal bestaan te voorzien en we worstelen om ons te beschermen tegen de wispelturige en genadeloze natuur, tegen ziektes die ons lichaam binnendringen, tegen plagen die ons in één klap weg kunnen vagen en immer op het punt staan ons afweermechanisme en antibiotica te overtroeven. In deze Eeuwige Strijd kan voldoening nooit worden bereikt: we hebben altijd minder dan we willen en minder dan waarmee we gelukkig zouden zijn. Zelfs als we een moment plezier beleven, dan is de duur maar voor even. Het plezier dat we in onze jeugd, in de verwondering tijdens het reizen, tijdens een symfonie of bij een goed glas wijn beleven, zal onvermijdelijk overgaan, en zal ons treurig achterlaten. Zelfs als het plezier moeiteloos bereikt zou kunnen worden, zegt de wet van de afnemende meeropbrengsten dat we steeds meer nodig hebben om hetzelfde niveau van plezier te bereiken. Zelfs de meest exotische genoegens vervelen en stompen af, zodat geen ervaring ons nog kan boeien. We leven in een eeuwige verontwaardiging over de dingen die we nog niet hebben,

OVERVLOED

en kunnen niet genieten van de dingen die we wel hebben. Als je in schaarste gelooft, ben je van mening dat je nooit zoveel kunt hebben als je begeert, en dat je eeuwig zult moeten vechten om te krijgen wat je wilt.

PARADOXEN VAN OVERVLOED

De tegenstelling tussen deze twee benaderingen van de menselijke conditie leidt tot een reeks paradoxen die ik hier wil onderzoeken. Als we zoveel welvaart hebben, waarom voelen we dan zo weinig zelfvertrouwen en plezier als we deze ervaren? Waarom gaat ons gevoel van overvloed en macht gepaard met schaamte? Waarom denken we aan armoede elders op het moment dat we van onze rijkdom genieten, waardoor ons plezier vergaat?⁹ Waarom moeten we onszelf met anderen vergelijken, willen we van onze rijkdom kunnen genieten? Waarom genieten we niet meer van onze genoegens als we ons realiseren dat ze maar kortstondig zijn? Waarom staan we machteloos tegenover kanker en virussen, terwijl we ons tegelijkertijd zo zelfverzekerd over onszelf voelen? Waarom kunnen we, als we zo duidelijk verantwoordelijk zijn voor ons gezamenlijke lot, niet onverschrokken roepen dat de toekomst beter zal zijn? Waarom kunnen we niet streven naar een betere verdeling, terwijl we alle hulpbronnen tot onze beschikking hebben? Waarom leven we op een dusdanig onhoudbare manier dat het toekomstige generaties zal schaden, terwijl we kunnen kiezen hoe we leven? Waarom lukt het ons niet gezamenlijk actie te ondernemen tegen de oorzaken van opwarming van de aarde, terwijl we heel goed op de hoogte zijn van de oorzaken? Waarom leidt het toenemen van de economische welvaart vaak tot een vermindering van de kwaliteit van leven, zoals meer comfortabelere en betrouwbaardere auto's tot een vermindering van de mobiliteit in eindeloze verkeersopstoppingen leiden? Waarom voelen we steken van jaloezie jegens diegenen die we tot pop- en sportidolen verheffen, ongeacht wat we zelf bereikt hebben? Voor de meerderheid van ons is de paradox eenvoudigweg dat hoe

SUPERMARKTWEELDE

rijker we worden, hoe minder we in staat lijken te genieten van onze welvaart. Dit is zeer zeker een probleem van ons verweende tijdperk, met zestig jaren relatieve vrede en economische ontwikkeling in de ontwikkelde landen. Het verbaast ons dat hoe meer we produceren, hoe minder kwaliteit we krijgen. Hoe meer heerschappij over de natuur we verkrijgen, hoe meer we een gevaar voor onszelf gaan worden. Dit dempt elke vorm van euforie die we kunnen voelen bij nieuwe prestaties in de genetische manipulatie, in de nanotechnologie en bij de zoektocht naar overvloedige energiebronnen.

Inderdaad, waar is onze trots? Wie schrijft er in deze tijden nog over de fantastische mogelijkheden van de menselijke geest? Onze kranten en nieuwsuitzendingen staan bol van werkelijke en mogelijke rampen. We zijn bang voor de toekomst, voor de kwetsbaarheid van de aarde, voor onze politieke systemen, voor oorlog en terrorisme, en voor onze onderzoekende aard. Waarom laten we ons geregeld gaan in orgiën van vernietiging, in oorlog en genocide? We lijken ook ons vertrouwen in economische mogelijkheden te hebben verloren. De ontwikkelde landen proberen zichzelf steeds meedogenlozer te beschermen tegen wat zij zien als hordes berooiden mensen die vervolging en armoede ontvluchten en een beter leven zoeken. Deze mensen worden niet langer gezien als een verrijking van onze samenleving, maar als een ongewenste druk op een reeds overspannen systeem.

Waarom, ten slotte, zijn wij zo bang voor onze prestaties als wij onze heerschappij bereiken? Waarom zijn we niet in staat met trots te genieten van een welvaart die een hoger niveau heeft dan die van elke andere beschaving die ooit bestaan heeft? Is het leven op aarde nu niets anders dan een Eeuwige Strijd, of is het de ervaring van overvloedige energie die met het gevoel te leven gepaard gaat?

HET ECONOMISCHE RAADSEL

De tegenstelling tussen deze twee archetypen, tussen schaarste en overvloed, kan vrij helder in een eenvoudige vergelijking worden

OVERVLOED

gevat. Schaarste is de situatie waarbij onze behoeften altijd veel groter zullen zijn dan onze beschikbare middelen: behoeften > middelen. Omgekeerd is overvloed de situatie waarbij onze hulpbronnen altijd onze behoeften ruim zullen overtreffen: middelen > behoeften.

Bij schaarste zullen alle middelen die we kunnen produceren overtroffen worden door onze huidige behoeften en die van de toekomstige generaties. Bij deze behoeften hoort ook het nooit minder willen hebben dan onze buurman, de behoefte van de gehele wereldbevolking te leven op hetzelfde niveau van materieel comfort dat de ontwikkelde landen bereikt hebben, en de behoeften van alle toekomstige generaties. Schaarste is de angst dat de productie van deze begrensde planeet met slinkende reserves en bedreigde ecosystemen niet voldoende is om in deze overmaat aan verlangens te voorzien. In de retoriek van schaarste is de mens fundamenteel arm, fundamenteel incompleet en fundamenteel onbekwaam. Zo bezien zijn mensen vanwege deze onbekwaamheid en een gebrek aan wil niet in staat genoeg te produceren om een geweldig leven te leiden en de productie eerlijk te verdelen.

Bij overvloed ervaren we het leven als een gulle gift, waarvan we elke seconde van ons leven kunnen genieten. We denken dat onze behoeften altijd kleiner zijn dan de enorme voorraden waar we een beroep op kunnen doen. In een wereld waarin we een eindeloos pakket levensmiddelen kunnen produceren, zal onze honger altijd gestild worden. We hoeven ons nooit ongemakkelijk te voelen in een wereld die we kunnen ontwerpen en aanpassen aan onze behoeften. We denken dat we in staat zijn om tot een eerlijke verdeling te komen, zodat diegene die zich in minder fortuinlijke omstandigheden bevinden hetzelfde niveau in comfort kunnen bereiken. In een wereld waar de historische groei onevenwichtig is geweest, bestaat nu de gelegenheid om solidariteit en een toename van levensvreugde voor ons allemaal te realiseren. Het geloof in overvloed is het gevoel dat onze psychologische behoeften bevredigd kunnen worden, dat leven genieten van onze overmaat is.

HOOFDSTUK 2

Verlangens in stijl

Kleurrijke karakters

Wij kopen graag kleren die beantwoorden aan de laatste mode, die ons mooi maken. Sommigen trekken 's ochtends een jurk met een motiefje aan, anderen een slobberbroek en een vaal T-shirt. We trekken een werkoverall of een verpleegstersuniform aan of juist een felgekleurde stropdas om ons donkere pak te complementeren. We dragen een sari, een djellaba of een open overhemd met sandalen. We dragen kleding om ons te beschermen tegen de kou of om ons comfortabel te voelen in de hitte. We kleden ons om de schaamte van onze naaktheid te verbergen, maar vooral om er goed uit te zien. Door middel van onze kleding presenteren we ons aan elkaar en aan de wereld.

De kleding is meer dan bescherming tegen de elementen. Als het alleen daar om zou draaien, dan zou een enkel kostuum voldoen, zoals het Mao-pak dat iedere man en vrouw in het communistische China droeg. Als iedereen als gelijk wordt beschouwd, dan is dergelijke kleding voldoende, met misschien een of twee reservepakken in de kast. Monniken droegen elk seizoen dezelfde wollen habijten en deze voldeden aan het primaire doel van kleding, hoewel er ook van hen gezegd werd dat ze 's zomers soms hemeltergend stonken.

We kleden ons als een jongen of een meisje, man of vrouw, werknemer of manager. Hordes zakenmannen in pakken vormen een onmiddellijk herkenbare leidinggevende klasse. Met onze politie, piloten- of verpleegsteruniformen willen we plichtsbef en professionaliteit uitstralen. Kleding bevestigt onze sekse, identiteit en sociale klasse en toont dit aan anderen. Door de keuze van onze

OVERVLOED

kleding laten we ook zien waar onze loyaliteiten liggen. Tieners dragen een voetbalshirt van hun club of kopiëren de kleding van hun idool. Rappers kiezen baseballpetten en slobberbroeken, zoals tieners zich in de zestiger jaren kleedden als pleiners en dijkers. Tegelijkertijd gebruiken we onze kleren zowel om ons te onderscheiden van anderen, als om onze individualiteit te onderstrepen. Onze verlangens hebben tegenstrijdige doelen.

Het is niet eenvoudig het functionele aspect van kleding te scheiden van functies als het aanmeten van een identiteit, bevestigen van status en het tonen van onze smaak. Vast staat dat we kleren nodig hebben, net als voedsel en onderdak en net als gezondheid, onderwijs, werk, veiligheid en vrijheid. Maar deze basisbehoefte heeft zich in de loop van de tijd ontwikkeld. Die ontwikkeling heeft ons tot de volmaakte consumenten gemaakt die we vandaag de dag zijn. Het praktische nut maakt nu nog maar een klein deel uit van onze beweegredenen om kleding te kopen. Mode laat zien dat onze verlangens complexer zijn geworden.

BODEMLOZE VERLANGENS

Het verlangen dat ons aanzet tot het kopen van kleding heeft slechts voor een klein deel te maken met het bevredigen van basisbehoeften. We hebben schaarste gedefinieerd als een situatie waar onze behoeften groter zijn dan onze middelen. Het gevoel altijd meer te willen en nooit genoeg te hebben, is het gevoel te leven in een situatie van schaarste. Als onze behoefte louter functioneel van aard zou zijn, dan zou economische productie hierin kunnen voorzien. Feitelijk is een situatie waarin we niet aan onze basisbehoefte van kleding kunnen voorzien in de ontwikkelde landen ongekend. Maar als onze verlangens voortkomen uit een behoefte die niets met nut te maken heeft, is het goed mogelijk dat ze nooit vervuld kunnen worden.

Binnen de economie heeft men dit verschijnsel goed begrepen: Adam Smith maakt onderscheid tussen verlangen naar levensmiddelen, waarvan ik slechts kan eten tot ik verzadigd ben, en

VERLANGENS IN STIJL

andere verlangens, die naar zijn idee onuitputtelijk zijn.¹⁰ Als deze verlangens, die verder gaan dan nut, inderdaad onuitputtelijk zijn, zullen we altijd in een toestand van schaarste verkeren. Onze eindeloze behoeften zullen altijd groter zijn dan onze middelen. Hoeveel we ook voortbrengen en produceren, er zal altijd een reden zijn meer te verlangen en ons onbevredigd te voelen. We zullen altijd een gemis ervaren, altijd het gevoel hebben er nog niet helemaal te zijn – onverzadigd en niet volmaakt gelukkig. Dit gevoel van ontevredenheid wordt dan de drijvende kracht die ons onder druk zet om meer en meer te produceren in een poging onze verlangens te vervullen. Een poging die gedoemd is te mislukken. Door de motieven achter onze kledingkeuze te onderzoeken, kunnen we een beter idee krijgen van de verlangens die ons drijven. Sommige verlangens kunnen volledig vervuld worden wanneer het object van het verlangen is verkregen. Andere zullen ons maar tijdelijk verzadigen en ons spoedig weer rusteloos maken. Sommige verlangens brengen, wanneer ze vervuld zijn, weer nieuwe verlangens voort, zodat voldoening altijd een stap verder ligt, net achter de horizon.

MIMETISCHE BEGEERTE

De laatste jaren heb ik een voorkeur ontwikkeld voor donkere pakken en zachte shirts met een ronde Chinese kraag. Dit vertelt veel over mij: ik hoef geen handenarbeid te verrichten, ik werk niet in een bedrijf waar een stropdas verplicht is, en ik wil mij graag onderscheiden door een vleugje exotische individualiteit te tonen. De kleren die ik draag geven mijn identiteit weer. Ze tonen mijn sociale status en ze zeggen iets over mijn persoonlijke voorkeuren. Identiteit, status en smaak zijn alleen betekenisvol binnen de groep waarin ik functioneer. Het draait dus niet alleen om mij en het shirt dat ik draag. Ik kan denken dat ik het shirt mooi vind vanwege de kleur of de stof, maar zelfs daarin word ik geleid door de keuzen en voorkeuren van de mensen met wie ik mij verhoud. Buiten de groep waarin ik functioneer heeft dit shirt geen echte

OVERVLOED

betekenis. Ik zou het niet dragen in een geheel andere groep waar het een volstrekt andere betekenis zou hebben.

De relatie die ik heb met mijn shirt is dus altijd bemiddeld door een derde partij. Ik wil iets omdat iemand anders het ook waardeert en wil. Dat zie ik in hun ogen weerspiegeld als ze naar me kijken. De waarde die het voorwerp voor mij heeft wordt niet bepaald door zijn intrinsieke waarde, maar door het feit dat er competitie is tussen mij en een ander persoon. Kortom, ik wil iets omdat iemand anders het ook wil: een driehoeksverhouding. Mijn begeerte is mimetisch, omdat ik anderen probeer te kopiëren. De begeerte is dus niet op het voorwerp zelf gericht, maar op dat wat de anderen ook begeren. Ik wil dit shirt omdat het iets voor andere mensen betekent, omdat andere mensen het ook willen. Deze competitie is wat het shirt begerlijk maakt. Het gaat me niet om het shirt zelf, maar om mijn positie in de sociale arena.¹¹

Dit is niet alleen zo bij mijn shirt, maar bij de meeste dingen die we kopen; we willen alleen iets wat anderen ook willen. Om dit te illustreren hoeven we alleen maar naar het schoolplein te kijken, waar de regels voor de sociale omgang worden geleerd. Kinderen willen het liefst datgene wat hun vrienden en rivalen hebben, of het nu om speelgoed of kleren gaat. Hoeveel kinderen smeken niet om dezelfde sportschoenen of jas als degene die de toon zet op het schoolplein? Zijn niet alle strijdtonelen in ons latere leven een herhaling van dat eerste schoolplein? Als we een auto kopen, gaat het niet alleen om functionaliteit. Als dat wel zo zou zijn, zou elke auto voldoen. In plaats daarvan kiezen we een auto die iets zegt over wie we zijn, over onze macht en status. Is de echte waarde van de auto niet afhankelijk van degenen die ons zullen nakijken?

Als we, zoals Robinson Crusoë, op een onbewoond eiland zouden aanspoelen, hoever zou onze begeerte dan reiken? Niet verder dan wat we nodig hebben om fysiek en emotioneel te overleven. Voor iedereen die niet op een onbewoond eiland woont, is het praktische nut echter zelden doorslaggevend bij het kopen van consumptiegoederen. Onze begeerte is mimetisch, in de zin dat we willen wat onze burens willen. Wij kennen geen totaal geïsoleerd

VERLANGENS IN STIJL

en individueel verlangen. Hier ligt de kiem van het eindeloze spel van het niet onder willen doen voor de burens. Dit spel gaat op voor alle materiële goederen, of het nu gaat om kleding, een televisie, een auto of een huis.

EXCLUSIVITEIT EN STATUS

De vraag naar luxartikelen en exclusiviteit is van alle tijden. De aristocraten wilden zijden kousen, het model van een pak was belangrijk voor de bourgeoisie, en de dandy poogde zijn individualiteit en smaak te bevestigen door middel van uitgebreide kledingvoorschriften. Door middel van kleding tonen de rijken hun rijkdom en status. Mensen in de toplaag van de samenleving strijden om de hoogste status. Mode is een van de meest zichtbare vormen van competitie.¹² Door iets te kopen laat je namelijk zien tot welke sociale stand je behoort. Door dure of schaarse dingen te kopen, verhoog je je status. Al sinds het begin van de beschaving probeert de mens aan sieraden en kostbare stenen te komen om rijkdom en status te laten zien. We consumeren dus om te pronken, om een statement te maken over onszelf en om onszelf in de sociale hiërarchie te plaatsen. Dit leidt tot steeds verdere verfijning van de voorwerpen. Want hoe mooier het voorwerp, hoe beter wij ons als eigenaar voelen.

Maar er is ook een tegenbeweging. Spijkerbroeken zijn de grote gelijkmakers. De spijkerbroek werd aanvankelijk door arbeiders gedragen, maar in de loop der tijd is het een kledingstuk van iedereen geworden. De spijkerbroek markeerde het einde van beperkende kledingvoorschriften en het begin van een nieuwe gelijkheid. Met het dragen van spijkerbroeken maak je een statement: geslachten, klassen en culturen zijn gelijk.

In onze rijke samenleving zijn consumptiegoederen overvloedig geworden. Er is geen tekort aan katoen of synthetische vezels om kleding te produceren. Wanneer iedereen zich een pak en een zijden overhemd kan veroorloven, moet de strijd om erkenning zich naar andere arena's verplaatsen. Nu een perfect nauwkeurig hor-

OVERVLOED

loge minder kost dan een fles water, wordt status afhankelijk van mode en exclusiviteit. Dus zijn er horloges die meer kosten dan een gezinsauto.

Merkkleding heeft de plaats van exclusieve kleermakers ingenomen. Wat is het nu het verschil tussen het dragen van een zwart shirt en een zwart shirt met een merklable? Merkkleding illustreert dat onze kleding niet waardevol wordt door de kwaliteit of het ontwerp, maar door een symbolisch merk dat duidt op kostbaarheid en exclusiviteit. De merkengekte heeft zich de laatste twintig jaar verspreid en toont een nieuwe gelijkheid van de globale consumenten. Het bekende Nike-logo wordt gedragen door sporthelden en rappers, maar ook door Chinese tieners en Amerikaanse managers.

De kracht van een merk staat of valt bij goede publiciteit. Sommige kledingmerken ontwerpen noch produceren de kleding die ze op de markt brengen.¹³ Ze handelen in kleding van anderen en plakken er hun merk op. Publiciteit is daarbij de manier om een gevoel van schaarste op te wekken. Reclame geeft de klant het gevoel niet genoeg te hebben en meer te willen. Om de reclame effectief te maken speelt men in op onzekerheden; de angst niet aantrekkelijk of mannelijk genoeg te zijn, of niet tot een bepaalde groep te behoren. De psychologische manipulatie van reclame is niets meer dan een primitief inspelen op onze diepste menselijke angsten. We willen uniek en exclusief zijn, maar tegelijkertijd ook deel uitmaken van een groep. Reclame lift mee op dit spanningsveld.

De grillen van de mode doen ons hunkeren naar nieuwe kleren. Als kleding nooit zou veranderen, dan zouden we voldoende hebben aan een paar pakken die een leven lang meegaan. Maar mode verandert de regels van het spel voortdurend. Het dwingt ons om steeds opnieuw onze stijl te definiëren. Mode is eigenlijk een meedogenloze tirannie, en de geschiedenis van de mode is een serie slingerbewegingen van de ene stijl naar de andere. We gaan van rokken tot boven de knie naar langere rokken, weer helemaal naar minirokjes, en weer terug naar onder de knie. We dragen denim,

VERLANGENS IN STIJL

corduroy of synthetische vezels, waarna we weer teruggaan naar katoen en wol, alleen maar om de hele cyclus opnieuw door te lopen. We gaan van zachte, natuurlijk seizoenskleuren naar fel neonoranje en groen, van voornamelijk zwart naar een palet van rode en paarse tinten. Wat op een bepaald moment hip is in een groep, zal een totaal verschillende betekenis hebben als de slinger weer terugzwaait. Toen in de jaren zeventig van de vorige eeuw de romantische mode helemaal in was, kwam punk op als tegenbeweging, met gescheurde kleren, veiligheidsspelden en hanenkammen. De grungebeweging had een soortgelijke functie in de jaren negentig.

We hebben niet eens materiële goederen nodig om exclusiviteit en status te verwerven. We kunnen ook met onstoffelijke goederen wedijveren. We kunnen ons onderscheiden door onze consumptie van onderwijs en culturele artefacten. Hierbij proberen we opnieuw strijdige doelen te bereiken: we willen afsteken tegen de achtergrond van de groep en er volledig in opgaan.

SYMBOLISCHE GOEDEREN

Als onze begeerten zich niet verder zouden uitstrekken dan materiële goederen met een praktisch nut, dan zou economische, industriële en technologische productie de oplossing voor schaarste zijn. Met die productie zouden we op een zeker moment gemakkelijk iedereen van voedsel, kleding en onderdak kunnen voorzien. Maar wat we willen bevredigen is geen verlangen naar nuttigheid, maar een verlangen naar een psychologische toestand, naar identiteit en status, naar exclusiviteit en onderscheiding. Economische productie voldoet niet voor ons, omdat onze behoeften zich in essentie niet op goederen richten, maar op datgene waar deze goederen voor staan. Consumptiegoederen zijn in werkelijkheid vooral symbolische producten.

Zoals een tiener de dure gym schoenen wil hebben, zo verlangen wij allemaal vooral naar symbolische goederen. Ze zijn te koop in enorme winkelcentra in rekken vol met logo's en merken. We zul-

OVERVLOED

len altijd overgeleverd zijn aan de grillen van de catwalks in Milaan en Parijs en de haute couture die de seizoenscollectie bepaalt. We zullen ook altijd overgeleverd zijn aan de laatste trends in het eten en drinken en in het amusement en de vrijetijdsbesteding. En dat gewedijver rond het type auto dat we hebben zal ook niet snel stoppen. Alles wat we materieel bezitten heeft namelijk een symbolische waarde die ons gedrag bepaalt. Terreinwagens worden gekocht omdat ze brute kracht, status en geld uitstralen, en zelden omdat ze door ruw terrein kunnen rijden.

BEGEERTE VERMINDEREN

Is het ons lot om ontevreden verlangmachines te zijn? Sommige mensen zien een ontsnappingsroute. Tegen de consumeergekte in de ontwikkelde landen in, kiezen zij voor vrijwillige eenvoud. Ze doen niet mee met de moordende concurrentie in eindeloze consumptie, zeggen ze. Zij 'consuminderen', bezitten minder auto's en leven eenvoudiger. Meestal zijn ze solidair met de Derde Wereld. Vandaar hun slogan: 'Leef eenvoudig, zodat anderen eenvoudigweg kunnen leven.' Door minder te consumeren, negeren ze de grillen van de mode en de waanzin van het meer. Ze weigeren toe te geven aan ons grenzeloze verlangen naar meer bezit. Deze eigentijdse versie van ascetisme biedt wat rust en zorgt voor een bijstelling van de prioriteiten. Maar de aanhangers van deze levenswijze vind je alleen onder de bevoorrechten die al toegang hebben tot alle vormen van consumptie.

Er zijn altijd asceten geweest. Monniken laten met hun eenvoudige, strak gereguleerd leven zien hoe weinig we nodig hebben om te leven. Zij stellen dat een sterke overtuiging nodig is om richting te geven aan het kale, materiële leven. Wie die overtuiging mist, wordt door nieuwsgierigheid en creativiteit gedwongen om betekenis te zoeken in de wereld van dingen. Dat kan zo zijn. Maar wanneer de vrijwillige eenvoud wordt gebruikt om morele superioriteit te tonen, om te laten zien dat sommige consumptiepatronen beter zijn dan anderen, dan vallen we meteen terug in de

VERLANGENS IN STIJL

strijd om status en erkenning. Vrijwillige, maar in het oog lopende eenvoud blijkt dan gewoon weer een modieuze manier om je te onderscheiden en identiteit te geven. In een wereld waarin mensen elkaar met protserige auto's de loef proberen af te steken, wordt dan het niet hebben van een auto dé manier om de anderen voor te zijn. In een wereld waarin iedereen merkkleding draagt, getuigt het van een zeker allure om op de markt gekochte, tweedehands kleding te dragen.

NATUURLIJKE UITBUNDIGHEID

Waarom willen we onszelf versieren en ons mooi aankleden? Waarom beoordelen we kleding niet alleen op bruikbaarheid? Om deze vragen te beantwoorden is het handig een blik te werpen op de planten- en dierenwereld. Waarom hebben koraalriffen en zeeanemonen zo'n kleurenpracht? Hoeveel nut en functionaliteit schuilt daar eigenlijk in? De enorme variatie aan bloemen, de nodeloze uitbundigheid van de natuur is overweldigend. De natuur is overvloedig op het nutteloze af. Al die ontelbare vormen, die talloze soorten, die veelzijdige evolutie... De mens is deel van deze natuur, deel van de uitbundigheid.

We vertonen bronstgedrag dat vergelijkbaar is met dat van onze achterneven uit de dierenwereld. Vanaf het allereerste begin van onze cultuur hebben we ons lichaam versierd en getooid. Kleding is altijd onderdeel geweest van het verleidingsspel. Tieners, die zich net bewust worden van het effect van hun lichaam op anderen, weten als geen ander hoe belangrijk kleren zijn. Het verleidingsspel draait om sociale status. Het gaat om verleiding van een partner, maar ook om het uitdrukken van trouw aan een bepaalde 'stam'. We experimenteren graag met kleren omdat we graag spelen met onze identiteit, met onze status.

Het verhaal van de menselijke beschaving kan niet worden verteld zonder stil te staan bij de liefde voor schoonheid van voorwerpen en de verleiding van alles wat glimt. Het vroege aardewerk laat naast praktisch nut ook al aandacht voor de vorm zien. De objec-

OVERVLOED

ten waarmee we ons omringen moeten niet alleen nuttig, maar ook mooi zijn. Vormgeving is de vereniging van nuttigheid en schoonheid.

HET UITDRUKKEN VAN VOORKEUREN

Mode verschaft ons een rijkdom die verder reikt dan noodzaak, nut of toepasbaarheid. We zijn in staat een keur aan kleding te produceren waarmee we uitdrukking kunnen geven aan onszelf en aan onze rijkdom. We voelen ons rijk wanneer we ons kunnen kleden zoals we ons voelen. We beschikken over eindeloos veel kleuren en stijlen die ons talloze mogelijkheden geven om ons te kleden. Het is een overmaat aan mogelijkheden, in plaats van een knagend gevoel van tekort. We definiëren onszelf niet met waar we naar smachten, maar met alles waar we constant de beschikking over hebben. *Hebben* wordt uitgedrukt door *kiezen* en door *doen*. Het is niet langer de schaarste van het gevoel nooit genoeg te hebben, maar het besef dat we het niet allemaal hoeven te bezitten, omdat het altijd beschikbaar is.

De overvloed aan mogelijkheden komt tot uitdrukking in het plezier waarmee ontwerpers in de mode-industrie werken, het plezier van het ontwerpen en het opnieuw uitvinden van oude stijlen. Gestippelde jurken, shirts met grote revers, corduroy broeken en wollen sjaals worden opnieuw in de laatste mode verwerkt. Exotische sjablonen en ontwerpen worden opgenomen in westerse kleding, zoals in de gekreukt-papierontwerpen van Issey Miyake. Ontwerpers hebben altijd hun voelsprietten uitgestoken om in de gaten te houden wat er op straat gebeurt. Zij vinden hun inspiratie in de rusteloze inventiviteit van tieners die immer op zoek zijn naar een eigen identiteit en naar geestverwanten.

Kleding dragen is het geflirt van het jonge meisje in haar lievelingsjurk, de trots van de tiener in zijn leren jas en de overdreven uitbundigheid tijdens carnaval. Het is de uitdrukking van de androgyne Japanse jeugd die zich voor het Harajuku-park in Tokio verkleedt, de speelse vermenging van rollen, symbolen en

VERLANGENS IN STIJL

connotaties, wederom de tweeslachtige rol van het aanmeten van identiteit en het betuigen van loyaliteit. Het andere uiterste is te vinden in pelgrimskledij; rechttoe rechtaan, zwart en zonder de zondige versieringen zoals knopen. Hier vinden we de totale reductie van een ontwerp tot zijn eenvoudigste, sierloze vorm. De strengheid van de eenvoud is ook terug te vinden in de ascetische levensstijl van monniken.

Mensen leven niet in een monochrome natuur. De wereld is een veelkleurige orgie die onze zintuigen overstelpt. We hoeven maar in de lente door een weide te lopen en we zien een schitterende kleurenpracht. Het koraalrif lijkt meer op de androgyne jeugd dan op de pelgrim. Een veelkleurige jas hoeft niet duur te zijn. De winst en macht van kledingfirma's hangt af van onvoorspelbare en ongrijpbare factoren. Als ontwerpers voor inspiratie afhankelijk zijn van wat er op straat gebeurt, dan is mode geen volmaakt controlemechanisme. De controle is hier in ieder geval minder compleet dan bij pelgrimskleding of Mao-pak. Omdat mode onvoorspelbaar is, kan er geen sprake zijn van absolute controle. Mode-imperia bloeien op en storten ineem als de slinger heen en weer zwaait tussen natuurlijk en synthetisch, effen en patronen, kort en lang.

ONBEGRENSDE MOGELIJKHEDEN

Dat de mens zo veelzijdig is, laat een innerlijke overvloed zien. We hebben meer dan we ooit nodig zullen hebben en er zijn meer mogelijkheden dan dagen in ons leven. De potentiële diepte van een enkele ervaring is al overweldigend. Toch zijn onze mogelijkheden niet oneindig groot. We zijn gezegend met een eindig aantal dagen, hoewel we gelukkig niet weten hoeveel. Het aantal dingen waar we ons op kunnen richten, het aantal gedachten dat we kunnen hebben, is eindig.¹⁴ Maar de potentiële diepte van een enkele ervaring is overweldigend.

Begeerte kan dus simpelweg niet oneindig zijn, omdat wij niet oneindig zijn. We hebben er geen idee van wat onsterfelijkheid zou

OVERVLOED

betekenen. Onze gehele fysieke ervaring van het-in-de-wereld-zijn is een ervaring van constante veranderingen in ons lichaam. Vanaf de dag dat we geboren zijn, stevenen we op de dood af. We gaan door verscheidene fasen: we worden geboren als hulpeloze baby's, maken onze jeugd, adolescentie, volwassenheid en ouderdom door, en ieder van deze fasen kent zijn eigen uitdagingen en krachten. We zijn ons bewust van deze eindigheid, hoewel we ook constant de illusie koesteren dat we steeds opnieuw kunnen beginnen. Het aantal combinaties van ontwerp en kleur dat ik in één leven kan kiezen is eindig, hoewel het aantal mogelijkheden overweldigend is. Het aantal keuzemogelijkheden is niet een klein beetje groter dan het aantal dat ik daadwerkelijk kan kiezen, maar duizelingwekkend groter. Schaarste zit niet in het feit dat de wereld ons niet genoeg biedt, maar dat het aantal keuzen dat we daadwerkelijk kunnen maken, beperkt is. Zonder dat iemand ons daartoe dwingt, kleden we ons daarom soms jarenlang in dezelfde stijl. De pessimist zal opmerken dat we niet continu nieuwe kleren kiezen, omdat we ons al die merkkleding niet kunnen veroorloven. Die neerslachtigheid houdt ons gevangen in de schaarsteval. Als we ons vastleggen op specifieke keuzes, op specifieke kleding, op schoenen van dat ene merk, dan komt dat omdat onze natuurlijke verlangens door reclame zijn gemanipuleerd. De schaarste die we ervaren is ons opgedrongen. Het probleem is niet dat ons verlangen geen grenzen kent, terwijl de mogelijkheden in deze wereld beperkt zijn. Dat is een misvatting. Zolang we blijven denken dat we in een wereld van schaarste leven omdat we dat ene niet kunnen krijgen, laten we ons beperken in onze mogelijkheden en in onze vindingrijkheid.

HOOFDSTUK 3

De kat die zijn eigen staart najaagt

Mobiele vrijheid

Over de hele wereld lopen mensen enthousiast kletsend rond met kleine elektronische apparaten tegen hun oren gedrukt. Zelfs boven op een bergtop hebben we bereik en kunnen we iedereen in de wereld bellen om te vertellen hoe mooi het uitzicht is. Onze nieuwste telefoontoestellen hebben camera's, kunnen muziek afspelen, kunnen video en televisie weergeven, en bieden toegang tot het internet. De verbluffende kwaliteit van deze technologie is beschikbaar voor een prijs die ook tieners zich kunnen veroorloven. Door de Japanse obsessie voor de miniaturisering van technologie zijn ook onze telefoons nu zo verkleind dat alleen de grootte van onze vingers de telefoons belet nog verder te krimpen. De basis voor het gemak van het moderne leven met zijn technologische snufjes is meer dan een eeuw geleden gelegd. De ontwikkeling van de verbrandingsmotor en auto's, van vliegtuigen, elektriciteit en telefoons kondigde de eeuw van gemak en snelheid aan. De industrialisatie veranderde onze manier van leven. We zijn sindsdien minder gespierd, want zware arbeid is zeldzaam geworden. Het informatietijdperk heeft ons leven versneld en ons vermogen om ervaringen en informatie te verwerken versterkt. De computer heeft zich ontwikkeld van een lompe machine die meerdere kamers in beslag nam, tot een uiterst veelzijdige machine waarvan zowel de geheugencapaciteit als de snelheid elke paar jaar verdubbelen. De computer wordt steeds meer het zenuwstelsel van het huis en zal uiteindelijk alle functies van communicatie en entertainment besturen. De mobiele telefoon wordt het ultieme

OVERVLOED

handapparaat en zal dienst gaan doen als een draagbare computer. Mobiele telefoons zijn het summum van wat een door kapitalistische competitie gevoede technologie kan doen voor de menselijke communicatie.

PRODUCTIEGEKTE

De industriële en technologische revolutie leiden, mede door een kapitalistische economie, tot een overdaad aan consumptiegoederen als auto's, koelkasten en televisies. Waarom produceren we al die dingen? Aanvankelijk wellicht om het huishoudelijk werk te vergemakkelijken en het harde bestaan te verzachten. Het was prettig om huizen comfortabel te maken, het transport te verbeteren, en makkelijker te communiceren via technische snufjes. Het bracht ook wat vermaak. Al met al zijn we geweldig goed geslaagd in het verzachten van het harde bestaan. Het is ons zeer goed gelukt om de algehele levensstandaard in de ontwikkelde landen te verbeteren.

We zijn zelfs zo goed geslaagd in onze opzet, dat we inmiddels een overvloed produceren. Dat dwingt ons om manieren te vinden om al die producten die we zo efficiënt hebben gemaakt, ook te consumeren. Met de komst van massaproductie in de twintigste eeuw, is het niet langer zaak meer te fabriceren, maar de consument te verleiden meer te kopen. Het probleem van de wereldeconomieën is niet langer dat er te weinig wordt geproduceerd, maar dat vraag naar de goederen achterblijft. Dat laat zien dat het productiesysteem op hol slaat.¹⁵ En wij zijn met handen en voeten aan het systeem gebonden. We moeten wel blijven consumeren om het systeem gaande te houden. Dit heeft tot de absurde situatie geleid dat we produceren om te kunnen consumeren, maar ook consumeren om te kunnen produceren. Het productie-consumptiesysteem is een kat die zijn eigen staart najaagt.

Dat we veel te veel produceren is een probleem. Onze landbouw brengt meer op dan we nodig hebben. In de Europese Unie worden wijnplassen tussen boterbergen aangelegd. Als deze over-

DE KAT DIE ZIJN EIGEN STAART NAJAAGT

schotten op de markt komen, zal de prijs conform de wet van vraag en aanbod dalen en zullen we economisch slechter af zijn. De situatie is absurd: boeren worden betaald om hun land braak te laten liggen en voedselvoorraden worden vernietigd in een wereld waarin nog steeds honger bestaat.

Onze op productie geconcentreerde economieën kampen met oververzadiging: er zijn te veel auto's, televisies en camera's en te weinig kopers. Als de vraag de productie niet bijhoudt, belanden we in een recessie. Mensen worden dan ontslagen omdat de bedrijven hun producten niet langer weten af te zetten, waardoor er minder consumerende werkenden overblijven. We hebben dan te maken met de vicieuze cirkel waarbij minder consumptie tot minder productie leidt. Economisch gezien kan dit worden opgelost door anticyclische uitgaven van de overheid, of door grootse infrastructurele werken te initiëren op kosten van de overheid. Dat levert werkgelegenheid op. En ook financieringstekorten.

Ook al hebben we een industrieeltechnologisch productiesysteem opgebouwd dat in al onze gemakken kan voorzien, ditzelfde systeem is nog altijd overgeleverd aan haperingen in de consumptie. Het systeem is geweldig machtig, maar tegelijkertijd verbazingwekkend kwetsbaar. Onze consumptie moet gelijke tred houden met de productie om onze rijkdom niet in gevaar te brengen. Zoals de kat die achter zijn eigen staart aanholt, kan het systeem slechts in balans blijven door achter zichzelf aan te rennen.

VEROUDERING ONTWERPEN

We moeten dus inventief zijn in het opjagen van consumptie, zodat deze niet achterblijft bij de productie. Daarom verbeteren we producten razendsnel en doen we de consumenten geloven dat ze in bezit dienen te zijn van het laatste model. Leveranciers van mobiele telefonie bieden abonnementen aan waarbij de telefoon elk jaar voor een nieuw model kan worden geruild. En om te zorgen dat de modellen ook echt worden vervangen, is de levensduur

OVERVLOED

van sommige producten voor de zekerheid alvast beperkt. Met name apparaten worden zo ontworpen dat ze niet te repareren zijn en dus vervangen moeten worden. Maar ook in de mode wordt weinig gerepareerd. Het heeft geen zin te repareren, want we moeten mee met de mode. En dus gooien we prachtige dingen in de vuilnisbak. Japanse huizen hebben weinig bergruimte, dus op de dag dat het vuilnis wordt opgehaald, staat de straat vol met prima werkende televisies en stereotorens die zijn weggegooid en vervangen door de nieuwste modellen.

Industrieel design volgt dezelfde slingerbeweging die we ook bij de mode aantreffen. Van ronde modellen gaan we naar vierkante en weer terug. Van kleine speelse autootjes gaan we naar grote bakken en weer terug. Nu elk huishouden in de ontwikkelde landen verzadigd is met kleurentelevisies, zijn er de platte breedbeeldtelevisies, om de bioscoop in eigen huis te beleven. Het is net de toekomstwereld van Aldous Huxley. Daarin bedenken mensen continu nieuwe sporten die een zo groot mogelijke uitrusting vereisen, zodat de consumptie tot een maximum wordt opgedreven.¹⁶ Dat klinkt misschien vergezocht. Wij doen niet veel anders als we de stoffen en legeringen die voor astronauten zijn ontwikkeld, toepassen in onze vakantie- en sportuitrusting.

We zijn ertoe veroordeeld genoeg te consumeren om de productie gaande te houden en zo onze economie gezond te houden. Reclame laat ons dingen kopen waarvan we niet eens wisten dat we ze nodig hadden. We zijn tot volgzaam consumenten gekneed. Reclame koppelt het bezit van een voorwerp aan sociale status, aan seksuele aantrekkelijkheid, of aan het gevoel de juiste keuze te hebben gemaakt. Deze koppeling aan de diepgewortelde psychologische toestanden is effectief. Zoals we in het vorige hoofdstuk zagen, consumeren we vooral om symbolische redenen, om ons een identiteit aan te meten en uitdrukking te geven aan onze status en smaak. We drukken ons uit door wat we kopen, en reclame speelt in op deze symbolische functie van de dingen. Omdat we hoofdzakelijk produceren om de symbolische begeerte te bevredigen, kan onze consumptie onbegrensd groeien.

DE KAT DIE ZIJN EIGEN STAART NAJAAGT

GLAMOUR OP KREDIET

Zelfs als we al ons geld besteden aan consumptiegoederen, dan is dat nog niet genoeg om onze krankzinnige productie draaiende te houden. Massaconsumptie kwam op gang omdat kopen op afbetaling mogelijk werd. Bijna niemand koopt tegenwoordig nog een auto met geld dat op de eigen rekening staat; een nieuwe auto komt meestal met een nieuwe lening. Onze portemonnees puilen uit van creditcards die ons verleiden mooie nieuwe dingen te kopen met geld dat we niet hebben. De ironie wil dat de producten alweer kapot, uit de mode of saai zijn voordat we ze hebben afbetaald. Als gevolg van deze koortsachtige consumptie raken we verder en verder in de schulden. De spullen die we kopen hebben vooral een symbolische waarde en deze symboliek drijft ons in de schulden.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw eist de mallemlen van productie en consumptie een tol van de natuur, van de samenleving en van onze psyche.¹⁷ De prijs die de natuur betaalt, is die van de vervuiling. De samenleving betaalt tol omdat het gemeenschapsgevoel verdwijnt in deze tijd van 'individuele smaak'. De psyche betaalt tol in de vorm van stress en overspannenheid door onze altijd maar toenemende arbeidsproductiviteit. En zo worden we slaven van onze consumptiepatronen.

De tendens in volwassen economieën is dat de levensstandaard elke twintig jaar verdubbelt. In theorie betekent dit dat we kunnen kiezen: of twee keer zoveel weelde hebben, of nog maar de helft van de tijd werken. Tot dusver hebben we nog nooit collectief gekozen minder te gaan werken. Haastig proberen we de enorme overschotten weg te werken door ongeremd te consumeren.

EEN ECONOMIE VAN OVERSCHOTTEN

Landbouwoverschot vormde ooit de basis voor de ontwikkeling van cultuur en beschaving. Het maakte een arbeidsverdeling en specialisatie mogelijk die het begin van de handel en de ontwik-

OVERVLOED

keling van ambachten markeerde. We kunnen de ontwikkeling van een land beoordelen aan de hand van het aandeel van de bevolking dat in de landbouw werkzaam is.¹⁸ In de ontwikkelde landen produceert een klein percentage genoeg om de rest van voedsel te voorzien. Het is eenvoudigweg zo dat de mens veel meer produceert dan hij consumeren kan. Wij zijn zo vindingrijk geworden dat we meer voedsel verbouwen dan we kunnen eten. We leven in het overschot.

Er zijn verschillende mogelijkheden om ons overschot te besteden. Met het overschot kan een niet-werkende elite worden onderhouden, of het nu een aristocratie of een geestelijkheid betreft.¹⁹ Het overschot kan ook gebruikt worden voor de soldij van de soldaten, of voor de periodieke vernietiging van alles wat we hebben opgebouwd, met behulp van moderne technologische oorlogvoering. In elke eeuw en in elke beschaving heeft men moeten besluiten wat men met de overschotten doet.

De vraag is nu wat we doen met ons overschot. Technisch gezien kunnen we zoveel en zo goedkoop produceren dat het probleem is wie het allemaal gaat consumeren. Hoe succesvoller onze technologie wordt, hoe groter dit probleem wordt. We zijn in staat degelijke en betrouwbare auto's te maken, die niet elke paar jaar ingeruild hoeven te worden. Maar daarmee raken we ons overschot niet kwijt. Daarom besteden we onze overvloed aan producten met een vooral symbolische functie. Die kunnen we eindeloos blijven produceren en blijven kopen. Daarom raakt onze productie steeds meer gericht op luxeartikelen. Wat we voor onze krankzinnige productie nodig hebben, zijn consumenten die zich laten aanpraten dat ze iets nodig hebben, zichzelf vervolgens in de schulden steken, en zo de productie in gang houden. De ironie wil dat we, mondiaal gezien, bepaald geen gebrek hebben aan mensen die zo ook wel willen consumeren, als ze daar maar de middelen toe hadden.

DE KAT DIE ZIJN EIGEN STAART NAJAAGT

MIDDELEN EN DOELEN

Nemen we ooit de rust om ons af te vragen waarom we ons overschot op deze manier besteden? We gebruiken ons talent en onze vindingsrijkheid om consumptiegoederen te produceren. Het verschaft ons bestaansmiddelen, luxe en symbolen om in een sociale groep te functioneren. Maar dit zijn slechts middelen, en geen doelen. We hebben het niet voor niets over bestaansmiddelen in plaats van bestaansdoelen.

Dus wat is nu het doel van de waanzinnige productie? Waar gaan we heen met al deze consumptiegoederen en al deze technologie die we aan elkaar verkopen? Onze mobiele telefoons, die kleine juweeltjes van vormgeving, vernuft en technologie, zijn middelen tot iets. Maar tot wat? Het doel dat zij dienen is het vergemakkelijken van de communicatie: zij stellen mensen in staat contact te houden, waar ze zich ook bevinden. Maar we hoeven maar even te luisteren naar wat er in die draagbare apparaatjes gezegd wordt – feitelijk wordt ons meestal geen keuze gelaten en moeten we wel meeluisteren – om te beseffen dat geklets doorgaans doel- en oeverloos is. We stemmen in ergens af te spreken, vertellen elkaar de laatste roddels en bellen naar huis om te horen welke boodschappen we moeten halen. We kunnen niet echt beweren dat mobiele telefoons onze menselijke communicatie hebben verdiept. Ze hebben voornamelijk ons idee van beschikbaarheid veranderd. Voordat het tijdperk van de permanente bereikbaarheid intrad, vond communicatie in een ander tempo plaats. Nu zijn we voortdurend oproepbaar; mobiele telefoons hebben onze waarneming van plaats en tijd, en onze ervaring van in-de-wereld-zijn veranderd.

We zijn nu voornamelijk gericht op het produceren van meer amusements- en luxeartikelen. Een motto dat de zin van het leven beschrijft, luidt: 'Degene met het meeste speelgoed wint.' In onze consumptiedraaimolen is dit degene met de meest extravagante elektronische apparatuur, auto's, huizen en jachten. We zijn in staat elke sportwedstrijd live op onze mobiele telefoon te volgen,

OVERVLOED

en hebben straks honderden digitale kanalen op onze televisie. Maar weten we nog waar we naar willen kijken? Omringd door alle consumptieartikelen en alle luxe die we maar kunnen kopen, dringt de vraag zich sterker dan ooit op: *wat is het nut van dit alles?* Technologie werkt als een rode lap, die ons, met al onze vindingrijkheid en nieuwsgierigheid, doet afstuiven op een middel dat geen doel is. Technologie is een trouwe volgeling, geen inspirerende leider. Het gaat om gereedschap, en wij moeten besluiten wat we daarmee willen doen. Soms lijkt het erop dat we niet zo goed weten waarom we maar voorwerpen blijven uitvinden, ontwerpen en produceren. Nog steeds werken we ons te pletter om ze te kunnen kopen. Het is duidelijk dat we geregeerd worden door ons productie-consumptie systeem.

DE NIEUWE PIRAMIDEN

Er is altijd een overschot, en onze technische bekwaamheid vergroot dat in een hoog tempo. We hebben voortdurend beschikking over hordes onderzoekers en ingenieurs om te produceren wat we maar willen, en we hebben een leger aan verkopers om ons te overtuigen dat we het ook echt nodig hebben. We kunnen het overschot niet negeren; het moet opgemaakt worden. Maar we kunnen wél beslissen wat we met het overschot doen, zowel in ons eigen leven als in onze samenleving. We kunnen het overschot aanwenden om een winkelparadijs, een welvaartsstaat, een politiestaat of een hightech samenleving te maken. We kunnen het uitgeven aan onderwijs of aan wapens. Als we geen keuze maken, zal de keuze voor ons gemaakt worden. In de ontwikkelde landen wordt de energie die vrijkomt door onze inventiviteit en productie aangewend voor een nieuwe generatie mobiele telefoons en te grote auto's en voor een verzameling glimmende en gestroomlijnde nucleaire koppen, bestemd voor God weet wie. In de ontwikkelde landen zijn de economieën sterk genoeg om iedereen een basisinkomen te verschaffen, om te tonen dat aan de basisbehoeften aan voedsel, kleding en onderdak is tegemoet geko-

DE KAT DIE ZIJN EIGEN STAART NAJAAGT

men. In feite hebben de zorgstaten in Europa al een dergelijk systeem, met als enige verschil dat werkeloosheid een negatieve connotatie heeft. Als we niet langer worstelen met primaire levensbehoefte, kunnen we claimen dat we de meest urgente zaken hebben geregeld. Als we de meeste urgente zaken nog niet hebben geregeld, dan komt dat niet door een gebrek aan grondstoffen of kennis, maar simpelweg omdat we hebben besloten dat niet te doen.

Het uitroeien van ziekten, het opzetten van een infrastructuur, een beter milieubeleid, en het mogelijk maken van onderwijs voor iedereen, leidt niet tot een opheffing van het overschot. Hoewel we met dit soort activiteiten het huidige overschot aanspreken, leidt dit alles ook tot investeringen in de toekomst. Uiteindelijk heeft dat extra productie tot gevolg. Dus schuiven dit soort zaken het probleem van het overschot alleen maar vooruit.

Sommige traditionele samenlevingen gebruiken hun overschot voor kunst. De Balinese economie was er niet op gericht om steeds meer te produceren. De Balinezen werkten maar een paar maanden per jaar op hun overvloedig eiland; gezamenlijk plantten en oogstten ze de rijst. Het grootste deel van hun tijd waren ze niet gedwongen te produceren. Daarom wijdden zij zichzelf aan het ontwikkelen van hun talenten door middel van schilderen, muziek, dans en festivals. Een theaterproductie, een opera, een symfonie en een modern dansstuk vereisen heel veel middelen. Kunst is een methode om het overschot te besteden. We besteden er tijd en geld aan en het is een investering in niets. Het levert geen overschot op. Kunst dient louter een esthetisch doel. In de kunst levert de stoffelijkheid – het concertgebouw, de kostuums en de instrumenten – iets op dat een andere meerwaarde kent dan de economische meerwaarde: het leidt tot schoonheid.

Onze keuze hoe we het overschot besteden, bepaalt wie we zijn. Op dit moment lijkt het erop dat we niet kiezen. We blijven rondrennen in de malle molen van productie en consumptie, als een kat die zijn eigen staart achterna zit en die altijd op het punt staat haar wankele evenwicht te verliezen. We doen nog steeds alsof we

OVERVLOED

nog niet genoeg spullen hebben, maar we hebben zoveel dingen dat we niet meer weten wat we ermee moeten doen. We doen ons best om dingen zo te maken dat ze lekker snel stuk gaan en we doen ons best om onszelf te overtuigen dat we ze niet meer leuk vinden. Dan kunnen we weer wat nieuws aanschaffen. Alsof ontwerpen, fabriceren en kopen nu eenmaal is wat we horen te doen. Trots roepen we dat televisiesterren en sporthelden de nieuwe goden zijn, dat merkkleding de nieuwe religie is en dat winkelcentra onze nieuwe tempels zijn. Maar is het verkopen van steeds meer spullen aan onszelf echt het hoogtepunt van de menselijke conditie?

Uiteindelijk zullen alle opeengehoopte goederen en overschotten opgemaakt moeten worden, of het nu in de vorm van productie, kapitaal of capaciteit is. De uitdaging is om dit vanuit een positief idee te doen. Wat gaan we bouwen? Welke projecten zien we voor ons? Wat worden de nieuwe piramiden? Wat is het collectieve zelfbeeld dat we uit willen dragen? Wat is de spiegel die we onze cultuur en onze beschaving voor willen houden?

HOOFDSTUK 4

De logica van het geven

‘Music, sweet music’

Met onze hippe, kleine muziekkapparaatjes past er in onze binnenzak meer muziek dan we in een jaar kunnen beluisteren. We hebben de beschikking over miljoenen popnummers, een enorme keur aan klassieke muziek, jazz, blues en volksmuziek. Ons hele leven is niet lang genoeg om alle muziek die tot dusver gemaakt is te beluisteren. Naast de westerse muziek die onze oren gewend zijn, is er een heel scala aan oosterse muziek, en Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse ritmes. De enorme hoeveelheid muziek die wereldwijd wordt gemaakt, geeft een gevoel van overvloed. Er is zoveel, en we kunnen nog zoveel beluisteren.

Het gevoel van schaarste dat we met betrekking tot muziek kunnen voelen, is het gevoel dat we het niet allemaal zelf kunnen hebben. We willen meer muziek dan in onze kast staat. Deze schaarste is het gevolg van het feit dat we muziek als materiële goederen zien, als bezit dat in de materiële vorm van een cd of cassette wordt gekocht. Dit is het ruilsysteem van goederen, waar ons kapitalistisch systeem op is gebouwd. Gefabriceerde goederen hebben een prijs, en worden met geld aangeschaft. Hoewel er wereldwijd een overvloed aan muziek bestaat, wordt onze toegang daartoe sterk begrensd door de manier waarop muziek wordt geproduceerd, op de markt wordt gebracht en wordt gekocht.

HET VERDELEN VAN DE KOEK

De economie is gebaseerd op de verspreiding van goederen in een situatie van schaarste. De schaarste van een product – zijn exclusiviteit – bepaalt de prijs. Als de prijs te hoog is, zal een concu-

OVERVLOED

rent dezelfde waar voor een betere prijs leveren. Zo wordt de best mogelijke prijs voor producten door de wet van vraag en aanbod gereguleerd. Dit geldt alleen in een situatie met volmaakte mededinging. Maar meestal bestaat zo'n situatie niet. Als iemand een monopolie op bepaalde goederen heeft – als hij de enige is die ze produceert – kan hij vragen wat hij wil, omdat de koper geen andere mogelijkheid heeft. Hoewel monopolieën buiten de overheid zeldzaam zijn, wemelt de economische geschiedenis van de kartels. Hierbij wordt de markt gedomineerd door een kleine groep producenten die onderling een bepaalde prijs voor hun goederen afspreken.²⁰

De gedachte achter deze economische wet is dat er een vaste hoeveelheid goederen is, maar dat de vraag variabel is. Het totale aantal beschikbare goederen vormt de te verdelen koek. Als de vraag naar goederen groter wordt dan de beschikbaarheid, zal de prijs stijgen, omdat het totale aantal goederen vastligt. De verdeling van de goederen wordt bepaald door ons distributiesysteem. Worden goederen bijvoorbeeld verdeeld op basis van behoeften, of op basis van vermogen? De grootte van de koek zelf wordt als gegeven beschouwd, dus houden we ons vooral bezig met de vraag hoe we deze gaan verdelen. Wanneer we een echte koek verdelen, kan ieder plakje maar één keer gegeten worden. Hetzelfde geldt voor elke andere begrensde situatie: een beperkt aantal scheppen om sneeuw mee te ruimen of de grote vraag naar beperkt beschikbare appartementen in de binnenstad. De fysieke grens staat vast en we kunnen een besluit nemen over de mogelijkheden in de verdeling.

HET NUL-SOMSPEL VOORBIJ

Als we het hebben over een koek van materiële goederen, dan denken we volgens de logica van een nul-somspel. Stel, ik heb 100 eenheden van iets waar we allebei waarde aan hechten, en jij hebt niets. Ik geef jou 50 eenheden. Nu ben jij de trotse bezitter van 50 eenheden, en ik heb er 50 over. Jouw winst is mijn verlies, en mijn

DE LOGICA VAN HET GEVEN

verlies is jouw winst; een verlies-winsituatie. Dit is de nul-somspellogica van het economische ruilen, het rekenen volgens de 'te-verdelen-koekmethode'. De grootte van de koek ligt vast, en het is de vraag hoeveel iedereen krijgt.

Deze manier van economisch denken geldt voor materiële goederen, maar wanneer het om informatie gaat, ligt dat anders. Als ik een idee heb en dat deel met jou, dan hebben we daarna beiden het idee. Geen van beiden verliest daar iets mee. Laten we dit met de situatie hierboven vergelijken. Ik heb 100 eenheden aan ideeën en ik geef jou er 50, zodat je nu de 50 hebt die ik je gegeven heb. Maar het is niet zo dat ik datgene kwijt ben wat ik jou heb gegeven. Mijn aantal van 100 is niet afgenomen door jou er 50 te geven. Ik kan zelfs beweren dat mijn voorraad is toegenomen; door te delen met jou is de waarde van het idee immers ook voor mij toegenomen. Ik zou kunnen zeggen dat ik nu 150 eenheden heb: de 100 waar ik mee begon en de 50 die ik jou gegeven heb. Dus ik heb er dan 150 en jij 50. De koek van onze gezamenlijke ideeën is nu 200 eenheden groot. We hebben onze gemeenschappelijke voorraad verdubbeld door te geven en te delen. Dit is geen nul-somspel, maar een wederzijds voordeel: een win-winsituatie. Delen in plaats van ruilen heeft voor ons beiden voordeel.

Bij het uitwisselen van ideeën handelen we volgens de logica van het geven. Ik deel mijn ideeën graag met anderen. Het idee wint niet aan kracht als het alleen van mij is. Informatie valt onder de logica van het geven, net als plezier. Iemand met een vrolijke kijk op het leven, of iemand die veel lacht, verspreidt plezier. Dit maakt haar op haar beurt weer vrolijk. De meest levensblijve persoon is niet degene die over een vaste voorraad plezier beschikt en deze spaarzaam uitgeeft, maar juist diegene die anderen laat meegenieten van een onuitputtelijke voorraad plezier in royale uitbarstingen van vreugde. Gedeelde vreugde is dubbele vreugde. Jou iets geven, geeft mij plezier. Vreugde schenken vergroot mijn vreugde. Liefhebben maakt dat ik me geliefd voel. Mijn nieuwsgierigheid en opwinding delen doet mijn nieuwsgierigheid en opwinding toenemen. Emotionele waarden maken geen deel uit

OVERVLOED

van de nul-somstructuur van economische handel. Voor deze waarden geldt dat hoe meer je geeft, hoe meer je ontvangt en hoe meer je op jouw beurt weer produceert. Dit is de fundamentele eigenschap van liefde in al zijn gedaanten, zoals vertrouwen, zorgzaamheid en vriendschap.

Sommigen willen iedere vorm van delen en geven reduceren tot de logica van de handel. Zij beweren dat wanneer ik een idee, mijn plezier of mijn gevoel met jou deel, mijn motivatie nog steeds is er zelf beter van te worden en te profiteren van wat ik er voor terug krijg. Op deze manier is wederzijds voordeel mogelijk, maar onder strikte voorwaarden: voor wat, hoort wat. We zijn beiden tevreden, maar we hebben niet echt gedeeld. We hebben geruild. Dit is de logica van de zakelijke overeenkomst, maar delen gaat verder dan ruilen of verhandelen.

HET INFORMATIETIJDPERK

Een groot deel van de handelswaar in het postindustriële tijdperk bestaat uit informatie: boeken, muziek, film en gegevens. Het Verlichtingsideaal was om kennis via bibliotheken voor iedereen gratis toegankelijk te maken. Het internet is een moderne variant op dit idee, hoewel voor veel informatie auteursrechtelijke beperkingen gelden. Het Gutenbergproject was een van de eerste pogingen om de meesterwerken uit de literatuur, waarvan de auteursrechten verjaard waren, beschikbaar te stellen op het internet.²¹

Omdat we muziek digitaal kunnen opslaan, is zij even makkelijk te delen als een databestand. Hetzelfde geldt voor video en film, die steeds vaker digitaal zijn, evenals televisie-uitzendingen. De software die op onze computer draait is ook een vorm van informatie. Alle voortbrengselen van de menselijke geest kunnen als informatie worden gepresenteerd. Medicijnen bijvoorbeeld zijn niets anders dan eenvoudig te reproduceren chemische formules. Al deze verschillende vormen van informatie – boeken, muziek, films, software, medicijnen, enzovoort – noemen we intellectuele eigendommen. Het is curieus dat we deze intellectuele eigen-

DE LOGICA VAN HET GEVEN

dommen benaderen met de logica van de materiële dingen, terwijl ze vallen onder de logica van het delen van ideeën. De spanning zit al in de naam ‘intellectueel eigendom’. Wanneer intellectuele eigendommen als materiële goederen worden beschouwd, wordt elke afzonderlijke kopie in rekening gebracht, of dit nu een muziek-cd, een video, een softwareprogramma of een pil is. De prijs die we uiteindelijk moeten betalen staat niet logisch in verhouding met de informatie, die oneindig te verspreiden is, noch met het materiaal, dat nagenoeg niets kost.

‘CLOSED SOURCE’ EN ‘OPEN SOURCE’

Ook software is een geheel van regels. Daarmee is het eenvoudig te reproduceren en goedkoop op te slaan. Er zijn in hoofdzaak twee filosofieën over het verspreiden van software. Microsoft heeft een bijna monopolie verkregen op de markt voor besturingssystemen, zoekprogramma’s en kantoorapplicaties. Het bedrijf heeft zijn enorme vermogen te danken aan de ontwikkeling van software en het verlenen van licenties. Het beleid is dat we moeten betalen voor ieder kopie van het product. In feite moeten we zelfs betalen voor iedere computer waar we de software op installeren. Microsoft kan, vanwege zijn monopoliepositie, hoge prijzen vragen en enorme marges aanhouden, omdat de software van het bedrijf de feitelijke standaard is geworden voor communicatie en gegevensuitwisseling. Deze werkwijze is het ‘closed source’ model van intellectueel eigendom.

Linux is een voorbeeld van de andere filosofie over software; het ‘open source’ systeem. Linux is een besturingssysteem dat Linus Torvalds ontwikkelde toen hij postdoctoraal student was. Hij stelde de broncode van deze software gratis beschikbaar. Iedereen kan sindsdien de software gratis gebruiken en verbeteringen aanbrenge, zolang hij de resultaten maar deelt met anderen en de broncode open houdt. Dit heeft geresulteerd in een gemeenschap van programmeurs die de software zodanig verbeteren dat het nu kan wedijveren met de producten van Microsoft.

OVERVLOED

De filosofie die achter de uitvoering van deze twee besturingssystemen zit is zeer verschillend. Het 'closed source' systeem volgt de benadering van de 'te verdelen koek' die voor materiële goederen geldt. Hier is de verspreiding van intellectuele goederen onderhevig aan de beperkende logica van handel. Het 'open source' systeem volgt de filosofie dat gedeelde ideeën een win-winsituatie opleveren en daarmee voor ons allemaal de koek drastisch vergroten. Het 'open-source' model volgt de logica van het geven. De makers worden niet betaald van de opbrengsten van de verkoop van de software, maar hebben een vaste baan. Soms leveren ze hun bijdrage uit plezier, vanwege hun vindingrijkheid, of omdat ze er van houden puzzels op te lossen. Een deel van dit plezier komt voort uit het werken in een gemeenschap, ook al werken de programmeurs in hun eentje, in alle uithoeken van de wereld. Het 'closed source' systeem werkt met kostbare licenties en wordt beschermd door uitvoerige veiligheidsmechanismen. Het 'open source' systeem is gratis en beschikbaar voor iedereen. Wat geldt voor software, geldt ook voor alle andere soorten informatie: teksten, muziek, fotografie, film, gegevens, maar ook formules voor medicijnen, genetische codes enzovoort. We kunnen ons verschillende 'open source' gemeenschappen voorstellen waar de informatie vrij beschikbaar is voor verdere ontwikkeling.

Zijn deze 'open source' gemeenschappen echt mogelijk? Als bezwaar kan worden aangevoerd dat de opbrengst van het product nodig is om de auteurs te betalen. In het geval van software zien we dat het niet veel uitmaakt. De twee besturingssystemen zijn vergelijkbaar. Dat komt omdat feitelijk hetzelfde soort mensen aan het programmeren is. Waarom zouden in het geval van medicijnen, de universiteitslaboratoria inferieur zijn aan die van grote bedrijven? Zijn de salarissen van de betrokken onderzoekers werkelijk de grootste kostenpost? Als iets wordt ontwikkeld met behulp van gemeenschapsgeld, waarom zou het dan niet vrij beschikbaar zijn voor diezelfde gemeenschap, voor ons allemaal? En waarom zouden we het niet willen delen met anderen, terwijl het uitwisselen van ideeën met anderen nu juist plezier oplevert?

HET VERSPREIDEN VAN INFORMATIE

Waarom zou het intellectuele werk van een ontwerper, muzikant, filmmaker of programmeur niet worden beloond volgens de logica van het geven? Natuurlijk moeten de auteurs van informatie beloond worden, maar het is de vraag of een distributiesysteem dat bedoeld is voor materiële goederen wel zo gunstig voor hen is. Ten eerste is er bij materiële goederen sprake van een productieketen: goederen beginnen als grondstof, doorlopen een productieproces, worden opgeslagen, gedistribueerd en uiteindelijk aan de detailhandel verkocht, voordat ze door de consument worden gekocht. Hetzelfde bedrijfskundige model wordt toegepast op goederen die op informatie gebaseerd zijn. Het resultaat is dat maar een paar procent van de prijs van een cd uiteindelijk in de zak van de componist en de uitvoerende artiest belandt. De rest gaat naar verscheidene tussenpersonen en een uitgebreide marketing.

Ten tweede zijn de kosten om meer kopieën te maken verwaarloosbaar. Neem de audio-cd. Als een cd 20 euro kost en jouw jaarlijkse muziekbudget bedraagt 200 euro, dan kun je je tien cd's veroorloven. Van die bestede 200 euro gaat slechts een paar procent, zeg 10 euro, naar alle auteurs en muzikanten samen. De resterende 190 euro gaan op aan productie, distributie, opslag, detailhandel en reclamekosten.

Als muziek als data wordt verspreid, dan zijn er nauwelijks productiekosten aan dit medium verbonden. En als de hoeveelheid muziek die op één cd past jou 1 euro kost, dan levert hetzelfde budget van 200 euro jou 200 cd's op. Je zou twintig keer zoveel muziek tot je beschikking krijgen en de artiesten zouden ook een significant hoger percentage ontvangen. Als de helft van wat je besteedt naar de artiesten zou gaan, ontvangen zij 100 euro, tien keer zoveel als bij het andere systeem. Producenten en tussenpersonen zien hun aandeel zakken van 190 naar 100 euro, maar ze zullen daar ook veel minder werk voor verzetten. We hebben het distributiesysteem voor materiële goederen vervuuld voor een distributiesysteem voor informatie en iedereen is er rijker van

OVERVLOED

geworden. De muziek liefhebber heeft de beschikking over meer muziek en de artiesten krijgen een hoger percentage. In het 'teverdelen-koeksysteem' kan iedereen slechts een beperkt aantal cd's bezitten en kunnen we allemaal maar een klein deel van de beschikbare muziek krijgen. Maar we zouden over veel meer muziek kunnen beschikken zonder de mensen die de muziek maken te schaden. In dit geval kan de koek van beschikbare middelen drastisch worden vergroot. Onze inventiviteit is dan gericht op de vraag hoe we de koek voor alle betrokkenen kunnen vergroten en onze energie wordt niet verspild aan het begeleiden van de distributie.

Natuurlijk slaan we een groot aantal tussenpersonen over en het gebruikelijke bezwaar is dat er banen verdwijnen. Maar waarom zouden we blijven betalen voor een systeem waar we niet bij gebaat zijn? We willen betalen voor de muziek, film, tekst en software zelf, en niet voor de productie, de verzending en het distributieproces dat allemaal materiële producten oplevert. Een ander bezwaar betreft het plezier dat het zoeken in een boekwinkel of platenzaak oplevert. Dat plezier kan blijven bestaan voor hen die daar voor willen betalen. Zelfs als de tekst van een boek op internet beschikbaar zou komen, dan nog zouden veel mensen het boek zelf kopen, net zoals ze een mooie houten boekenkast aanschaffen. De beleving van het boeken kopen kan meer een soort sociale ontmoeting worden, zoals in grote boekwinkels, waar zelfs koffie geschonken wordt. We zouden de manieren waarop we de vorm en inhoud verspreiden van elkaar moeten scheiden.

Het hierboven beschreven distributiesysteem voor informatie is nog steeds ver verwijderd van het compleet op geschenken gebaseerde systeem. We kunnen ons een systeem voorstellen waarbij auteurs, makers en bedenkers tevreden zouden zijn met een vaststaand bedrag, waarna het product binnen het publieke domein voor iedereen vrij toegankelijk is. De looptijd van auteursrechten drastisch verkorten zou hetzelfde effect hebben. Als popmuziek maar een paar jaar auteursrechtelijk beschermd zou zijn, dan zou degene die de laatste hits wil voor dit voorrecht moeten betalen,

DE LOGICA VAN HET GEVEN

terwijl voor iedereen die tot wachten bereid is, de muziek gratis beschikbaar is. Stel je voor dat na vijf jaar alle software gratis en alle medicijnen merkloos zouden zijn. Zouden programmeurs, muzikanten en medische onderzoekers hun roeping dan echt opgeven? Wij zullen alleen moeten gaan inzien dat waarde in informatie zit, en niet in materiële dingen. Hoe zou het leven eruitzien als de overvloed aan creaties die door de menselijke geest wordt voortgebracht kosteloos beschikbaar zou zijn?

Het systeem dat we nu gebruiken beperkt de vrije toegang tot de creaties van de menselijke geest, waardoor we allemaal armer zijn. Het huidige systeem van distributie en toekenning zorgt voor onnodige schaarste voor ons allemaal, omdat het gebaseerd is op het economisch handelssysteem van materiële goederen. Feitelijk verschilt het op de logica van het geven gebaseerde systeem van delen niet erg van de netwerken die de laatste jaren op internet zijn ontstaan en met behulp waarvan muziek en gegevens uitgewisseld kunnen worden. Het internet heeft altijd een anarchistisch, anticommercieel kantje gehad en is er tot dusver aardig in geslaagd dit vast te houden. Dit is volledig in de geest van de uitvinder van het 'World Wide Web', Tim Berners-Lee, die geen auteursrechten claimde en er geen geld aan verdiende. Het internet is 's werelds grootste mededelingenbord, klets- en ontmoetingsplaats geworden en maakt het mogelijk dat totaal onbekenden de inhoud van hun harde schijf uitwisselen; cyberburen die hun platencollectie delen. Gebruikers die auteursrechtelijk beschermd materiaal uitwisselen zijn wellicht in overtreding van bestaande wetten. Het interessante is echter dat programma's waarmee bestanden kunnen worden uitgewisseld, niet vanuit een winst oogmerk zijn ontwikkeld, maar vanwege de uitdaging, vindingrijkheid en ter provocatie van de gevestigde orde. Voor jonge programmeurs is het een heerlijke uitdaging om de zwakke plek van een systeem op te sporen. Zo bezien is het ontwerpen van computervirussen de ultieme uitdaging, het ultieme computerspel.

Consumenten delen graag hun bezittingen op deze manier. Platenmaatschappijen hebben tot dusver vastgehouden aan hun

OVERVLOED

achterhaalde distributie- en detailhandelsysteem en hebben overtredders aangeklaagd, waardoor ze al hun klanten als potentiële criminelen zijn gaan zien. Bedrijven die op een creatieve manier aan het nieuwe distributiesysteem deelnemen, in plaats van zich ertegen te verzetten, winnen klanten die nog steeds graag bereid zijn de makers van het werk te betalen.

EEN MERKLOOS VOORTBESTAAN

De logica van het geven geldt voor alles wat met informatie te maken heeft. Een interessant voorbeeld zijn geneesmiddelen. Medicijnen tegen aids werden oorspronkelijk zowel in de ontwikkelde als de ontwikkelingslanden tegen erg hoge prijzen verkocht. Fabrikanten voelden zich gerechtigd veel te vragen, omdat ze veel hadden moeten investeren. Maar als we ons afvragen wie van deze hoge winst profiteert, beseffen we dat het de aandeelhouders van het bedrijf zijn, niet de samenleving in het algemeen. Dit roept een aantal vragen op. Als medicijnen door de overheid worden gereguleerd, waarom kan diezelfde overheid zich dan niet essentiële medicijnen voor nationale noodgevallen toe-eigenen, en de medicijnfabrikanten hiervoor schadeloos stellen? De merkloze versie van een medicijn kan voor een fractie van de kosten worden geproduceerd. In het geval van de medicijncocktail tegen aids, wordt de merkloze versie in ontwikkelingslanden geproduceerd voor slechts één procent van de kosten in de ontwikkelde landen.

Geneesmiddelen worden verkocht alsof het materiële goederen met een intrinsieke waarde zijn, terwijl het feitelijk brokjes informatie zijn die eenvoudig en goedkoop kunnen worden vermenigvuldigd. Als een miljoen klanten in de ontwikkelde landen het medicijn een jaar lang kunnen kopen voor 10.000 euro, dan is de totale omzet 10 miljard. Als dertig miljoen mensen die het medicijn niet kunnen betalen, het gratis krijgen via merkloze geneesmiddelen, dan zal het bedrijf nog steeds dezelfde winst maken en tegelijkertijd vele miljoenen levens meer verlengen. Wat is nu nog

DE LOGICA VAN HET GEVEN

het argument om de verkoop te beperken? Bij het 'closed source' systeem doen we uiteindelijk niets anders dan het hamsteren van de creatieve voortbrengselen van de menselijke geest, waardoor iedereen uiteindelijk armer wordt. Dit is geen natuurlijke, maar kunstmatige schaarste, een kunstmatige situatie die is ontstaan uit de manier waarop wij tegen goederen aankijken.

Als het systeem dat oorspronkelijk voor materiële goederen bedacht is zo slecht dienst doet, waarom houden we daar dan aan vast in het informatietijdperk? In essentie zijn geneesmiddelen een ander soort goederen dan dure horloges of auto's, waarbij we de aanvoer van exclusieve lijnen bewust beperken, om zo de mimetische begeerte aan te wakkeren en de prijs hoog te houden.

KETTERSE ECONOMIE

Door kennis kosteloos te delen, zal deze een extra aanstekelijke uitwerking op ieder van ons hebben. Het soort ellende dat we te boven proberen te komen is niet de schaarste die is ontstaan uit het hebben van te veel verlangens, maar de armoede van het gevecht om de primaire bestaansmiddelen. Dit verklaart ten dele waarom onze welvaart niet wijder verspreid is, terwijl we zo goed zijn in het produceren. Waarom bestaat er zoveel ellende temidden van zoveel weelde? Soms is het tekort te wijten aan natuurlijke beperkingen, zoals arme grond en een onherbergzame omgeving, maar vaak is het een gevolg van de manier waarop ons economisch systeem goederen produceert. Wij produceren veel dingen, maar hebben een tekort aan consumenten die ze kunnen betalen. We produceren veel te veel van de verkeerde dingen.

We moeten een manier vinden om te voorzien in basisbehoeften als voedsel, kleding en onderdak, maar ook onderwijs en medische voorzieningen. Dat zou mensen de vrijheid geven om te bepalen wat ze met hun leven willen doen. Er is geen economische noodzaak om de minder bedeelden te helpen en misschien kunnen we proberen een ethiek te vinden die deze verantwoordelijkheid voor ons vastlegt. Maar als we het idee loslaten dat de welva-

OVERVLOED

rende, ontwikkelde landen vastzitten in hun draaimolen van schaarste en als we onze overvloed erkennen, dan kunnen we ons gaan afvragen wat we gezamenlijk te bieden hebben, als land en als beschaving. Door deze nieuwe piramides zullen we onze ego-centrische obsessie voor het maken van leuke speeltjes loslaten en niet langer aandringen op een dermate hoge prijs van kennis en creativiteit dat deze zaken voor anderen onbereikbaar blijven.

Ook op het persoonlijke vlak ontdekken we dat de wet van het geven werkt. Verbruikte energie komt terecht in een circulair proces van opladen en geven, zodat er een steeds groter vermogen en steeds grotere reserve ontstaat. De snelste loper is niet diegene die al zijn energie opspaart om deze in een keer op te gebruiken, maar degene die zijn lichaam door veel beweging traint. Door het constante verbruik van energie wordt het lichaam sterk. In de logica van het geven is het niet de persoon die het meest spaart die het meeste heeft, maar juist de persoon die het meeste uitgeeft. Dit is de hoeksteen van wat binnen het normale economische handelsstelsel als ketterij wordt beschouwd: hoe meer je uitgeeft, hoe meer je overhoudt. Het draait er niet om zoveel mogelijk voor jezelf te houden, maar om zoveel mogelijk weg te geven.

Het idee van het overschot geldt ook op het gemeenschappelijke niveau. Het is onze taak te beslissen waar we het overschot voor gaan gebruiken. Veel van wat we ontwikkelen kan worden gedeeld, net zoals ideeën kunnen worden gedeeld en daardoor iedereen rijker maken, bijvoorbeeld via een 'open source' gemeenschap. Maar omdat we een achterhaald economisch stelsel gebruiken dat ontwikkeld is voor materiële goederen, zijn we uiteindelijk onze producten aan het hamsteren. We weten dat de prijs afhankelijk is van de relatieve exclusiviteit. Een wezenlijk andere manier van werken is het beschikbaar maken van kennis, kunst en medicijnen voor een zo groot mogelijke groep. Dit zal tot een veel rijker gevoel van welde leiden voor zowel consumenten als makers.

Het 'closed source' model is gebaseerd op een waargenomen gevoel van schaarste, op het begrip intellectueel eigendom en op een vergoeding van elk gebruik door middel van een systeem van

DE LOGICA VAN HET GEVEN

licenties. Op zijn best is dit een win-verliessituatie, op zijn slechtst een verlies-verliessituatie. Maar bij de logica van het schenken, neemt de waarde van een product toe als het wordt gedeeld. Deze rijkdom wordt gemaakt door de overdaad van het individu, bijvoorbeeld door de programmeur die het leuk vindt een besturingssysteem samen met anderen te verbeteren. Steeds meer goederen waar de wereld op wacht, zijn gebaseerd op informatie, kennis, ontwerp, gegevens en creativiteit. Het materiaal van de goederen maakt slechts een klein deel uit van de totale waarde. Dit geldt voor horloges en cd's, maar ook voor kleding, sportschoenen en andere materiële dingen waarvan de materiaalkosten snel dalen. Daarom willen de ontwikkelde landen zo graag hun voortbrengselen beschermen door auteursrechten steeds weer te verlengen.²² De keuze die we kunnen maken is duidelijk: onze kennis exclusief houden, waardoor we allemaal armer worden of onze kennis delen, wat ons allemaal rijker maakt.

HOOFDSTUK 5

Genoeg voor iedereen

Zwart goud

Als we 's nachts boven een grote stad vliegen om te gaan landen, verwonderen we ons over de grote vlakken met verlichte huizen, de roodwitte aderen van auto's die alle kanten op kronkelen, het stadion met lichtmasten en de winkelcentra. Het leven in een moderne metropool is een bruisende activiteit, die zelfs vanuit de ruimte zichtbaar is. Deze bedrijvigheid is mogelijk gemaakt door de constante voeding van elektriciteit. De elektriciteit wordt voornamelijk geproduceerd door verbranding van de fossiele brandstoffen zoals steenkool, olie en gas.²³ Het levert de energie voor ons productiesysteem: het transport van goederen en mensen over de weg, per trein, boot of vliegtuig; fabrieken waar ijzer tot staal wordt en staal tot auto's; de petrochemische industrie waar kunststof en kunstmest wordt gemaakt; elektriciteit en warmte voor onze huizen. Onze wereld draait op energie.

Fossiele brandstoffen zijn de sedimenten van miljoenen jaren natuurlijke groei, van vergane wouden en planktonafzettingen op de bodem van prehistorische zeeën. We maken dit alles gestaag op. Omdat we niet meer olie of gas kunnen produceren, putten we de beschikbare bronnen langzaam uit. De schaarste is het gevolg van het feit dat de energiehonger van ons gigantische productiesysteem onverzadigbaar blijkt. We zijn bang dat we op een bepaald moment door onze fossiele brandstoffen heen raken. Dit kan voorkomen worden door het gebruik van fossiele brandstoffen terug te dringen door onze productiegekte en verkwistende reisgewoonten te beteugelen. Maar zelfs als de ontwikkelde landen hun gebruik drastisch verminderden, dan zal het mondiale energieverbruik vanwege de ontwikkelingslanden nog steeds sterk stij-

GENOEG VOOR IEDEREEN

gen. Als de voorraad fossiele brandstoffen eindig is, zullen we uiteindelijk zonder zitten. Minder gebruiken betekent alleen uitstel van het onvermijdelijke.

Eigenlijk is er geen direct gevaar dat de fossiele brandstoffen opraken. De mondiale voorraad olie en gas groeit sneller dan onze consumptie. Ondanks onze grote consumptie worden de reserves groter, omdat we steeds beter worden in het lokaliseren en winnen van olie en gas. Nieuwe technologie maakt het mogelijk olie uit andere plaatsen te halen, zoals uit leisteen en teerzand. Her en der liggen ook nog enorme lagen steenkool. Dat alles geeft ons flink wat ruimte, maar de reserves zijn niet onuitputtelijk.²⁴ Het probleem is vooral dat bij verbranding van fossiele brandstoffen koolstofdioxide in de atmosfeer terecht komt. Koolstofdioxide is een broeikasgas dat bijdraagt aan de opwarming van de aarde. De natuurlijke grens aan de verbranding van fossiele brandstoffen zal waarschijnlijk niet bereikt worden omdat de reserves opraken, maar omdat we de uitstoot van broeikasgassen moeten verminderen. Daarom moeten we ons gebruik van fossiele brandstoffen beperken.

EEN BEROEMDE WEDDENSCHAP

Niet alleen olie en gas zijn beperkt, ook andere mineralen en ertsen die we uit de aarde delven, zoals zilver, koper en diamanten, hebben zich gedurende een lange periode gevormd en zijn eindig. De angst bestaat dat de basisingrediënten van onze productie-economie opraken. Het diepgewortelde gevoel dat we een spaarvarken aan het plunderen zijn en ons bestaan in gevaar brengen, bekruipt ons al enkele decennia. Hoe dan ook, de grimmige voorspellingen van de jaren zeventig dat de natuurlijke reserves op zouden raken, zijn niet uitgekomen.²⁵

Deze voorspellingen waren voor een deel gebaseerd op de veronderstelling dat de voedselproductie de bevolkingstoename niet bij zou kunnen houden, met wereldwijde honger als gevolg. De vrees voor een fundamentele schaarste aan voedsel gaat terug op

OVERVLOED

het werk van Thomas Malthus. Malthus stelde dat iedere toename in de voedselproductie tenietgedaan wordt door een toename van de bevolking.²⁶ Hij argumenteerde dat voedselproductie slechts lineair kon toenemen, volgens een flauwe curve, terwijl de groei van de bevolking exponentieel zou zijn, volgens een steile curve. De bevolkingsgroei zou daarom de voedselproductie achter zich laten, met honger als gevolg. Malthus' theorie is een fundamentele theorie van schaarste: behoeftes zullen altijd groter zijn dan de middelen, wat we ook doen. In werkelijkheid is de snelle toename van de bevolking de tweede helft van de twintigste eeuw ondervangen door de enorme groei van de productiviteit in de landbouw; de zogenaamde 'groene revolutie'. De voorspelde massale verhogering bleef uit. Plaatselijk was er wel honger, maar dat had eerder te maken met oorlog en dictatoriale regimes dan met een gebrek aan voedsel.²⁷

De econoom Julian Simon wedde voor tienduizend dollar dat de belangrijkste grondstoffen in de loop van de tijd steeds goedkoper zouden worden. Paul Ehrlich nam de weddenschap aan en koos vijf natuurlijke grondstoffen. Na tien jaar waren alle vijf goedkoper geworden, zodat Simon zijn weddenschap had gewonnen.²⁸ De weddenschap illustreert het slepende debat tussen schaarsteaanhangers, die ervan overtuigd zijn dat vrijwel alles op zal raken, en de overvloedaanhangers, die menen dat we elk probleem met wat vindingrijkheid en technologie kunnen oplossen. Tot dusver hebben de overvloedaanhangers de feiten aan hun zijde. De belangrijkste grondstoffen die we nodig hebben voor energie, productie en economische groei raken niet op.²⁹ Maar het blijft een feit dat onze reserves in principe eindig zijn. Hoe kunnen we de schaarsteval vermijden als onze reserves eindig zijn en onze behoeftes dat niet zijn? Wat zijn de argumenten van de overvloedaanhangers die beweren dat er geen tekort aan grondstoffen is en dat in feite alle voor het leven noodzakelijke grondstoffen overvloedig zijn? Hoe ontsnappen we, met andere woorden, aan de dreigende schaarste?

GENOEG VOOR IEDEREEN

SUBSTITUTIE

De eerste manier om aan de schaarsteval te ontsnappen is het vervangen van grondstoffen. We hebben grondstoffen nodig vanwege hun rol in het productieproces. Als er een goedkoper, overvloediger of minder vervuilend alternatief gevonden wordt, dan gebruiken we die graag als vervanging. Walvisolie werd gebruikt voor lampen en zeep, maar werd eenvoudig vervangen door synthetische olie, gelukkig nog voordat de walvissen waren uitgestorven. Het substitutieproces geldt voor bijna alles. Zelfs diamanten kunnen tegenwoordig worden gesynthetiseerd. Met gevaar dat ze hun exclusieve romantische aantrekkingskracht verliezen, zullen ze op een dag goedkoop en overvloedig beschikbaar zijn. Deze diamanten zullen in industriële toepassingen perfect voldoen, maar zullen waarschijnlijk vrouwenharten niet sneller laten slaan.³⁰

De bewijslast kan nu worden omgedraaid: wil een grondstof schaars worden, dan moet worden aangetoond dat er geen adequaat substituut kan bestaan. Om een grondstof schaars te kunnen noemen, moet aannemelijk zijn dat we nooit een natuurlijke of synthetische vervanger zullen vinden en dat we in ons productieproces nooit geheel zonder het product kunnen. Geen van gangbare, door ons schaars geachte grondstoffen is ongeschikt voor substitutie.³¹ Gek genoeg werden de dingen die voor de mens juist wel absoluut onvervangbaar zijn, zoals schone lucht en zoet water, tot voor kort als geheel waardeloos beschouwd. Ze waren zo overvloedig aanwezig dat ze niet gekocht of verkocht konden worden. De eerste mogelijkheid om de schaarste te overwinnen is om de vraag naar een grondstof door de mogelijkheid van vervanging elastisch te maken. Als we niet meer afhankelijk zijn van een bepaalde grondstof, is deze grondstof voor ons overvloedig. Als we straks olie niet meer gebruiken om energie op te wekken en onze auto's er niet meer op rijden, dan zijn onze reserves zo groot dat we ze rustig onuitputtelijk kunnen noemen.

OVERVLOED

ONTSTOFFELIJING

De substitutie van de ene grondstof voor de andere in het productieproces is gekoppeld aan de tweede mogelijkheid om uit de schaarsteval te ontsnappen: ontstoffelijking. Ontstoffelijking is het gebruiken van minder grondstoffen bij de vervaardiging van een product. We kunnen minder energie en grondstoffen gebruiken in het productieproces of het product zelf kleiner en lichter ontwerpen. Het gebruik van kunststof bij het maken van auto's in plaats van staal is een duidelijk voorbeeld van ontstoffelijking. In veel fabrieken leeft het verlangen om hetzelfde te produceren met minder materiaal. Het vereist vindingrijkheid, want vaak moet het product terug naar de tekentafel. Zo worden de nieuwe reusachtige vliegtuigen gemaakt van materialen die sterker, lichter en flexibeler zijn dan aluminium. Deze materialen maken gebruik van technieken die teruggaan op het weven van textiel.

De recente nadruk op informatie draagt ook bij aan de ontstoffelijking. Voor het ontwikkelen van fotografische platen is zilver nodig. Nu slaan we foto's digitaal op. Meer dan de helft van de camera's die nu wereldwijd worden verkocht is digitaal. De digitale camera wint bovendien snel terrein omdat deze wordt ingebouwd in mobiele telefoons. Natuurlijk worden de foto's van een digitale camera nog steeds uitgeprint. Hier is weer fotopapier en inkt voor nodig, maar over het geheel genomen zijn deze een stuk minder giftig dan de chemische baden in de donkere kamer. De computerchip, die de impuls gaf tot het huidige informatietijdperk, is een plakje silicium met als hoofdingrediënt het overvloedig aanwezige zand. Het productieproces kost echter nog wel veel energie en water.

De tendens van ontstoffelijking gaat hand in hand met het substitutieproces. We kunnen een substituut kiezen op basis van kosten, maar ook op basis van de impact op het milieu of de relatieve schaarste. Het terugdringen van het energiegebruik is ook een vorm van ontstoffelijking, omdat we hetzelfde met minder doen. Er zijn nog steeds geweldige mogelijkheden om energie te

GENOEG VOOR IEDEREEN

besparen in het alledaagse gebruik.³² Aangespoord door onze productiegekte en onze nadruk op groei, zoeken we het antwoord meestal in het onttrekken van meer grondstoffen in plaats van te zoeken naar een efficiënter gebruik van de beschikbare energie. Substitutie en ontstoffelijking kunnen de angst voor naderend onheil vanwege de schaarste van de natuurlijke hulpbronnen voor een groot deel wegnemen. Door anders met grondstoffen om te gaan, kunnen we wel voorkomen dat belangrijke grondstoffen opraken, maar dit proces kent geen rust. Het is als het springen van ijsschots naar ijsschots. We staan steeds op het punt om te zinken en zijn voortdurend op zoek naar een plek om te staan. Dit doen we ook met onze energiebronnen; springend van steenkool naar olie en gas, en hup naar de volgende niet-duurzame energiebron. Uiteindelijk raken in het productieproces toch onze reserves op, wat we ook vervangen. En nog belangrijker: het proces is onomkeerbaar. We delven grondstoffen, onttrekken ze aan de aarde en maken er koelkasten, auto's en televisies van. We kopen deze consumptiegoederen, gebruiken ze een paar jaar en brengen ze uiteindelijk naar een stortplaats.

EEN GESLOTEN KRINGLOOP

Door middel van ontstoffelijking en substitutie kunnen we de vraag naar specifieke hulpbronnen elastisch maken, zodat we tientallen jaren tot eeuwen langer doen met veel hulpbronnen. Hiermee drijven we het spook van de schaarste in het nauw, maar we overmeesteren het nog niet. We kunnen niet met ontstoffelijking doorgaan tot we helemaal niets overhouden. Er is een punt waarop we niet meer kunnen substitueren. Er zal altijd spanning tussen vraag en aanbod bestaan, bijvoorbeeld wanneer een grondstof niet snel genoeg vervangen kan worden voordat hij opraaft. De meest complete manier om uit de schaarsteval te ontsnappen is ook de duidelijkste: alle grondstoffen hergebruiken. Eigenlijk werkt de natuur ook zo, en dat is de reden dat we een uitgebalanceerd ecosysteem hebben dat het leven in stand houdt. In de

OVERVLOED

natuur wordt niets verspild en raakt niets verloren. Alles is op een bepaalde manier onderdeel van een gesloten kringloop. De meest bekende kringloop bestaat uit zoogdieren en planten: zoogdieren ademen zuurstof in en koolstofdioxide uit, en planten nemen koolstofdioxide op, geven zuurstof af en slaan de koolstof op. Onze primitieve productiesystemen waren eigenlijk volledig gesloten kringlopen: aardewerken potten waren gemaakt van aarde en konden eenvoudig weer tot aarde terugkeren. De mens liet weinig blijvende sporen in het milieu achter. Dit veranderde toen we de mogelijkheid kregen om prooidieren efficiënt te doden, waardoor we in staat waren door jacht een diersoort systematisch uit te roeien. Het veranderde weer drastisch met het begin van de industriële revolutie, toen we koolstoferts gingen delven en we op grote schaal onze planeet begonnen te vervuilen. Veel van de sindsdien ontwikkelde productieprocessen zijn schadelijk voor onze gezondheid. Het roet van steenkoolcentrales slaat neer in onze longen. We hebben chemische verbindingen ontwikkeld die zelfs in zeer kleine hoeveelheden dodelijk zijn. Gedurende langer dan een eeuw voegden we het giftige lood aan onze benzine toe³³ en we dumpen achteloos ons giftig afval in het milieu. Ons grootste succes in zelfvergiftiging is tot dusver de productie van enorme hoeveelheden radioactief afval door onze kerncentrales. Dit afval is in staat de planeet tweehonderdduizend jaar lang onbewoonbaar te maken. Dit afval kan op geen enkele bestaande wijze worden afgebroken of gerecycled, dus kunnen we niets anders dan het diep in de grond begraven, terwijl we er over fantaseren om het ooit de ruimte in te schieten.

VOLLEDIGE RECYCLING

We zijn nog maar pas begonnen met het recyclen van schrootmetaal, glas, papier, plastic en autobanden. We produceren ieder jaar miljarden consumptiegoederen waarvan de overgrote meerderheid na een enkel gebruik op de stortplaats belandt. Elk productiejaar gebruiken de autofabrikanten enorme hoeveelheden staal,

kunststof en rubber, waarvan maar zeer weinig gerecycled is. Als we een gesloten systeem konden maken, dan zouden we alle grondstoffen kunnen recyclen. De energie voor het productieproces zou verloren gaan, maar alle ruwe materialen kunnen steeds opnieuw worden gebruikt. Dan zou het niet uitmaken hoeveel we produceren, omdat de ingrediënten voor onze productie steeds vernieuwd kunnen worden. Het staal van oude auto's wordt dan gebruikt om nieuwe te maken.

Ruwe grondstoffen worden verwerkt in een productieproces dat vindingrijkheid, energie en menselijke arbeid vereist. De goederen die hiermee geproduceerd worden, voorzien in onze behoefte en voldoen aan onze symbolische verlangens. We gebruiken consumptiegoederen graag omdat zij ons plezier en comfort verschaffen, maar ook vanwege het mooie ontwerp of hun vermogen om jaloezie op te wekken. Wanneer een product geen praktisch nut meer heeft, of wanneer we erop uitgekeken zijn, wordt het tot zijn componenten afgebroken. Deze componenten kunnen opnieuw worden samengevoegd in een nieuwe versie van het product of worden gebruikt in een ander product.³⁴ Er valt door slim te ontwerpen enorme winst te behalen met recycling. We kunnen onze producten zo ontwerpen dat ze eenvoudig uit elkaar gehaald kunnen worden. In een omgekeerd productieproces worden componenten uit elkaar gehaald om te worden gerecycled. We kunnen koelkasten en auto's zo ontwerpen dat ze net zo eenvoudig kunnen worden ontmanteld als dat ze in elkaar worden gezet. Als we dat doen, veranderen we ons productieproces van een rechtlijnige gang van mijn tot stortplaats naar een circulair proces van volledige recycling.

Door handig te ontwerpen kunnen we tot een bijna volledige recyclingsituatie komen, waarbij het basismateriaal van de consumptiegoederen steeds van vorm en functie verandert. Het is de uitdaging om 'zero-waste' producten te maken.³⁵ Het productieproces is dan eigenlijk een transformatieproces. Als we de politieke wilskracht hadden, zouden we de meeste dingen kunnen recyclen. In het uiterste geval doet het er niet meer toe hoeveel goederen we

OVERVLOED

produceren, omdat we geen belangrijke grondstoffen verspillen. Door ons vernuft kunnen we de natuurlijke systemen die geen afval produceren, redelijk nabootsen. In de natuur worden zowel de producten als de bijproducten van het productieproces gere-cycled. Met dit perspectief voor ogen, beseffen we dat overvloed niet voortkomt uit het *minder gebruiken* van grondstoffen, maar uit het *hergebruik*.

ZONNE-ENERGIE

Nu blijft er een probleem over: waar moet alle energie vandaan komen? Hoe maken we een einde aan de angst dat de energiebronnen uitgeput raken en er geen energie meer is voor onze activiteiten, voor het verlichten van onze steden, voor ons consumptieparadijs en onze landbouw? Het antwoord is natuurlijk: zonne-energie. Dit antwoord wordt vaak bespot of roept heftig protest op. Er wordt dan gewezen op het kleine aandeel in de energiebehoefte dat nu door zonne-energie wordt geleverd, en de relatief inefficiënte manier om energie te winnen met behulp van zonnecellen. Met zonne-energie doel ik op alle manieren om de energie van de zon op te vangen, niet slechts het huidige gebruik van een specifieke technologie. Eigenlijk is alle energie vanaf het begin van deze planeet zonne-energie geweest. Bossen zijn voorraden zonne-energie, steenkool, olie en gas zijn ooit bos of plankton geweest en daarmee voorraden zonne-energie. Energie verkregen uit plantaardige resten, is ook een manier om zonne-energie om te zetten. Zelfs het weer, dat ons windenergie en waterkracht oplevert, is het gevolg van de zonnestraling op het aardoppervlak. De enige uitzondering naast kernenergie is de energie die de hitte van de aardkern produceert.

Zonne-energie is overvloedig, schier oneindig en wordt constant aangevuld. De aarde is geen gesloten systeem met een beperkte hoeveelheid energie die langzaam opraakt. Het leven op aarde wordt constant gevoed door een gigantische waterstofbatterij: de zon. Er is een constante invoer het systeem in. Het idee dat we zui-

GENOEG VOOR IEDEREEN

nig moeten zijn op onze beperkte reserves, is dus een kolossale misvatting. Er bestaat immers die overvloedige energiebron die ons leven mogelijk maakt.

Natuurlijk kunnen mensen zelfs in de overvloedige energie van de zon schaarste zien. Zij stellen dat het bekend is dat het zonnestelsel eindig is en dat de zon zichzelf in een paar miljard jaar opbrandt. Voor een soort die nog maar ongeveer een half miljoen jaar bestaat en een beschaving van tienduizend jaar kent, en die genoeg kernkoppen heeft om zichzelf meerdere malen op te blazen, is dat geen horizon om zich zorgen over te maken. Om twee miljard jaar verderop schaarste te zien, is een beetje een wanhoopsargument.

DE NIEUWE ALCHEMISTEN

We gebruiken nu fossiele brandstoffen omdat dat op dit moment het goedkoopste is. Het probleem met onze energiebronnen is niet dat ze snel opraken, maar dat het klimaat ernstig ontregeld raakt als we ze in dit tempo blijven opbranden. We moeten het gebruik van fossiele brandstoffen geleidelijk afbouwen. Het opmaken van opgeslagen zonne-energie in de vorm van fossiele brandstoffen is een eenmalig proces. Maar de hoeveelheid zonne-energie die onze planeet bereikt is zo enorm, dat het een overdadige bron is die niet op zal raken.³⁶ De uitdaging is om deze energie op nieuwe manieren af te tappen.

We kunnen de energie van de zon direct opvangen. Zonnecellen worden steeds efficiënter en worden geïntegreerd in bouwmaterialen. Er is een doorbraak in de kosten nodig, zodat de toepassing ervan economisch interessanter wordt. De zonne-energie die we verkrijgen door de fotosynthese van planten, kan ook een deel van de energie leveren. Veel auto's in Brazilië lopen op ethanol die wordt gewonnen uit suikerriet. De ontwikkeling van zonne-energie is een technologische uitdaging die generaties ingenieurs kan prikkelen en inspireren.

Kernenergie is in haar huidige vorm geen antwoord op onze vraag

OVERVLOED

naar energie vanwege het zwaar radioactieve afval. Kernenergie is op zich al amper economisch concurrerend, maar als we de tweehonderdduizend jaar opslag van radioactief afval meerekenen is het puur economische waanzin. In veel gevallen draait het bij kernenergie niet om het maken van energie, maar van kernwapens.³⁷ Maar misschien vinden we wel een manier om energie aan materie te onttrekken zonder dat het, zoals bij kernsplijting, radioactief afval oplevert. Het kernfusieproject, een van de gezamenlijke piramides die ons overschot soupeert, kan zijn belofte van eindeloze energie nog waarmaken.

Een productiesysteem met een bijna volledige recycling, gevoed door duurzame energiebronnen, is binnen handbereik. Het fundamentele probleem waar de mens zich mee geconfronteerd ziet, is niet de schaarste van grondstoffen en energie. We leven niet op een planeet met een tekort aan bestaansmiddelen, en ze raken ook niet op. De grondstoffen die we nodig hebben zijn overvloedig aanwezig en onze potentiële energiebron is oneindig. Het fundamentele probleem is dat we er momenteel voor kiezen om ons productiesysteem te laten draaien op niet-vervangbare grondstoffen en energie. Daardoor dreigt schaarste. We kunnen daaraan ontsnappen door cyclische productieprocessen te ontwikkelen. Daarbij draait het niet om minder gebruiken, maar om hergebruik. Overvloed bestaat niet uit het opmaken van fossiele brandstoffen, het is eerder een tappen uit de eindeloze bron van zonne-energie.

HOOFDSTUK 6

Opwaartse spiralen

Oprukkende bulldozers

We hebben een enorme honger naar houtproducten; van de dikke ochtendkrant tot de stapels rapporten op ons werk, van de wegwerpeestokjes tot het houten meubilair. Het papierloze kantoor spuugt meer papier uit dan ooit tevoren, onze kiosken staan bol van de dikke tijdschriften en de vraag naar hout voor de bouw neemt alleen maar toe. Miljoenen mensen kappen in de ontwikkelingslanden de bossen om er hun eten op te koken en hun huis mee te verwarmen. Tegelijkertijd worden de nog onbetreden wouden van het Amazonebekken tot aan Maleisië systematisch gekapt. Commerciële houtkap is een gewelddadige bezigheid. Onder het oorverdovende lawaai van kettingzagen worden bomen geveld, de basten eraf gestript en de takken eraf gezaagd. Bulldozers slepen het hout naar vrachtwagens of naar een rivier om het stroomafwaarts te laten drijven. Eenmaal beneden wordt het tot planken of houtpulp verwerkt. Vaak blijft er een woestijn achter op de plek waar eens de bomen stonden. Het bedrijven van landbouw op deze grond lukt vaak slecht. De bovenste laag van de bodem in het Amazonegebied is bijvoorbeeld zo arm, dat deze na een paar jaar landbouw volledig is uitgeput, waardoor er niets dan een woestijn van rode aarde achterblijft. De afgelopen vijftig jaar is de helft van het oerbos op Madagaskar gekapt, wat tot zo'n ernstige erosie heeft geleid, dat de rivieren rode aarde in de oceaan storten. Mensen zien de natuur als een handige voorraad grondstoffen: boerderijen en plantages om voedsel te verbouwen, vee en boerderijdieren voor het vlees, vis uit de zee en hout uit het bos. Dit is een instrumentele kijk op het leven, waarbij de natuur in onze

OVERVLOED

behoefte voorziet. Tegelijkertijd is de natuur ook onze leefomgeving, ons huis, een plaats die we met respect en ontzag benaderen. De vroege, animistische religies zagen goden in bomen, meren, watervallen en stenen. In de animistische Shinto-religie in Japan is de natuur heilig. Imposante bomen worden vereerd en versierd met papieren slingers om de aanwezigheid van een god te markeren. De bomen op het eiland Yakushima zijn meer dan duizend jaar oud en worden vereerd als 'grootvaders onder de bomen'. We vinden dezelfde verering voor sequoia's in de bossen aan de Amerikaanse Westkust. Dit is een sacrale of spirituele opvatting van de natuur.³⁸

Wij lijken te aarzelen tussen de moderne en spirituele opvatting. Enerzijds omarmen we de moderne instrumentele opvatting, waarbij de natuur vooral gemaakt lijkt te zijn om in onze behoefte te voorzien. Anderzijds voelen we sympathie voor de oudere, spirituele opvatting, die zegt dat we onderdeel zijn van een web van leven waarvoor we verantwoordelijkheid dragen. De angst onze omgeving te vernietigen roept een gevoel van schaarste op die ons tot de spirituele opvatting drijft. We richten een enorme ecologische ravage aan, vernietigen bossen en natuurlijke habitats, en doen soorten uitsterven. Het gevoel van schaarste zegt ons dat er niet genoeg bomen en gewassen zijn voor onze hebzucht. We denken dat de natuur niet sterk genoeg is om de huidige en de toekomstige bevolkingsgroei op te vangen. De natuur lijkt een omgeving die niet in staat is tot het huisvesten van de economische activiteit die wij nodig hebben om tot onze levensstandaard te komen.

MOEDWILLIGE VERNIETIGING

De vernietigende vermogens van de mens zijn werkelijk indrukwekkend. Vanaf het moment dat we dodelijke wapens hadden, werd alles wat niet slim of snel genoeg was om afstand te houden in het voortbestaan bedreigd. De Moa, een grote Nieuw-Zeelandse vogel zonder vleugels, is door de jacht van de eerste Polynesi-

OPWAARTSE SPIRALEN

sche bevolking uitgeroeid. De bizon, die over de Amerikaanse vlakten zwierf, is het slachtoffer geworden van een grootschalige plezierjacht van mensen als Buffalo Bill. De eerste verslagen van de aankomst in de Nieuwe Wereld melden het bestaan van baaien die zo vol met walvissen zaten, dat ze een gevaar voor de schepen opleverden. Als we de koraalriffen van een paar decennia geleden, toen de eerste duikers met flessen naar beneden gingen, vergelijken met de toestand waarin ze nu verkeren, dan zien we dat ze door vervuiling en het vissen met dynamiet in verval zijn geraakt.

Die achteloze vernietiging toont een minachting voor leven. Het laat zien dat we, vanuit onze instrumentele kijk op de natuur de neiging hebben om alles dat geen direct nut heeft af te doen als een wegwerpartikel. Jarenlang raakten dolfinnen verstrikt in netten voor tonijnvisserij. Ze stierven aan dek, waarna hun kadavers terug werden geworpen in zee. De reden dat we geen dolfinnen eten is omdat we de smaak niet lekker vinden. Hier kwam pas een eind aan toen de meeste vissers zich, door massale protesten en publieke verontwaardiging, gedwongen zagen hun gewoonten te veranderen.

Een soortgelijk verhaal kan verteld worden over het doden van haaien. Hun vinnen worden gebruikt in haaienvinnensoep, een kostbare delicatessen in het Verre Oosten. Er wordt geschat dat er elk jaar tussen de honderd en tweehonderd miljoen haaien louter voor hun vinnen worden gevangen. De vinnen worden afgesneden, waarna de haaien levend maar hulpeloos in zee worden teruggeworpen om daar dood te gaan. Evolutionair gezien zijn haaien prachtdieren. Na vierhonderd miljoen jaar evolutie bevinden ze zich boven aan de voedselketen. Het zijn gestroomlijnde moordmachines zonder vijanden, met uitzondering van enkele andere haaiensoorten. Ze planten zich echter maar langzaam voort. Door de jacht op de vinnen is hun aantal de laatste decennia gedecimeerd. Enkele soorten worden zelfs met uitsterven bedreigd.³⁹

Het absurde aan dit alles is dat haaienvinnen smakeloos zijn en

OVERVLOED

dat hun functie zich beperkt tot het binden van soep. Als product kan de haaienvin eenvoudig worden vervangen door een ander bindmiddel. De consumptie van haaienvinnen is dus volledig symbolisch; een vertoning van rijkdom en exclusiviteit. De kracht van symbolische begeerte is zo groot dat we bereid zijn enkele van de mooiste soorten van de planeet, wiens perfectie onze evolutioinaire ontwikkeling nietig doet lijken, uit te roeien. En dat slechts om de buurman te imponeren.

Moderne industriële visserij is een destructieve aangelegenheid. Enorme Super Trawlers slepen lange netten achter zich aan die alles meenemen wat ze op hun pad tegenkomen. Ze scheppen niet alleen eetbare vissen, maar ook alle andere vissen en zeedieren. De boten gaan als onverschillige stofzuigers door de oceaan en vernietigen complete ecosystemen.

Dat ecosystemen kapotgaan, is niet het gevolg van een onvermijdelijke schaarste, maar van vernietiging. Ecosystemen kenmerken zich juist door overvloed, maar ze zijn tegelijkertijd erg kwetsbaar. De kracht om zich steeds weer te herstellen wordt door ons uit de natuur gezogen. Het leven in de zee, de bossen, de atmosfeer en in de landbouwcycli kan allemaal opvallend gemakkelijk vernield worden. We zijn er uitermate bedreven in. Net als haaien zijn wij efficiënte moordmachines, maar in tegenstelling tot haaien doden we veel meer dan we nodig hebben. We genieten er zelfs van om de biodiversiteit die ons in leven houdt te vernietigen.

Het probleem is dus niet dat we ons uit pure armoede gedwongen zien om de schaarse natuurlijke grondstoffen op te maken. De natuur is geen plek van schaarste. Mensen creëren schaarste door moedwillige vernietiging.

INVESTERINGSKORTZICHTIGHEID

We oogsten de vruchten van de natuur uit gewin. We bevredigen zo onze behoeften, en we verdienen er genoeg mee om onze symbolische verlangens te vervullen. Daar zou niets mis mee zijn, ware het niet dat er een onbalans bestaat tussen wat economisch en wat

OPWAARTSE SPIRALEN

ecologisch zinnig is. Een deel van ons destructieve gedrag kan worden verklaard door deze onbalans. We laten te veel sturen door een economisch systeem waarin radicale vernietiging de best renderende optie is. Hier bestaan drie redenen voor: we maken vernietiging economisch aantrekkelijk door kortetermijnwinst te verkiezen boven duurzaamheid; we berekenen niet de werkelijke kosten van de grondstoffen; en we schatten de toekomstige winsten niet op de juiste manier in.

Het eerste argument is welbekend. We verkiezen kortetermijnwinst boven profijt op de lange duur. Degene met het grootste trawlnet maakt vandaag de meeste winst, ook al ruïneert hij daarmee zijn vangst van morgen. Iemand die ervoor kiest op een verantwoorde wijze te vissen, zal economisch niet overleven wanneer iemand anders voor het geweld van de snelle winst kiest. Hetzelfde geldt voor industrieën die vervuilende stoffen in de atmosfeer brengen. Bedrijven die de lucht zuiveren, verliezen marktaandeel ten opzichte van bedrijven die goedkoper werken omdat ze de lucht niet zuiveren. In het kapitalistische systeem telt alleen het nu van de directe winst. Bedrijven kiezen voor de aanpak die nu het meeste oplevert en dat is vaak ook de meest destructieve aanpak. De denkhorizon ligt niet zo ver weg wanneer het om winst gaat.

Het tweede punt is dat we niet de werkelijke kosten van de grondstoffen doorberekenen. Alleen de kosten van het winnen van de grondstof – van het weggappen van het bos en het leegvissen van de oceaan – worden in de winkelprijs doorberekend. We berekenen niet wat het kost om dat wat we wegnemen weer te vervangen. Bij landbouwproducten doen boeren dat overigens wel, omdat zij daar zelf voor vervangende dieren en planten moeten zorgen. Als we, als verstandige boeren, ook voor vervanging zouden zorgen bij het kappen van het regenwoud, zou alles goed gaan. Maar het zou wel betekenen dat het hout uit tropische regenwouden ontzettend duur zou worden, omdat het heel lang duurt voordat het weer aangegroeid is. Het door middel van de jacht uitroeien van een soort zou onberekenbaar duur worden, omdat de

OVERVLOED

soort nooit meer kan worden vervangen. Als we denken in termen van vervangingswaarde, dan zou trawlvissersrij of het weggappen van het regenwoud economisch veel minder interessant zijn dan vissen en houtkappen op een manier die het systeem zo snel mogelijk weer laat herstellen.

Het derde punt is dat we toekomstige winsten niet hoog genoeg inschatten. De belangrijkste reden dat ondernemers kiezen voor winst op korte termijn, is dat een toekomstige winst niet veel waard is. Dit is het gevolg van de hoogte van de rente, die op zijn beurt wordt bepaald door de inflatie en het verwachte resultaat van de investering. De interessantste methode, economisch gezien, om met grondstoffen om te gaan, is altijd om alles meteen weg te halen en het geld naar de bank te brengen.⁴⁰ Met een rente van vijf procent dicteert de kapitaalopbrengst dat dezelfde boom, als hij niet wordt omgekapt, over vijftien jaar twee keer zoveel moet opbrengen, vier keer zo veel over dertig jaar, en acht keer zo veel over vijfenveertig jaar. Dit is een perfect voorbeeld van hoe wij gebukt gaan onder de exponentiële groei van toekomstige winst. Volgens dezelfde berekening zijn toekomstige winsten in het huidige perspectief zeer weinig waard. Onder deze voorwaarden is het economisch gezien eenvoudigweg niet interessant om duurzaam te oogsten. De wiskunde achter dit probleem wordt door economen goed begrepen, maar het is onduidelijk wat we eraan kunnen doen. Onze economische werkwijze moedigt ecologische vernielingen aan, maar een alternatief lijkt er niet te zijn. We willen het milieu niet altijd bewust vernietigen. Ecologische verwoesting is soms niet meer dan een bijeffect van de vigerende economische regels.

DE KRACHT VAN PENSIOENFONDSEN

In een kapitalistisch systeem is het doel van investeringen een zo hoog mogelijke opbrengst uit het actieve vermogen te halen. Het draait om hoge opbrengsten met lage risico's. Het maakt niet uit waar het geld in wordt geïnvesteerd of welk gedrag wordt aange-

OPWAARTSE SPIRALEN

moedigd. Voor het rendement op een investering deert het niet dat oceanenbedden worden vernield door trawlnetten, dat het aantal haaien gedecimeerd wordt, of dat verontreiniging in het milieu wordt gestort. Zolang de opbrengst maar maximaal is. Helaas voor onze collectieve gezondheid leidt destructief gedrag tot de hoogste kortetermijnwinst.

Ons financieel systeem is spectaculair gegroeid en bovendien volledig gemonialiseerd. Investeerders kunnen hun geld kwijt in een duizelingwekkende variatie aan goederen, bedrijven, termijnhandel en indexen. Speculanten investeren niet met het oog op langetermijnbelang, maar spelen in op kleine schommelingen in de wisselkoersen, of gokken met het verloop van de prijs van handelsproducten, zoals bijvoorbeeld olie. Geld is constant in beweging. Het totaalbedrag dat in de wereld van de speculatie in omloop is, is vele malen groter dan dat wat besteed wordt aan stabiele investeringen. Waar komt al dat geld vandaan? Het meeste geld komt van 's werelds grootste spaarvarkens: banken, beleggingsfondsen en omvangrijke pensioenfondsen. Pensioenfondsen investeren ons gezamenlijk pensioenspaargeld en hebben een enorme macht op de financiële markten.

Eigenlijk is het dus *ons* geld dat tot ecologisch wangedrag aanspoort. We zouden de mogelijkheid moeten krijgen ons af te vragen: respecteren we met een bepaalde investering de veerkracht van de natuur, en draagt het bij aan een langetermijnproces? Het draait niet slechts om kwantitatieve opbrengsten, maar ook om kwalitatieve waarden. Geld kan ook groen worden belegd, waarbij wij kunnen zien hoe de investeringen scoren op bepaalde kwalitatieve aspecten.⁴¹ Tot dusver hebben we echter weinig te zeggen over waar ons geld heen gaat. We kunnen over onze privé-investeringen besluiten aan de hand van onze eigen criteria, maar we hebben niets te zeggen over wat de bank met ons spaargeld doet. En nog belangrijker, we hebben geen zeggenschap over verreweg ons grootste spaartegoed: ons pensioen.

Welke economische activiteit willen we aanmoedigen en welke activiteit willen we tegenhouden? Welke misdaden worden er nu

OVERVLOED

met ons geld gepleegd waarvoor we niet verantwoordelijk gehouden willen worden? Waarom laten we kwalitatieve beslissingen over aan economen die alleen zijn opgeleid om kwantitatieve risico's en verwachtingen in te schatten? Door zeggenschap over onze pensioenfondsen terug te eisen, nemen we ook verantwoordelijkheid voor economisch gedrag op ons. Onze pensioenfondsen zijn de hefboom waarmee we onze planeet uit haar destructieve koers kunnen wippen.

NEERWAARTSE EN OPWAARTSE SPIRALEN

De natuur is kwetsbaar en dus gevoelig voor achteloze vernielzucht. Tegelijkertijd is de natuur in essentie constant overstromend: alles groeit maar door. Schaarste is dan ook niet de essentie van de natuur. Het natuurlijk leven wil groeien. Als leven wordt afgeschermd van roofdieren, en de ruimte krijgt, dan blijft het toenemen. Planten kunnen op die manier enorm groeien.⁴² In de natuur hebben we doorgaans niet met geïsoleerde ecosystemen te maken. Planten groeien daar tot hun mogelijke maximum, en dieren nemen deel aan een cyclus waarin ze eten en gegeten worden. Elk lokaal gebied kent zijn eigen kleine, evenwichtige ecosysteem. De natuurlijke grenzen aan de groei zijn in de door ons gecultiveerde natuur minder evident. Wij rekken de grenzen op. Wij kunnen de natuur de ruimte geven om de natuurlijke neiging tot groei uit te leven. Een plantage is een monocultuur waar planten voldoende ruimte krijgen, met mest gestimuleerd worden en beschermd worden tegen alles wat hen op wil eten. Zo'n systeem met ingebouwde groei kent geen schaarste. Het kent een natuurlijke overvloed. Die overvloed staat diametraal tegenover de schaarste die het gevolg is van vernieling.

Ieder ecosysteem kan, onder de juiste omstandigheden, overvloed produceren. Maar het gaat kapot als we het niet de kans geven zich te herstellen. Als we consequent tien procent meer nemen dan de woudplantages of de visstand aankunnen, dan zullen deze binnen enkele jaren kapotgaan. Binnen enkele decennia zullen de planten

OPWAARTSE SPIRALEN

en dieren dan met uitsterven worden bedreigd.⁴³ Maar als we tien procent minder dan de vervangingswaarde wegnemen, kan het ecosysteem ongehinderd met tien procent per jaar groeien, en zal de opbrengst ervan in minder dan tien jaar verdubbelen. Er is maar een klein beetje stimulering voor nodig, een klein zetje om de groei van het systeem in gang te zetten. Door meer dan het herstellniveau te nemen, vernietigen we het systeem; door meer dan dit niveau toe te voegen, creëren we een overvloedig groeisysteem. De neerwaartse spiraal wordt dan een opwaartse spiraal. Neerwaartse spiralen leiden tot een snelle afbraak, terwijl opwaartse spiralen tot een snelle groei leiden.

Het verschil tussen iets te veel nemen en een klein beetje overlatten, hoeft in absolute termen niet heel groot te zijn. We moeten ons alleen bewust worden van de veerkracht en de grenzen van het ecosysteem. Dan kunnen we ook het herstel van de natuur bevorderen. Een eenvoudige oplossing is om voor iedere boom die we kappen twee nieuwe te planten. Dit zal na verloop van tijd een overvloedig bos terugbrengen. In een overvloedig natuurlijk systeem zijn de mogelijkheden voor natuurontwikkeling alom aanwezig, als maar aan de basisvoorwaarden is voldaan. Door voor opwaartse spiralen te kiezen, worden we onderdeel van een systeem dat wil groeien en zich wil ontwikkelen. Het is onze taak om neerwaartse spiralen om te zetten in opwaartse spiralen.

DE OVERVLOED AANWENDEN

We zijn ons niet altijd bewust van het groeipotentieel van de natuur. We richten ons vaak op dingen die we kunnen zien, en niet op de fantastische groei die op microschaal plaatsvindt. De zon levert energie voor de groei van het plankton. Dit plankton verschaft vervolgens de basis voor de overvloedige diversiteit van het leven in zee. Het biologische groeiproces dat wordt gevoed door de zonne-energie is overvloedig. Dit is de logica van de groei: wij zijn onderdeel van een biologisch systeem met een ongelooflijk vermogen tot vermenigvuldiging. Het natuurlijke milieu is geen

OVERVLOED

omgeving van schaarste. Bepaalde plaatsen hebben misschien wel een tekort aan bepaalde dingen die voor de menselijke overleving noodzakelijk zijn – woestijnen hebben een tekort aan water en de poolgebieden zijn ongestuurd – maar in de tropen wemelt het van het leven. We kunnen dit alles ecologisch beheren door te erkennen dat niet alles fundamenteel schaars is en slechts mondjesmaat kan worden gebruikt. Juist het tegenovergestelde: de natuur is overvloedig. De logica van de natuur is een logica van overvloed. Het is zaak te leren denken volgens deze logica. Als we behoefte aan hout hebben, dan kunnen we bomen planten. Plantages zijn gemakkelijker te beheersen en te oogsten, en verschaffen een stabielere groei dan natuurlijke bossen. Omdat hout een vervangbare bron is, hangt de hoeveelheid die we kunnen oogsten af van de hoeveelheid die we aanplanten. We hebben een lange traditie van landbouw. Het overschot dat we hebben opgespaard en de beschaving die we daarmee hebben opgebouwd, zijn het gevolg van onze beheersing van de landbouw. Door gebruik te maken van de kracht van de bodem en de zon en door een beschermende omgeving te maken waar bijvoorbeeld insecten uit geweerd kunnen worden, weten we de natuurlijke groei te stimuleren. Vissen reproduceren als bezetenen wanneer ze in een veilige omgeving tegen roofdieren worden beschermd. Met viskwekerijen alleen zouden we al genoeg kunnen produceren om aan de toename van onze behoefte aan vis te voorzien.⁴⁴ Het doet ons beseffen dat onze wereld een overvloedige wereld is die een groot aantal mensen kan onderhouden. Wij staan boven aan de voedselketen, we kunnen de aarde bewerken, dammen in rivieren maken en woestijnen doen opbloeien. Ecologisch beheer lift mee op de energie die voorhanden is in de natuur.

HERSTEL

De natuur speelt voor de mens verschillende rollen. Ten eerste heeft natuur een belangrijke instrumentele functie. Het voorziet ons van voedsel, van natuurlijke grondstoffen als erts, hout en

OPWAARTSE SPIRALEN

katoen, en van energie in de vorm van fossiele brandstoffen en waterkracht. Ook instrumenteel is de rol van de natuur als een leefomgeving: hieronder valt het gebruik van de natuur voor recreatiedoeleinden, tuinen en bossen om in te wandelen, meren om in te zeilen, oceanen om in te duiken en bergen om vanaf te skiën. We hebben de natuur getemd en verbouwd tot landschapstuinen en parken met gemarkeerde wandelroutes. We hebben besloten welke planten we aantrekkelijk vinden en welke we als onkruid beschouwen. Dit is ook een instrumenteel gebruik van de natuur, niet in de zin dat we de natuur consumeren, maar dat we haar gebruiken.

De tweede benadering van de natuur is het erkennen van haar mystieke rol. De natuur blijft een ongetemde, niet-menselijke wildernis, met een ritme en een duur die de onze overstijgt. Dit bracht onze voorvaderen ertoe krachten in de natuur te zien, in watervallen, in bomen, in rotsformaties. Wij herkennen hier ook nog iets van als we kijken naar een mooie berg. De aantrekkingskracht van bergen gaat verder dan die van de instrumentele, betegeelde werkelijkheid. Deze mystieke wildernis spreekt een dieper gevoel van leven aan en veroorzaakt, zoals men zegt, 'een resonantie in onze ziel'. Deze woeste plaatsen zijn onze natuurlijke toevluchtsoorden; tempels van heidense religies, aan het zicht onttrokken door het moderne, seculiere leven. Deze plaatsen moeten met net zoveel respect worden behandeld als de gewijde plaatsen van godsdienst. We moeten een paar gebieden hebben waar we ons niet met de natuur bemoeien. We kunnen niet de hele wereld in een park veranderen.

Herstel kan ook gebeuren door gebieden die volledig door de mens zijn verwoest een poos met rust te laten. Zo kunnen ze herstellen van de invloed van de mens. We moeten in de toekomst niet nog meer schade aan de natuur toebrengen, en we moeten ook uitzoeken hoe we de schade die we al hebben veroorzaakt kunnen herstellen. Zo zullen we bijvoorbeeld de visstand in de oceaan een kans moeten geven om zich te herstellen, terwijl we intussen viskwekerijen opzetten en kijken hoe de verschillende

OVERVLOED

populaties elkaar in de vrije natuur beïnvloeden.

In de hersteconomie wordt economische veerkracht gebruikt om onze ecologie te herstellen. Ons enorme economische overschot, in de vorm van investeringen en pensioenplannen, hoeft niet bij te dragen aan de vernietiging en plundering van ons leefmilieu. We hoeven de tak waar we op zitten niet af te zagen. We kunnen ons financieel overschot investeren in programma's die de natuur verrijken, en zo een lange traditie van vervuilende productieprocessen die het milieu schade toebrachten keren. Het overschot dat door ons productiesysteem is opgebouwd kan zelf bijdragen aan een duurzaam milieu. Het gebruiken van onze productieoverschotten voor het herstellen van de natuur, is een van de nieuwe piramides waarvoor we ons vernuft en technisch inzicht kunnen gebruiken; een manier om het teveel te gebruiken voor iets anders dan meer consumptiegoederen te produceren.

Onze neiging tot vernietigen en onderwerpen, tot overmeesteren en tot slaaf maken, tot moorden en uitroeien is feitelijk een vorm van armoede. Het leidt tot schaarste. Die schaarste is niet natuurlijk. Wie kijkt naar de natuur ziet overal overvloed. De natuur produceert zo veel meer dan we ons voor kunnen stellen en heeft een ongekende veerkracht. Wij zijn deel van deze natuur. Als je dat eenmaal inziet, besef je dat het onze ambitie moet zijn om de natuur te herstellen. Dat is eigenlijk heel eenvoudig: twee boompjes planten voor elke boom die je omhakt, elke vis vervangen met een paar honderd visetjes, en de mooiste wouden en dieren niet als grondstof gebruiken. De natuur is een tomeloos groeiproces. Zo kunnen we de overvloedige natuurlijke groei gebruiken om uit de neerwaartse spiraal te komen. De oplossing voor onze tekorten ligt niet in de hoeveelheid die we *uit* een ecosysteem wegnemen, maar in de hoeveelheid die we er *in* stoppen.

HOOFDSTUK 7

Groene mobiliteit

Onze heilige koe

De auto's die voor onze deur staan geparkeerd, geven ons de vrijheid om elk moment overal naartoe te rijden. Auto's maken het mogelijk om op het platteland te wonen en naar het werk in de stad te pendelen. We gebruiken de auto om boodschappen te doen in grote supermarkten en winkelcentra, om onze boodschappen naar huis te vervoeren, om onze kinderen naar school te brengen en ze op tijd af te zetten op de plek die in hun overvolle agenda staat aangegeven. De auto stelt ons in staat de omgeving te ontdekken. Hij brengt ons naar het strand of rijdt ons naar de bergen. Voor velen van ons is de auto een noodzakelijke voorwaarde voor het moderne consumenten- en forenzenbestaan.

Autorijden is ook leuk. We zitten achter het stuur van een krachtige machine en bepalen de versnelling en de snelheid. De auto wekt bij ons het jeugdige enthousiasme voor snelheid en gevaar en roept de testosteronprikkel op van het besturen van pk's. Aan het verkeer deelnemen is een beetje als meedoen met een gechoreografeerd ballet. We houden ervan door de stad te rijden en te pronken met onze auto. De hoge snelheid op de snelweg geeft ons een opgewekt gevoel van vrijheid. We bedwingen kilometers in een wereld van tankstations, snelwegrestaurants, muziek en eindeloze gesprekken.

Auto's zijn fetisjvoorwerpen. We hebben ze niet alleen als transportmiddel, we beminnen ze ook vanwege hun stroomlijning, hun opvallende ontwerp en de geur van hun leren stoelen. We hebben een sterk emotionele band met onze auto's. Amerikanen hebben dierbare herinneringen aan hun eerste afspraakjes die op de

OVERVLOED

achterbank van hun auto eindigden. De eerste auto symboliseert vaak de ontsnapping aan de geborgenheid van het ouderlijk huis en markeert het begin van de onafhankelijkheid. We zijn echt verliefd op onze auto.

De auto is het symbool van de vooruitgang die we in de twintigste eeuw in de techniek en de productietechnologie hebben bereikt. De geschiedenis van de industriële productie is tevens de geschiedenis van de auto. Henry Ford was de wegbereider van de lopende band en een tijd lang gold het credo 'wat goed is voor General Motors, is goed voor Amerika'. De Japanners introduceerden 'zero-defect' en 'just-in-time' productietechnieken. Auto's gaven de aanzet tot technologische ontwikkelingen. Opvallende innovaties vonden plaats op het gebied van de veiligheid, zoals airbags, remsystemen en computerbesturing. Het aantal auto's is spectaculair toegenomen, en het totale wagenpark bestaat nu uit meer dan zeshonderd miljoen stuks.

Er zit een keerzijde aan de spectaculaire ontwikkeling van het persoonlijk transport. De uitlaatgassen van auto's leiden tot ademhalingsmoeilijkheden, veroorzaken smog en dragen bij aan de opwarming van de aarde. Auto's zijn ook moordmachines. Menig ongeluk loopt uit op een bloedbad. Bovendien hebben we zoveel auto's dat we veel van onze kostbare tijd verdoen in files. In feite wordt de auto, ondanks technologische ontwikkelingen, minder efficiënt als transportmiddel. Ten slotte lopen auto's op benzine; een uit olie verkregen product waarvan de voorraad groot maar eindig is.

HET WAGENPARK VERDUBBELEN

Rond de millenniumwisseling maakten ongeveer anderhalf miljard van de zes miljard mensen deel uit van de consumerende klasse. Zij kunnen in hun basisbehoefte voorzien en kunnen zich ook wat luxe permitteren. Anderhalf miljard mensen leven onder erbarmelijke omstandigheden. In financiële termen moeten zij van minder dan twee dollar per dag rondkomen. Zij spelen geen

rol in het grote consumptiespel. De resterende drie miljard mensen leven in zich snel ontwikkelende economieën en staan klaar om toe te treden tot de kring van koelkast-, televisie- en autobezitters.⁴⁵ China en India, de twee dichtst bevolkte landen ter wereld, industrialiseren snel. De potentiële markt in China biedt plaats aan zeshonderd miljoen auto's, wat evenveel is als het totale aantal nu.

De gedachte heerst dat de levensstijl van de mensen in de ontwikkelde landen niet door iedereen kan worden overgenomen. We denken dat er niet genoeg staal, benzine en schone lucht is om het mondiale wagenpark te verdubbelen. Het produceren van zo veel auto's zou bovendien tot eco-suïcide leiden. De mensen die dit schaarsteargument aanvoeren, stellen verder dat we, met ons huidige verbruik van grondstoffen, een leefruimte van drie of vier maal onze aarde nodig hebben om iedereen op aarde ons hoge consumptieniveau te geven. Door te kijken naar de productie van auto's zullen we zien dat dit argument op een vergissing berust. Groei is noodzakelijk als we willen dat iedereen een redelijke levensstandaard heeft, en hoe meer groei, hoe beter. We kunnen niet tegen ontwikkelingslanden zeggen: wij hebben de aarde geplunderd, maar we kunnen niet toestaan dat jullie hetzelfde doen. De ontwikkelde landen zijn verantwoordelijk voor de meeste vervuiling tot dusver, voor de hoeveelheid koolstofdioxide en lood in de atmosfeer. Als we de economische groei stopzetten, veroordelen we de minderbedeelden tot blijvende armoede. Degenen die nog nooit een auto of een koelkast in hun bezit hebben gehad, willen niet vrijwillig een eenvoudig leven leiden. Er zijn 'drie schatten' die mensen die tot de consumptieklasse toe willen treden trachten te verkrijgen. Eerst verlangen zij een radio, een fiets en een ventilator. Dan wordt het een koelkast, een motorfiets en een televisie en uiteindelijk wordt het een airconditioning, een auto en een computer. De ontwikkelde landen houden de ontwikkelingslanden voor dat ze terughoudend moeten zijn in het streven naar hun schatten. Ze voeren aan dat er maar een beperkte hoeveelheid olie op aarde is, dat het meeste al gebruikt wordt

OVERVLOED

door onze huidige processen en dat er niet veel overblijft met zoveel mensen op aarde. Voor zover ontwikkelde landen deze toon aanslaan, is dit niets anders dan kolonialisme.

DE VERKEERDE WEG

Toch blijven we met dat gevoel van schaarste in onze kop zitten: er is gewoon niet genoeg staal om al die auto's te maken, ze zullen veel te veel koolstofdioxide uitstoten, de aarde zal opwarmen en de vervuiling zal toenemen. We hebben nu al problemen genoeg en een productietoename zal de problemen alleen maar erger maken. In plaats daarvan moeten we streven naar een afname van de productie en de consumptie. Vrijwillige eenvoud is niet slechts een methode om aan onze eindeloze begeerte te ontsnappen, maar is ook beter voor de mondiale ecologie. En zo houden wij ons voor dat we met weinig tevreden moeten zijn en zuinig moeten leven.

Maar een enorm aantal mensen popelt om tot de consumerende klasse te gaan behoren. Voor ieder persoon in de ontwikkelde landen die besluit minder te consumeren, staat een menigte mensen klaar om het over te nemen. Het scenario van het verminderen van de productie is onrealistisch en onethisch. De vraag naar ruwe grondstoffen zal een hoge vlucht nemen en we zullen mondiaal veel meer goederen en afval produceren. Het staat vast dat de industriële productie zal groeien, dat we meer auto's zullen maken, meer consumptiegoederen produceren en meer huizen bouwen. Ontwikkelingslanden hebben alle recht om te industrialiseren. De enigen die hier een probleem mee hebben, zijn degenen die al toegang tot alle voorzieningen hebben en nu een simpler leven willen leiden.

Als onze huidige productiekoorts onhoudbaar is, als we bang zijn dat onze reserves opraken, als we onze omgeving vervuilen en de aarde opwarmen, dan helpt zuinig en eenvoudig leven helemaal niets. Uiteindelijk vernietigen we het ecosysteem toch wel. Het duurt alleen wat langer. In plaats van de wereld in vijftig jaar te

GROENE MOBILITEIT

vernietigen, doen we het dan in honderd jaar. De teloorgang van de visstand, de achteruitgang van de waterkwaliteit en de vervuiling van de atmosfeer nemen dan geen halve eeuw in beslag, maar een hele eeuw. Het probleem is, zoals we al zagen, vernietiging en niet schaarste.

De fundamentele fout van de milieubeweging is dat ze de oplossing voor de ecologische crisis zoekt in een vermindering van het grondstoffenverbruik door consumptie en productie te temperen. De milieubeweging is gevallen voor de schaarsteretoriek. Het aanzetten tot vermindering van consumptie is haar mantra geworden. Maar minder consumeren helpt niet als we op dezelfde wijze blijven produceren. Als we de weg naar totale vernietiging zijn ingeslagen, en we besluiten wat langzamer te lopen, dan zetten we nog steeds koers naar vernietiging. We moeten eerst beseffen dat we op de verkeerde weg zitten. Omdat we denken dat het om schaarste van de grondstoffen gaat, pakken we het verkeerde probleem aan en komen we met de verkeerde oplossingen.

DE 'HYPER CAR'⁴⁶

Het vreemde aan de auto is dat het belangrijkste onderdeel, de verbrandingsmotor, al meer dan een eeuw oud is. Deze technologie is in de loop der tijd drastisch verbeterd, maar in essentie ongewijzigd gebleven. Het ontwerp van de auto is nog steeds gebaseerd op de paardenkoets. Het gebruik van staal heeft ertoe geleid dat de huidige auto, ondanks een hele serie technologische verbeteringen, een inefficiënt transportmiddel is. Viervijfde van de energie uit de brandstof wordt gebruikt om de motor aan te drijven, niet om deze te verplaatsen. En aangezien de auto twintig keer zo zwaar is als de inzittende, is het nettoresultaat dat maar één procent van de energie uiteindelijk de bestuurder verplaatst. Ons idee van mobiliteit bestaat er klaarblijkelijk uit dat we overal een ton staal mee naartoe nemen.

De uitdaging is om de auto zo te bouwen dat we de mondiale autovloot kunnen verdubbelen en tegelijkertijd de werkelijke pro-

OVERVLOED

blemen die auto's veroorzaken kunnen aanpakken: vervuiling, verstopte wegen en het opsouperen van de natuurlijke reserves. De oplossing is om auto's anders te maken. De ideale auto, de 'hyper car', gebruikt weinig grondstoffen en heeft geen schadelijke uitstoot. Zo'n auto ziet er heel anders uit dan de auto's die nu rondrijden. Om te beginnen brengen we het gewicht van een auto omlaag: in plaats van staal, maken we een auto van sterke composietmaterialen, die eenvoudig zijn te vorm te geven, te assembleren en te verven. Die materialen zijn net zo sterk als staal en bieden net zoveel weerstand bij botsingen. Omdat de 'hyper car' veel lichter is, heeft hij een veel kleinere motor nodig dan een gewone auto. De motor wordt elektrisch en zal uit minder onderdelen bestaan dan een traditionele motor, wat de kans op slijtage en defecten vermindert. De elektromotor wordt niet gevoed door een accu – die zou te zwaar zijn om mee te nemen – maar door een brandstofcel die op waterstof loopt. Uiteindelijk zal zijn energieconsumptie een fractie bedragen van de zuinigste modellen van dit moment. Deze auto's zullen niet langer de lompe dingen zijn waar we nu in rondrijden. Ze zullen wel net zo veilig zijn en ze kunnen uiteraard, net als de auto van nu, volledig gestileerd worden. We begeren wat trendy en nieuw is, wat de buurman niet heeft. De mode zal zo omslaan dat de huidige lompe modellen ons straks als ouderwetse tanks voorkomen. We zullen kiezen voor lichte, hippe auto's. Deze auto's zullen meer met een computer gemeen hebben dan met de auto's van nu. Ze zullen een uitstraling hebben die past bij het begin van de eenentwintigste eeuw, in plaats van het begin van de twintigste eeuw.

De 'hyper car' kent de problemen van vervuilende uitlaatgassen, absurde benzineconsumptie en grondstoffenverbruik niet. Verscheidene autofabrikanten brengen op dit moment al hybride auto's op de markt die een elektrische en een benzinemotor combineren. Ze besparen op een intelligente manier energie. De grootste fabrikanten werken ook aan prototypen met brandstofcellen en aan vervoermiddelen zonder uitstoot. Autofabrikanten zien zichzelf in de toekomst ook auto's met radicaal andere ontwerpen pro-

GROENE MOBILITEIT

duceren, en niet uitsluitend die grote en zware voertuigen. Zo'n radicaal herontwerp van de auto vraagt een koerswijziging van de bedrijven die nu van de huidige situatie profiteren: oliebedrijven, staalproducenten en autofabrikanten. Het draait er niet om *minder* te produceren, omdat dat geen optie is, maar *anders* te produceren.

MOBILITEIT

Door het gebrek aan parkeerplaatsen en door files in de spits is de auto voor stadsmensen een steeds minder efficiënt vervoermiddel. Onze binnensteden zijn niet gebouwd voor autoverkeer, en de aanleg van ringwegen kan de groei van het wagenpark maar in beperkte mate bijhouden. De gemiddelde snelheid van een auto in Manhattan is nu kleiner dan de gemiddelde snelheid van een paardenkoets aan het begin van de twintigste eeuw. De verkeersproblemen zijn het gevolg van ons succes in het produceren en verkopen van auto's, maar ze zijn ook het gevolg van de manier waarop we ons werk hebben gepland en het feit dat we allemaal gelijktijdig reizen. Wanneer je eindeloos vastzit in het verkeer, wordt de auto minder zinvol als vervoermiddel. Dan ontdek je dat het een heerlijke plek is om naar muziek te luisteren, de wereld om je heen te bekijken en bij te praten. Dat zijn ook de belangrijkste functies van een café. Welke menselijke behoefte wordt eigenlijk door de auto bevredigd? Voor veel mensen is de auto als transportmiddel minder waardevol dan als statussymbool. Als we toch over een radicaal nieuw ontwerp van auto's nadenken en bij het huidige gebruik van de auto stilstaan, moeten we ons ook afvragen of we een mobiliteitsprobleem of een probleem van symbolische competitie proberen op te lossen. Waarom hebben sommige stadsmensen grote terreinauto's? Niet om lekker door het platteland te rijden of kilo's goederen te vervoeren. Het heeft eerder te maken met het showen van rijkdom en macht. Er niet mis met een stedeling die in een tankachtig gevaarte rond wil rijden – het zet hem heerlijk als een vorst boven de andere weggebruikers – maar we moeten niet doen

OVERVLOED

alsof dit soort auto's nodig zijn om een mobiliteitsprobleem op te lossen.

Als we vooral de mobiliteitsproblemen willen oplossen, moeten we erkennen dat auto's in eerste instantie bedoeld zijn om ons, inclusief bagage, te vervoeren. Dan is onze behoefte aan totemachtige objecten waar onze economische status van afstraalt secundair. Als het probleem vooral mobiliteit is, dan kunnen we onze vindingrijkheid, onze stadsplanning en onze creatieve denkvermogens aanwenden om andere vormen van (stads)vervoer te bedenken. Dit leidt niet automatisch tot het bouwen van nog eens zeshonderd miljoen auto's. Het leidt eerder tot een herontwerp van transportmiddelen in het algemeen.

PRODUCTIE OPNIEUW UITVINDEN

Het probleem met het productieproces is de vervuiling en het verspillende gebruik van grondstoffen. De oplossing is om het productieproces radicaal te veranderen. Dit betekent het proces helemaal opnieuw bedenken, de juiste vragen stellen en weigeren om het op de gebruikelijke manier aan te pakken. Op deze manier kunnen we enorme winst boeken; een winst van een 'factor vier'. Dat wil zeggen: we kunnen twee keer zoveel produceren met de helft van de grondstoffen.⁴⁷

Het roer kan radicaal om door tijdens het ontwerpen te denken in termen van functies in plaats van in termen van objecten. We moeten niet denken aan het object auto, maar aan de functie: vervoer en in mindere mate ook status. En wat voor de auto geldt, gaat op voor alle consumptiegoederen. We willen deze dingen vanwege hun nut en hun symbolische waarde. Het maakt daarbij weinig uit of we het object zelf bezitten. Onze koelkast kan koelen en vriezen, en we imponeren graag onze burens met zijn roestvrijstaal oppervlak en de mogelijkheid ijsklontjes te maken, maar we malen niet om een grote bult staal. We willen het gebruik van het tapijt, niet het bezit ervan. We zouden het zelfs fijn vinden wanneer het tapijt geregeld werd weggehaald, vermalen en

opnieuw en met frisse kleuren werd teruggelegd. We vervangen onze televisies om de zoveel tijd voor een betere of mooiere. Ook dan gaat het ons niet om het object zelf, maar om wat het object voor ons doet. We kopen het gebruik van het product, niet het product zelf.

In plaats van materiële goederen te produceren en er nieuwe bezitters voor te zoeken, zouden bedrijven diensten kunnen aanbieden. Dan kan het zo uitpakken dat een bedrijf in het bezit blijft van het product en er de verantwoordelijkheid over houdt, terwijl wij, klanten, de geleverde service kopen. Dat zou bedrijven stimuleren om duurzaam te produceren. Het bedrijf zal zijn bezit zo goed en duurzaam mogelijk willen maken. Het heeft dan geen baat bij producten met een beperkte levensduur. Het zal eerder baat hebben bij duurzame producten die zo zijn ontworpen dat ze eenvoudig te ontmantelen en te recyclen zijn.

Als producenten niet langer enorme hoeveelheden grondstoffen gebruiken en niet langer ons milieu vervuilen, dan kunnen we zoveel produceren als we willen. Er blijft genoeg productie over voor diegenen die nog geen toegang hebben tot het leven zoals wij dat leiden. Door deze radicale verandering zal een grenzeloze productie onze leefwereld niet vernielen. Herontwerp is geen geleidelijk proces; het is een revolutie in onze manier van denken en produceren. Voor deze revolutie is geen ingewikkelde technologie nodig. De menselijke vindingrijkheid volstaat. Het vereist ook geen revisie van ons sociaal, politiek, ecologisch en economisch systeem. In plaats daarvan vereist het een wijziging in onze perceptie en onze manier van denken.

Het hele productieproces van de grond af opnieuw ontwerpen – dat is de enige maatregel die drastisch en efficiënt genoeg is om de rooibouw van de grondstoffen tegen te gaan. Uitputting van de beschikbare voorraad grondstoffen lijkt onvermijdelijk in een groeiende wereld met toenemende begeerten. Maar door gebruik te maken van de natuurlijke, overvloedige en eindeloze cycli, kan groei niet alleen met duurzaamheid maar ook met herstel worden gecombineerd. Wat is nou een grotere uitdaging voor de ingenieur

OVERVLOED

van morgen dan te werken aan een schoon en efficiënt productieproces?

HET DILEMMA VAN VRIJGEVIGHEID

De snelste productiegroei wordt gerealiseerd in ontwikkelingslanden. Deze landen hebben te maken met een industrialisatieprint waarbij het vermijden van vervuiling geen hoge prioriteit heeft. Het beheersen van vervuiling wordt gezien als een luxe, omdat het extra kosten met zich meebrengt. Ontwikkelingslanden missen de beste technologie. De schoonste productiemethoden en technologie zijn nu eenmaal vaak in handen van topbedrijven in rijke, ontwikkelde landen. Die hebben de meest geavanceerde automodellen die zuinig zijn en relatief schone uitlaatgassen uitstoten. Hetzelfde geldt voor zonnetechnologie en geavanceerde mobiele communicatie: ook daar zijn de laatste topmodellen in handen van bedrijven uit ontwikkelde landen. Uit commerciële overwegingen bewaken zij hun nieuwste snufjes angstvallig.

Toch biedt de aanwezigheid van deze toptechnologie ontwikkelingslanden een gouden kans. Met die technologie zouden ze het langdurige gemodder met de ontwikkeling van technologie kunnen overslaan, een verschijnsel dat 'leapfrogging' heet. De ontwikkelingslanden kunnen vermijden onze negentiende-eeuwse steenkoolgestookte industriële revolutie door te maken. Ze zouden zelfs de technologische verfijning van de laatste jaren kunnen overslaan. Het zou een hoop verspilling en vervuiling schelen. Toch geven bedrijven meestal alleen toestemming voor het gebruik van technologie die al tien jaar oud is. Als ze nieuwe technologie uit handen geven, bederven ze hun eigen markt, vrezen ze. Toponderzoekers houden hun nieuwste vondsten om dezelfde reden angstvallig geheim. Dit gaat bijvoorbeeld op voor de medicijnenmarkt, waar de oudere geneesmiddelen merkloos nageemaakt kunnen worden en de nieuwere nog zijn gepatenteerd. Dit stelt ons voor een interessant dilemma. Als bedrijven van ont-

GROENE MOBILITEIT

wikkelde landen de schoonste en meest efficiënte technologie voor zichzelf houden, dwingen zij ontwikkelingslanden achterhaalde, vervuilende productiemethoden te gebruiken en daarmee ecologische schade aan ons allemaal toe te brengen. We zitten allemaal in hetzelfde ecologische schuitje. Aan de andere kant, als alle technologische vorderingen vrij beschikbaar komen, zetten ontwikkelde landen hun economie op het spel, omdat hun concurrentiepositie op een kenniskloof berust.

Wat nu als we toch eens onze informatie, kennis en technologie zouden delen? Zouden we dan niet, al samenwerkend, met zijn allen sneller groeien dan wanneer we elkaar beconcurreren?

EEN GROTERE KOEK

De oorspronkelijke vraag was of we met onze manier van produceren alle mensen van de wereld kunnen onderhouden. De angst was dat het huidige productiesysteem niet aan de consumptiewensen van de miljarden mensen tegemoet kan komen zonder ernstige ecologische schade te veroorzaken. Het bleek een misvatting. Als iedereen zou willen leven zoals wij nu doen, zakt de wereld niet noodzakelijkerwijs als een kaartenhuis ineen. Volgens sommige ecologische berekeningen zouden we een oppervlak van drie of vier keer de aarde nodig hebben om in ieders onderhoud te voorzien. Maar deze berekeningen zijn gebaseerd op simpele extrapolaties van de huidige groei, en nemen technologische veranderingen, nieuwe ontdekkingen en 'leapfrogging' niet mee.

We kunnen het mondiale wagenpark en het aantal koelkasten verdubbelen zonder onszelf te vernietigen, als we onszelf maar de juiste vragen stellen. Is iets een kwestie van nuttigheid of van symbolische verlangens? Kunnen we de diensten verschaffen zonder dat iedereen het product in zijn bezit heeft? Kunnen we productiecycli opzetten waarbij grondstoffen worden hergebruikt, in plaats van rechtlijnig te produceren? Als we onze productie met een factor vier kunnen opvoeren, dan kunnen we enorme groei bereiken zonder negatieve milieueffecten. We kunnen vele malen

OVERVLOED

meer goederen produceren en toch minder grondstoffen gebruiken en minder vervuilen.

Zijn er te veel mensen op aarde om iedereen van een redelijke levensstandaard te voorzien? Kan de aarde zes miljard mensen met een levensstandaard als die van ons dragen? Ik denk van wel. Ieder mens levert een bijdrage aan het overschot, in plaats van een aanslag te zijn op de eindige reserves. Ieder persoon is een bron van creativiteit en vindingrijkheid. Als we uitgaan van de misvatting dat er maar een beperkte hoeveelheid hulpbronnen is, dan zal ieder toegevoegd persoon het stukje koek laten krimpen. Maar dat is een absurde manier van denken. Ieder persoon draagt bij aan het overschot door in zijn leven meer te produceren dan te consumeren. Er is plaats genoeg in de wereld, er zijn voldoende hulpbronnen, en er liggen enorme kansen om de productie op te voeren. Het gaat er niet om minder te produceren, maar om anders te produceren.

HOOFDSTUK 8

Overtollige energie

Carnaval

Als het werken gedaan is, vieren we feest. We leven ons uit op festivals, tijdens het carnaval, in danszalen en discotheken. Onze overtollige energie komt vrij op het ritme van hart en ziel. We voelen een natuurlijke aandrang om ons lichaam te laten bewegen. Die drang is er altijd geweest. Het oeroude ritueel wordt tegenwoordig voortgezet in de moderne grotten waar de muziek zich heeft ontwikkeld van rock 'n roll naar swing, van disco naar trance, en van techno naar hiphop. Zo zweten we onze overtollige energie uit.

Onze discotheken bieden de ruimte voor wat in essentie een paringsdans is. Iedereen is erop gekleed om indruk te maken. De ogen dwalen keurend over de dansvloer. Al dansend beseffen we dat mode nooit als doel had het lichaam te bedekken. Het is er juist om ons in staat te stellen om ons lichaam te laten zien. We zouden met de meest eenvoudige jurk kunnen volstaan, maar in plaats daarvan kiezen we stoffen en kleuren die ons figuur doen uitkomen. Make-up en kapsels dragen bij aan de identiteit die we willen uitstralen. Discotheken zijn de tempels van de lichaams-cultus. Het zijn plaatsen om te pronken en gezien te worden en om de energie te laten stromen waar we van overlopen.

In onze moderne samenleving sparen we onze overtollige energie op voor het weekend. Na dagen van produceren, van het opsparen van geld en energie, moeten we dat alles aan het eind van de week verspillen. Daarom zijn we zo blij als het vrijdag is. Dan kunnen we weer eten, drinken en dansen. Naast deze wekelijkse cyclus zijn er ook jaarlijkse cycli. Het overschot van het werken wordt in

OVERVLOED

de zomervakantie aan zand en zon besteed en aan het eind van het jaar worden bonussen omgezet in cadeaus voor in de schoen en onder de boom. Carnaval is de viering van het einde van de winter en het laatste festijn voor het aanbreken van de vastenperiode. De opgekropte energie komt vrij in een explosie van praalwagens, pluimen en dans.

Carnaval is ook de verering van vrijheid, de wulpse vorm van seksueel hedonisme. Het bevrijdt ons uit de repressie van ons sociale keurslijf. Carnaval geeft ons de gelegenheid op de meest schaamteloze manier te pronken, alle zelfopgelegde beperkingen te vergeten en alle remmen los te gooien. Carnaval staat voor het ondermijnen en op zijn kop zetten van de sociale orde. De bedelaar wordt koning en de koning een bediende. Maskers verhullen onze ware identiteit en de beperkingen van onze rang. Ze garanderen anonimiteit tijdens onze losbandigheid.

In vroegere samenlevingen werden de opgespaarde overschotten verspild in oogstrituelen. Bruiloften duurden drie dagen. Zij waren naast de viering van de vereniging van twee mensen en twee families ook een gelegenheid voor alle generaties om samen het leven te vieren. Carnaval en vieringen zijn één manier om het overschot te besteden. Wanneer het overschot na een goede oogst, na zweet en zware inspanning ligt opgestapeld, wanneer al het werk is gedaan, hunkeren we ernaar om alles op te maken. Het is een ontlasting. Het opmaken is nodig omdat het overschot niet alsmaar groter kan worden. We moeten deze energie verspillen, omdat we zoveel meer energie hebben dan nodig is om te kunnen overleven. Het overschot moet op de een of andere manier worden besteed. We kunnen slechts beslissen hoe.

De belangrijkste taak van de mens is te beslissen wat we met dit energieoverschot gaan doen. Het probleem is wat te doen met het overschot aan fysieke energie. Het leven kenmerkt zich door de overmaat aan energie die jonge honden ertoe brengt elkaar achterna te jagen. Het leven is de energie van een puppy die niet aflatend en met wijd opengesperde ogen de omgeving verkent, constant valt en weer opstaat en uiteindelijk in een slaap vol dromen valt.

OVERTOLLIGE ENERGIE

Wij hebben dezelfde behoefte ons energieoverschot te besteden. Als tieners doen we aan sport om ons te ontladen en onze lichamen te ontwikkelen. We rennen, springen, zwemmen, meten ons met de klok of met de elementen en strijden in teams. Het werk in een ontwikkelde samenleving vraagt steeds minder van ons lichaam. We fietsen of lopen niet langer in deze wereld vol auto's. Roltrappen en liften hebben de trappen vervangen. Als gevolg hiervan moeten we onze activiteit zoeken in uitdagingen, in sporten en in de gym. Al die opgehoopte energie moet constant kwijt geraakt worden. Anders hoopt het zich als vet en lusteloosheid in ons systeem op en worden we bankhangende tv-junkies.

HET EINDE VAN HET ECONOMISCHE PROBLEEM

Wij zijn zo goed in het produceren van materiële goederen dat we al onze materiële basisbehoeften bevredigd hebben. We hebben niet langer alles tegen ons, en we hoeven niet langer in een eindeloze strijd te leven. Inmiddels hebben we een behoorlijke levensstandaard bereikt en hebben we een leven vol mogelijkheden. Onze nieuwe uitdaging is te bedenken wat we met al deze mogelijkheden gaan doen. Ons productieproces en technologische vooruitgang heeft ons leven extreem comfortabel gemaakt. We weten dat we eindeloos veel meer goederen kunnen produceren dan dat er nodig zijn om aan ieders wensen tegemoet te komen. De voor onze overleving noodzakelijke goederen kunnen goedkoop en eindeloos worden geproduceerd. Het economische probleem is opgelost.⁴⁸

We leven in een samenleving die de schaarste te boven is. Eindeloze verlangens kunnen weliswaar nooit vervuld worden, maar we beseffen dat onze eindeloze begeerte feitelijk niets meer is dan een eindeloze keuze uit de overdaad. Onze levens zijn eindig, dus moeten we kiezen uit de overdadige mogelijkheden. We weten dat materiële reserves overvloedig zijn en dat onze weelderige planeet bol staat van erts en fossiele brandstof. We kunnen het spookbeeld van oprakende grondstoffen bedwingen door substitutie, ont-

OVERVLOED

stoffelijking en lussen van volledige recycling. Er zijn genoeg reserves voor ons productieproces, zolang we ervoor kiezen ze op een duurzame manier te winnen en van lichtzinnige vernieling af te zien. We weten dat we gezegend zijn met oneindige energiebronnen. Voorlopig hebben we genoeg grondstoffen om op te branden en we zullen slimme methoden ontwikkelen om duurzame energiebronnen aan te boren. Wanneer ontwikkelingslanden onze levensstandaard overnemen, zal het wagenpark verdubbelen en hebben we ook een dubbele hoeveelheid consumptiegoederen nodig. Dit alles brengt het natuurlijke evenwicht echter niet in gevaar. Zolang we maar intelligent produceren, zijn er geen ecologische beperkingen aan het doorzetten van de groei. We kunnen de natuurlijke overvloed omzetten in een door de mens gemaakte weelde.

Alle redenen om schaarste te ervaren zijn in werkelijkheid schijnredenen. Op dit moment verkeren we niet in een situatie van gebrek en feitelijk zijn we de schaarste al lang voorbij. Waarom voelt het dan alsof er een situatie van gebrek is? Waarom denken en handelen we liever volgens het schaarsteparadigma dan volgens het overvloedparadigma?

In onze basisbehoefte is voorzien en ook in de daaraan gekoppelde sociale behoefte aan onderwijs, politieke stabiliteit, vrijheid van meningsuiting en keuzevrijheid. In de ontwikkelde landen is dit voor ruim een miljard mensen prettig geregeld. Ons leven draait nu om dat wat na de basisbehoefte komt: in wat het lichaam doet wanneer het gevoed, gekleed en van onderdak is voorzien. Het economisch systeem verschaft ons deze overvloed aan goederen die voorwaarden zijn voor stabiliteit. Maar ons productiesysteem lost het probleem van het overschot niet voor ons op. Dit zien we aan onze waanzinnige productie van steeds meer exclusieve en dure producten die inspelen op onze symbolische verlangens. Het economische systeem heeft zelf geen oplossing voor het probleem van het gemaakte energieoverschot. Er is geen *economische* oplossing voor het probleem van het overschot.

We zijn veroordeeld tot het overschot en we zullen zelf een manier

OVERTOLLIGE ENERGIE

moeten vinden om het kwijt te raken. We kunnen het aan nieuwsgierigheid, ontwerp, kunst, seks en erotiek besteden, of we kunnen het voor vernietiging in een oorlog aanwenden. De keuze is aan ons. Als we niet beslissen, wordt de beslissing voor ons genomen. Als we het overschot niet aan creatieve krachten besteden, dan wordt de besteding aan destructieve krachten ons opgedrongen.⁴⁹

NIEUWSGIERIGHEID EN VINDINGRIJKHEID

Ons teveel aan menselijke energie manifesteert zich ook in de drang tot groei en vooruitgang. We zijn altijd nieuwsgierig of er mogelijkheden zijn om de wereld te verbeteren en de welvaart te vergroten. Deze nieuwsgierigheid komt voort uit ons zelfbewustzijn. Als enig dier is de mens gezegend met zelfbewustzijn: wij zijn ons bewust dat we bewust zijn. Andere dieren zijn bewust tot op een zeker niveau, maar bezitten niet deze vorm van reflexief bewustzijn. De mens heeft zichzelf voortdurend vragen gesteld over de aard van de wereld. Waar bestaat de wereld uit? Hoe werkt het? Hoe kunnen we haar verbeteren? Hoe kunnen we dit maken? Deze nieuwsgierigheid, die nauw verbonden is met het zelfbewustzijn, is de drijvende kracht achter de vooruitgang en de beschaving. Nieuwsgierigheid en vindingrijkheid hebben onze overschotten vermenigvuldigd, hebben ons in staat gesteld te vissen en te jagen, kathedralen te bouwen en de meest geschikte landbouwgewassen te vinden.

Niet productie, maar nieuwsgierigheid en vindingrijkheid zijn de motor van de wetenschappelijke vooruitgang. De geschiedenis van onze beschaving, de ontwikkeling van het schrift, filosofie en de verschillende takken van wetenschap zijn allemaal het resultaat van de menselijke nieuwsgierigheid. Wetenschap is een vorm van nieuwsgierigheid die ons dwingt de structuur van de werkelijkheid en onze binnen- en buitenwereld te onderzoeken. Wetenschappelijke en technologische vooruitgang zijn het resultaat van onze aangeboren nieuwsgierigheid. De overvloed aan goederen

OVERVLOED

die we hebben uitgevonden en gefabriceerd is een uitdrukking van de ongebreidelde creativiteit van de menselijke geest.

Machines hebben onze kracht enorm doen toenemen. Een individu in een ontwikkeld land heeft de kracht van honderdvijftig handwerkslieden tot zijn beschikking door zijn machines.⁵⁰ Technologische groei vindt vooral plaats door toepassing van machinekracht. De vooruitgang in de nanotechnologie zal onze machinekracht nog verder vergroten. Intussen scheppen we kunstmatige intelligentie en kunstmatig leven in onze computers en ontwerpen we apparaten die in staat zijn andere apparaten te ontwerpen. Nieuwsgierigheid is de constante drijfveer om nieuwe dingen te ontdekken en te maken. Met diezelfde nieuwsgierigheid ontrafelen we nu onze genetische code.

De technologische vooruitgang loopt op de ethische ontwikkeling vooruit. Van binnen zijn wij nog steeds oorlogszuchtige dieren die worden beheerst door afgunst en wrok. Wij zijn verwickeld in een concurrentiestrijd en we strijden om macht. In het atoom vonden we de kracht om onszelf te vernietigen. We hebben deze energie vrijgemaakt en getemd, maar we zijn tegelijkertijd overgeleverd aan de kracht die we hebben losgelaten. We hebben de beschikking over een enorme kracht en krijgen steeds meer kracht. Het proces gaat exponentieel. We krijgen steeds meer macht, worden steeds vindingrijker en hollen technologisch vooruit. Onze aangeboren nieuwsgierigheid en vindingrijkheid hebben een verbond gesloten met het economische verlangen onze wereld te maken en te vormen.

KUNST EN SCHOONHEID

Kunst staat voor een hoge graad van weelderigheid en verspilling. Creatieve overdaad is te vinden in de overweldigende symfonieën van Beethoven, de langzame passages van Shostakovich, de fantastische uitbarstingen van Stravinski. We veranderen onze ziel in geluid, maatslagen, ritmen en melodieën. We raken vervoerd door het geluid van een jazzbas en de fragiele, getergde stem van Billie

OVERTOLLIGE ENERGIE

Holliday. In de schilderkunst vinden we de worsteling van Van Gogh en de waanzin van Rothko. Bij Miro en Picasso vinden we de speelsheid en de eindeloze kindervreugde van ontdekking. Bij Dali vinden we uitbundigheid. Wij modelleren ons menselijk lichaam en geven het in dans gestalte. De verhalen die we vertellen in mythes, romans, toneelstukken en tegenwoordig in films, laten onze ervaring van de wereld zien.

Vanaf het moment dat we begonnen met produceren hebben we, naast nuttigheid, ook schoonheid gemaakt. Als we deze erotische artistieke aandrift niet hadden gehad, dan zou vormgeving betekenisloos zijn. We zouden onszelf niet de laatste kledingmode of nieuw ontworpen auto's kunnen verkopen. Kunst is de niet-productieve besteding bij uitstek. De verbazingwekkende praalwagens, bloemen en pluimen van carnaval worden maar één keer gebruikt. Daarna worden ze ritueel verbrand. Alle moeite is gedaan om iets kortstondigs te maken. Vuurwerk is de belichaming van het kortstondige: alle productie is er op gericht zichzelf in een lichtflits op te blazen. Hetzelfde geldt voor een symfonie en voor dansen. Alle energie wordt in het moment uitgestort.

Kunst is op vele niveaus een gave. Het is een gave van de maker, het talent dat hem in staat stelt het werk te maken. Kunst is een ode aan de creativiteit van de menselijke geest en een geschenk aan de gemeenschap. Creëren is je leven en je creativiteit als een gave gebruiken. Het kunstwerk is ook een besteding, een verspilling en een verlies van grondstoffen die nuttig hadden kunnen worden besteed. Kunst zelf is een overschot, een overschot aan betekenis in een betekenisloze wereld. Kunst is energie in eenrichtingsverkeer dat vrijkomt door het gemaakte werk en het leven van de kunstenaar. Dat is het lot van de mens: we zijn middelen waarmee het overschot zichzelf opmaakt.

DE EROTISCHE IMPULS

Eros is de levensenergie. De erotische impuls is verbonden met groei en met het voortbestaan van de soorten. Het is gekoppeld

OVERVLOED

aan het dierlijke instinct om voor nageslacht te zorgen. De energie van Eros is als de energie van de lente, van het bloeien van planten en het paren van de dieren. De energie van de erotiek is ook de energie van seks, van de vermenigvuldiging van het leven. Misschien is de mens zelf slechts een drager van iets dat belangrijker is, of dit nu een zelfzuchtige gen of het menselijk bewustzijn is. Er is wel erotiek bij dieren, in de vorm van kleuren en paringsrituelen, maar het blijft toch instinctief. De erotiek bij de mens zweeft juist boven de ruwe voortplantingsdriften. Wij besteden deze overvloedige energie aan flirten en het bedrijven van de liefde. Wij verkwisten energie in seksualiteit die niet op voortplanting is gericht en in de speelse ars eroticae, waar energie aan plezier en liefkozing verspild wordt.

Menselijke erotiek is te vinden in make-up en mode, in het pronken met het lichaam. Al het waanzinnige hermodelleren van onze trekken met behulp van plastische chirurgie wordt gestuurd door de erotische impuls en door de behoefte er voor onszelf en anderen aantrekkelijk uit te zien. Erotiek heeft de macht om ons stabiele bestaan flink overhoop te halen. Een muze uit een andere wereld, een romantische ontmoeting, het vuur dat door de regelmaat van het dagelijks leven wordt getemperd wakkert aan, en het is genoeg om uit evenwicht te raken. Grote mannen, van Julius Caesar tot Bill Clinton, hebben hun imperium voor een vrouw op het spel gezet. De kracht van deze erotische impuls draait niet alleen om seks, niet om het ding zelf dat kan worden bereikt, behaald, bedwongen en beleefd. De erotische impuls draait om verwachtingen die beloften wekken.

De erotische impuls heeft meer macht over ons dan wij over hem. Wat doen we met alle creaties die het enorme overschot van ons productiesysteem voortbrengt? Alle rondingen en gestroomlijnde vormen van sportwagens draaien om erotiek. Het meest delicate eten is erotisch. De mooiste kleren zijn kleren die betoveren en verleiden. Parfums maken onderdeel van de verleiding uit. Wat op het spel staat met dure cadeaus is de erotiek. Macht is het ultieme afrodisiacum. Macht is de mannelijke erotiek, verleiding de vrou-

OVERTOLLIGE ENERGIE

welijke (en de vrouwelijke is sterker). Nieuwsgierigheid, vindingrijkheid, kunst, studie, productie en macht zijn elementen van de erotische impuls.

ACCUMULATIE EN BESTEDING

We vragen ons nog steeds af hoe we met schaarste om moeten gaan. We denken dat er schaarste in economische zin is, dat er niet genoeg goederen zijn voor iedereen. Zelfs als we geloven dat we genoeg goederen kunnen produceren, dan nog zijn we bang dat onze productie het ecosysteem zal vernietigen. De nachtmerries van tekort en vernietiging verleiden ons om in het schaarsteparadigma te blijven denken. Dan hoeven we niet na te denken over wat we met de overvloed doen. We hoeven ons dan niet af te vragen wat we met onze overmaat aan energie moeten doen.

Wat als we tot dusver de verkeerde vraag hebben proberen te beantwoorden? Het stellen van de vraag hoe we de schaarste te boven komen, was in onze geschiedenis een enorme stap richting beschaving. We pakken taken op als we ze eerst als problemen beschouwen. We weten inmiddels hoe we ons uit een situatie van schaarste kunnen redden. Daarom zoeken we schaarste, omdat het een vraag is die we kunnen beantwoorden.⁵¹ Maar de uitdaging waar we mee te maken hebben is veranderd. Het gaat nu niet om hoe we de schaarste te boven komen, maar hoe we het overschot gebruiken. We moeten de vraag van de overvloed beantwoorden. Overvloed is een enorme zegen, maar het is ook een probleem. Het overschot is enorm, het blijft maar groeien en het moet worden opgemaakt.

De mens heeft het eerste overschot via de landbouw geschapen, heeft het vergroot door technisch vernuft en creativiteit en heeft het idee dat we alleen voor onmiddellijke behoeften produceren lang geleden laten varen. Onze welvaartsspurts is mede ontstaan dankzij het calvinistische idee van 'nu werken en later beloond worden'.⁵² We stellen ons calvinistische arbeidsethos in dienst van het vergaren van goederen en welvaart. Een agrarische samenle-

OVERVLOED

ving kan overschotten voor magere jaren bewaren, maar ze ook gebruiken voor festijnen en godenoffers. Maar een welvarende samenleving spaart meer dan het uitgeeft, onthoudt zichzelf plezier en hoopt overschotten op. We hebben gezien welke rol pensioenfondsen en opgehoopt kapitaal in ons leven spelen. Zodra de mens begon kapitaal op te hopen, werd het overschot verveelvoudigd.

Als we het overschot niet aan kunst en schoonheid besteden, besteden we het aan vernietiging. Het overschot moet opgemaakt worden. We kunnen energie niet blijven ophopen. De spanning van wat we ophopen, moet losgelaten worden. Veel hiervan is een erotische spanning, omdat de macht van opgehoopte rijkdom erotisch is. Er is een erotische drijfveer om te scheppen, te vermeerderen. We hebben de veredeling van het seksuele gebruikt om beschavingen te bouwen. We hebben gebruikgemaakt van de erotische impuls. Het spenderen van ons overschot is als een waterval die continu water over de rand stuwt: het blijft maar komen. Als we het overschot niet opmaken aan kunst en schoonheid, dan maken we het op aan destructie. Want de andere optie om de overmatige energie te gebruiken is oorlog; de dolle vernietiging van alles wat geproduceerd is. Oorlogvoering, met haar enorme vernietiging van goederen en levens, is de overvloedige vernietigingskracht bij uitstek. Feitelijk kunnen we de oorlogen die onze gezamenlijke geschiedenis teisteren zien als periodieke orgieën van vernietiging zonder productief doel. Zij zijn een rituele vernieling en verspilling van verzamelde economische en menselijke weelde. De loopgravenoorlog uit de Eerste Wereldoorlog, waarbij golf na golf jonge mannen de dood in werden gestuurd voor een zinloos terreingewin van enkele meters, in een conflict zonder ideologische basis, is hier een uitstekend voorbeeld van.⁵³

HOOFDSTUK 9

Radicale geschenken

Het waarom van het leven

Wat doen we met al die goederen die we begeren, en al deze overmatige energie waar we over beschikken? Waar wijden we onze levens aan? We hebben een economische machine gemaakt die meer consumptiegoederen produceert dan we nodig hebben. Aan onze basisbehoeften is tegemoetgekomen en we produceren voornamelijk om symbolische verlangens te bevredigen. We hebben een enorme overmaat aan energie te besteden. Alle levensenergie hebben we tot onze beschikking. We besteden deze overdaad door te drinken, te dansen, carnaval te vieren en we verbruiken het teveel in de creaties van de erotische impuls.

Het is allemaal een overschot. Bijna alles wat we in ons leven in de ontwikkelde landen doen, is een overschot. Onze basisbehoeften zijn zo eenvoudig bevredigd, dat we er nog maar zeer beperkt voor hoeven te werken. Het draait om keuzen: willen we het overschot spenderen aan wapens, onderwijs, kunst, nieuwe auto's, procesvoering of gevangnissen? Elke samenleving moet de vraag beantwoorden hoe het overschot wordt besteed, maar voor ons is de vraag steeds actueler, vanwege onze vaardigheid in het meer produceren dan we nodig hebben. We moeten de vraag van het overschot oplossen op het niveau van de samenleving en op het persoonlijke niveau.

Abraham Maslow deelde de menselijke behoeften in verschillende niveaus in. Deze niveaus vormen een piramide. Onze basisbehoeften zijn fysiologische behoeften; daarna komen veiligheid, de behoefte aan liefde en saamenhorigheid, en de behoefte aan achting. Aan de top van de piramide vinden we zelfactualisering.⁵⁴

OVERVLOED

Als we eenmaal alle basis- en middenbehoeften bevredigd hebben, als we alle goederen bezitten die nodig zijn voor ons fysieke bestaan in een veilige, sociale omgeving, dan hebben we tijd voor zelfactualisering. Dan kunnen we vragen naar het waarom van het leven.

Als we denken onze basisbehoeften nog niet bevredigd te hebben, dan blijven we op het onderste niveau van de piramide en bereiken we nooit de hogere niveaus. Als we naar ons waanzinnige productiesysteem kijken, dan beseffen we dat we nog steeds denken dat we deze basisbehoeften aan het bevredigen zijn. Natuurlijk zijn we, omdat deze behoeften zo triviaal blijken, wel overgestapt op het bevredigen van symbolische verlangens. Ons productiesysteem gebruikt de nieuwste inzichten in vormgeving, constructie, productie en marketing om ons in staat te stellen met een paar extra kilo's staal in onze auto te wedijveren. Dit is een spelletje dat we eeuwig kunnen blijven spelen.

We zijn verwickeld in een wedstrijd waarbij de productie een razende vaart heeft bereikt en wij moeten consumeren om haar bij te houden. Wij zijn zo druk bezig consumptiegoederen te vergaren en te vervangen dat we de vraag wat we met al deze spullen gaan doen kunnen vermijden. Feitelijk zijn de meeste spullen die we hebben middelen. Voedsel is een middel om in leven te blijven, kleding en onderdak om onszelf te beschermen. Gezondheid, onderwijs en veiligheid zijn middelen om ons productief te laten zijn. Mobiele telefoons laten ons communiceren, auto's laten ons rondrijden. Alle consumptiegoederen zijn middelen om iets te doen; ze zijn geen doelen op zich.

De zin van het leven kan niet afkomstig zijn van objecten die we vergaren. Zolang we het bezit van spullen blijven najagen, hoeven we de vraag wat we met ons leven doen niet te beantwoorden. Dat is dezelfde vraag als hoe we ons overschot moeten besteden. Georges Bataille noemt deze overmatige energie 'het vervloekte deel', omdat we deze energie kwijt moeten raken.⁵⁵ Zolang we blijven geloven dat overleven een strijd is, kunnen we onszelf wijsmaken dat we inlopen, dat we nog steeds het 'hoe' van het leven moeten

RADICALE GESCHENKEN

beantwoorden. Pas als we toegeven dat we meer dan genoeg hebben, moeten we ons afvragen wat we met het overschot doen. Dan wordt de vraag naar het waarom van het leven onvermijdelijk.

NIHILISME EN BETEKENISLOOSHEID

De ontwikkelde landen zijn nog steeds verslaafd aan het ontwikkelen van consumptiegoederen. Ze produceren als gekken, alsof ze de schaarste te boven moeten komen. Deze overproductie en manische consumptie creëert een nieuw gevoel van onbehagen temidden van ons succes. We ervaren dit onbehagen wanneer we in de supermarkt een keuze moeten maken uit zestig soorten ontbijtproducten. We worden bedolven onder de keuzemogelijkheden. We zijn geweldig goed in het bedenken en op de markt brengen van nieuwe goederen, maar toch ervaren we deze weelde vaak als armoede in plaats van rijkdom. We zouden ons immens rijk kunnen voelen omdat we waar ook ter wereld naar toe kunnen reizen, maar weten onze rijkdom om te zetten in een gevoel van verpletterd worden onder keuzemogelijkheden. Ons levenstempo is flink opgevoerd door sneller vervoer, onmiddellijke en alomtegenwoordige communicatie en de onafgebroken productie van steeds betere goederen. Het resultaat is dat de meesten van ons deze vernietigende snelheid niet bij kunnen houden. We snappen net hoe we met onze nieuwe computer om moeten gaan, wanneer we de software alweer moeten vervangen. Het voelt alsof we altijd een paar 'upgrades' achterlopen.

Als we ons alleen op consumptie richten, neigen we naar een gevoel van nihilisme. Het menselijke leven in een volledig geseculariseerde samenleving is slechts een biologische toevalligheid, zonder reden en zonder doel. De materialistische verklaringen van wetenschap hebben bijgeloof en wonderen volledig uitgebannen. De verklaring van economisch gedrag laat geen ruimte voor een hoger doel. Als we geloven in de race om materialistische goederen, dan draait het leven om het bereiken van status, om de strijd voor erkenning en om het verzamelen van allerlei speelgoed. We

OVERVLOED

zullen met de leegheid van dat doel worden geconfronteerd zodra we het bereikt hebben. Dit leidt weer tot lusteloosheid, zinloosheid en een gebrek aan richting. Goederen, speelgoed, status en eer zijn ook middelen, maar geen middelen tot zichzelf. Zij beantwoorden de vraag van het overschot ook niet. De druk om status te verkrijgen en te leven volgens het consumptietempo van de burens verschaft ook geen antwoord. We beantwoorden nog steeds slechts de 'hoe' en niet het 'waarom' van het leven.

Zolang we het gevoel hebben dat onze portemonnee leeg is, kunnen we de illusie koesteren dat we slechts voor het geld werken. Dan houden we hartstochtelijk vast aan de overtuiging dat we zouden stoppen met werken als we genoeg geld zouden hebben. Als we in een erg vervelende baan vastzitten, zouden we er waarschijnlijk de brui aan geven, maar als we kijken naar diegenen die met handel en ondernemerschap enorme hoeveelheden geld hebben verdiend, dan zien we dat ze helemaal niet stoppen met werken, zelfs niet als ze immens rijk zijn. Zij blijven nieuwe ideeën en nieuwe bedrijven ontwikkelen. Geld levert geen betekenis en voldoening, want het is ten slotte maar een middel voor een doel. Betekenis en voldoening komen voort uit betekenisvolle en uitdagende activiteiten. Degenen die als miljonairs met pensioen gaan, wijden hun leven aan nieuwe projecten, liefdadigheid of een nieuwe roeping. De meeste loterijwinnaars worden diep ongelukkig. Ze worden plotseling geconfronteerd met een enorm financieel overschot, en het leven dat ze hadden is verwoest. Vaak kunnen ze niet met hun pas verworven weelde omgaan.

De door ons opgebouwde economie vertelt ons niet wat we met onze krachten moeten doen, terwijl ons energieoverschot door de mechanisering van de arbeid maar blijft groeien. Nu we in onze basisbehoeften voldaan hebben en het economisch probleem opgelost hebben, moeten we de vraag naar het waarom van het leven beantwoorden. De economische wetenschappen kunnen ons niet zeggen waar onze symbolische verlangens vandaan komen. Evenmin kunnen zij ons vertellen wat we moeten doen wanneer die verlangens vervuld zijn. Onze eindeloze begeerte naar meer

RADICALE GESCHENKEN

consumptiegoederen en naar meer status is een manier om het beantwoorden van de vraag naar de zin van het leven te ontlopen.

TALENTEN EN GAVEN

Als kind spelen we graag een bepaald spel: we houden ervan te bouwen en dingen met onze handen te maken. Of we houden van lezen en van vragenstellen. We spelen graag in de natuur of juist liever thuis. We zijn dol op sprookjes en mythen en raken onder de invloed van woorden, of we houden meer van kleuren, vormen en ontwerpen. We worden aangetrokken tot muziek, spelen piano of hebben meer zin in puzzels en raadsels. We houden van organiseren en ergens de leiding over hebben, of van luisteren en helpen. We worden groot met vele mogelijkheden om ons karakter te ontwikkelen. We worden groot met deze talenten en ze worden ontwikkeld door het onderwijssysteem.

Hoe herkennen we deze talenten? We weten dat we deze talenten aanwenden omdat ze ons plezier verschaffen. Als kind worden we aangetrokken tot datgene waar we het meeste plezier aan beleven. Deze talenten zijn gaven – zo noemen we ze. We spreken van een begaafd kind. We neigen tot bepaalde dingen omdat we er talent voor hebben, hoewel we dat talent wel moeten ontwikkelen. Deze aanleg, deze gave, is ons gegeven en we kunnen ermee doen wat we willen.

In wezen kunnen we het leven zelf ook als een gave zien. Het leven dat je leidt is je gratis en voor niets gegeven. Het is een geschenk. Het is aan jou het te leven. Natuurlijk hebben onze ouders enorm bijgedragen door ons te verwekken en groot te brengen. Deze bijdrage geven we weer door als we onze eigen kinderen groot brengen. Maar voor het individuele bewustzijn wordt het leven als een geschenk ervaren. Er is niets dat we er voor terug moeten betalen. Het leven als geschenk is een overlopend overschot. Ons is veel meer energie, vindingrijkheid en creativiteit gegeven dan we voor het overleven nodig hebben. We zijn niet geboren in een wereld die we vanaf de grond moeten opbouwen. In plaats daarvan zijn

OVERVLOED

we de erfgenamen van het werk van vele generaties. Voor diegenen van ons die zijn geboren in een wereld met ongeëvenaarde rijkdom, doordrenkt van vrede en voorspoed, drukt het probleem van het overschot nog zwaarder. Als we worden geboren in een gewapende strijd of in troosteloze armoede, is het duidelijk wat ons te doen staat. De taak vraagt al onze middelen. Maar als we al met een overschot worden geboren, is het onze taak het teveel uit te geven.

We leven in een wereld van handel, waar goederen altijd voor andere goederen geruild worden. We leven in een sterke economische ideologie, waar we zeggen het meeste uit een situatie te willen halen, of dat we geen eerlijke overeenkomst hebben, of dat we niet zoveel krijgen als we erin hadden gestopt. De geschenken die we elkaar voor verjaardagen of tijdens de feestdagen geven hebben meer het karakter van ruilen dan van echte geschenken. Echter, het geschenk van ons leven is wezenlijk een geschenk: we betalen er niets voor.

OVERVLOED, DANKBAARHEID EN VRIJGEVIGHEID

De structuur van de natuur is een overvloedige. Leven groeit tot dat het zijn limiet bereikt heeft en in evenwicht is. De natuur levert ons voedsel, een woongebied, de erotische levensenergie en een oneindige hoeveelheid mogelijkheden om ons te vermaken. Het accepteren van dit wezenlijk geschenk gaat ons bewustzijn te boven. Het geschenk is wezenlijk, maar we hebben geen zeggenschap over hoe lang het leven duurt. Dankbaarheid is de reactie hierop. Eeuwenlang heeft de dankbaarheid een religieuze vorm gehad. Alle religies hebben rituelen om dankbaarheid voor het geschenk van ons bestaan te tonen. De Azteken aanbaden de zon als een opperste god, de bron van alle energie en de schenker van al het leven. We zijn dankbaar jegens een god die we als schepper van het leven zien. We danken de natuurlijke goden van ons heidens geloof of de antropomorfe god van de monotheïstische religies.

RADICALE GESCHENKEN

We beseffen hoe overvloedig de wereld is. Dat vervult ons met dankbaarheid wat zich als vrijgevigheid uit. Het gevoel van dankbaarheid dat we leven in de overvloedige natuur, laat zich vertalen naar een vrijgevigheid naar onze medemensen. We beseffen hoeveel ons gegeven is: ons leven, alles wat nodig is om te leven en te gedijen, ons bewustzijn en onze talenten. We beseffen dat ons zoveel meer gegeven is dan we nodig hebben, of zelfs maar kunnen beleven in één leven. We kunnen zoveel meer produceren dan we zelf nodig hebben. We zijn gezegend en vervloekt met een enorm overschot. Dit geldt vooral voor diegenen die in een periode van vrede en vooruitgang geboren zijn. Het is onze taak het geschenk door te geven. De reactie is vrijgevigheid. Wij zijn zelf onderdeel van het overschot dat zichzelf uitgeeft: wij zijn zelf het overschot. Dit is de structuur van het bestaan, de levensstroom waar we allemaal onderdeel van uitmaken. Alles wat we voor niets ontvangen kan slechts voor niets worden doorgegeven.

De mens is het luxedier. We staan boven aan de voedselketen vanwege onze superieure hersenen. We consumeren enorme hoeveelheden plantaardig en dierlijk leven.⁵⁶ Denk je eens in hoe al het voedsel dat we in één leven consumeren er uit zou zien als het op een plaats bij elkaar gebracht was. We zijn een luxedier in nog een betekenis, namelijk dat we van de wereld een comfortabele plek hebben gemaakt die onze behoeften bevredigt.⁵⁷ We hebben veel ellende weggenomen: sterfte in het kraambed, kindersterfte, gevaarlijk werk, slopende ziekte, veel fysisch lijden, gezwoeg en ongemak.

Dankbaarheid is het accepteren van het geschenk en vrijgevigheid is de reactie hierop. Vrijgevigheid is het besef van het wezenlijke geschenk dat het leven is. Uitgeven is de enige manier om het overschot kwijt te raken. De essentiële structuur van het menselijke leven is wezenlijk die van een geschenk en de verwezenlijking van het geschenk komt door het erkennen van onze talenten als een geschenk, als een gave. We kunnen niet spullen blijven vergaren en energie blijven opslaan. Op een bepaald punt moet de energie uitgegeven worden.

OVERVLOED

EINDIGHEID

De andere belangrijke eigenschap van ons bestaan is het feit dat het eindig is. Het leven zoals we het ervaren is een enorm overschot, ons voor niets gegeven, maar het is niet oneindig. Het overschot en de beperkte tijdsperiode zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden in ons leven. Het mensenleven is het antwoord op het raadsel van de sfinx: op vier voeten tijdens de jeugd, op twee gedurende de volwassenheid en op drie op de oude dag. Verandering is constant en elk tijdstip komt maar één keer.

Het overschot is het gevolg van de eindigheid van de mens. We zien ons geconfronteerd met een immense wereld. We hebben enorm veel keuzemogelijkheden; waar we naar toe gaan, wat we eten en wat we dragen. We kunnen kiezen hoe we onze tijd besteden en met wie we het besteden. Wat we besluiten met onze tijd te doen is zinvol, juist omdat we niet onsterfelijk zijn. We houden er niet van over sterven na te denken, maar vanaf onze geboorte zijn we met doodgaan bezig. Het leven houdt een keer op, hoewel niemand weet wanneer zijn uur zal slaan. Die beslissing is niet aan ons. De vraag die we moeten beantwoorden is wat we met dat leven doen, met dat geschenk, met dat overschot.

Eindigheid is een voorwaarde voor weelde, voor intensiteit, voor overschot. Elk moment komt maar één keer. We hebben schaarste gedefinieerd als veel meer begeren dan we hebben, en overvloed als zoveel meer hebben dan we nodig hebben. We voelden schaarste toen we dachten dat we een eindeloze begeerte hadden die niet bevredigd kon worden. Maar in feite is de situatie omgekeerd. Onze mogelijkheden zijn eindeloos en de tijd die we hebben om ze te beleven is beperkt. Dit maakt ons werkelijk luxediëren met oneindige mogelijkheden om ons uit te leven in onze keuzes. De kans dat de dingen die we kunnen eten, dragen of doen ooit opraken is nihil.

Ons leven is tijdelijk. Wij zijn in extenso de tijdelijke bezitters van wat het leven ons geeft. Het is natuurlijk zo dat we bezit aan onze kinderen kunnen overdragen, maar het plezier dat we kunnen

RADICALE GESCHENKEN

hebben als we iets bezitten is, net als ons leven, kortstondig. Vuurwerk is een kortstondiger bezit dan onroerend goed, maar het is slechts een verschil in gradatie. De bezittingen die we hebben zijn allemaal tijdelijk. Uiteindelijk draait leven niet om het bezit, maar om het gebruik van een product, of dit nu een huis, een auto, een muziekstuk of de inhoud van een boek is. Het bezit van een object is een fetisjistisch plezier, en in die betekenis een symbolisch plezier. Kleren bezitten en dragen is onderdeel van het erotische spel van jezelf laten zien. We kunnen ons overmatige geld besteden aan zeldzame boeken, oldtimers, of aan genoeg schoenen om elke dag van het jaar een ander paar te kunnen dragen. Maar hoe meer we vergaren, hoe meer symbolisch ons plezier moet worden. Het wordt steeds moeilijker om ons geld uit te geven. Uiteindelijk moeten we kostbare flessen wijn kopen die we niet zullen drinken, of de beste voetballers ter wereld gaan verzamelen om een kampioenschap te winnen.

VERVULLING

Hoe besteden we dan het overschot, het wezenlijke geschenk van ons leven? Joseph Campbell stelt dat de Maslowpiramide eigenlijk op zijn kop staat. Als we beginnen met het verzamelen van goederen en dan naar boven gaan via de verscheidene niveaus van sociale waardering, dan komen we nooit aan het waarom van het leven toe. We moeten eerst uitmaken waarvoor we leven. Zelfontplooiing is de eerste vraag die beantwoord moet worden. Wanneer we een betekenisvol antwoord hebben op wat we met ons leven willen doen, dan kunnen we de materiële bestaansmiddelen zien te krijgen die nodig zijn om ons doel te bereiken.⁵⁸ Zowel de huizen om in te leven, de auto's en vliegtuigen voor het vervoer, als de symbolische goederen die we gebruiken om onze identiteit uit te drukken en mee te spelen in het erotische spel zijn allemaal middelen. Als het doel waartoe deze middelen dienen bekend is, dan is er een doel voor hun verwerving. Als we weten waarom we de spullen nodig hebben, weten we ook wat we nodig hebben.

OVERVLOED

Naast het hebben van genoeg energie voor het vergaren van de goederen die we nodig hebben om te overleven, zijn wij gezegend met nieuwsgierigheid, vindingrijkheid en creativiteit. We beginnen niet als een onbeschreven blad. We zijn geboren in een bepaalde tijd, op een bepaalde plaats, in een bepaalde periode van de menselijke geschiedenis. We zijn geboren in de ontwikkelde wereld, temidden van relatieve rijkdom, in een oorlogssituatie, in armoede of met een slechte gezondheid. Onze situatie is gegeven en omlijnt de contouren van ons bewegingsveld. Het meest fundamentele bestaat in het weten wat je met je leven wilt doen. Waartoe leiden jouw talenten? Waar ben je goed in? Wat vind je leuk om te doen? Welke taak leg je jezelf op? De situatie en de tijd waarin je geboren bent en de noden van de samenleving bepalen tezamen met de talenten die je hebt, de taak waar je voor staat. Het is bijvoorbeeld verbazingwekkend hoe recent de ecologische crisis is. Onze angst voor schaarste en kwetsbaarheid van de natuur is slechts drie decennia oud. Dertig jaar geleden was nucleaire vernietiging het prangende probleem van de mensheid.⁵⁹ De uitdagingen waar we voor staan zijn afhankelijk van de periode waarin we leven.

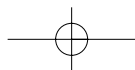
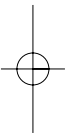
Je talenten en gaven zullen je zeggen of je de waaromvraag van het leven aan het beantwoorden bent, want dan is er plezier en enorme voldoening. Als je je talenten ten uitvoer brengt door je te richten op de dingen waar je goed in bent en die je leuk vindt om te doen, dan zul je zowel opwinding als rust vinden. Geluk is een bijwerking van doen wat je leuk vindt, doen wat je als een uitdaging ziet en doen waar je goed in bent. Het plezier van het hebben van een antwoord op het waarom van het leven is een diepe voldoening, niet de rusteloze opwinding die we krijgen van het tijdelijke bezit van goederen en de aantrekkingskracht van het nieuwe. En je weet hoe het voelt wanneer je het aan het doen bent. Campbell noemt dit gelukzaligheid.⁶⁰

Deze vreugde komt van een gevoel van stroming, van 'flow', van het vinden van een uitdaging die zich kan meten met je talenten, van je ergens op richten, van concentratie. Wat ons scherp houdt

RADICALE GESCHENKEN

en wat ons stimuleert, schenkt ons vreugde.⁶¹ De schaker heeft het meeste plezier van een waardige tegenstander. Deze vreugde kan niet direct worden nagejaagd. Het kan niet worden gekocht of worden gevonden in het bezitten van een voorwerp. Weten wat je wilt met je leven stelt je in staat te kiezen uit alle mogelijkheden die je geboden worden. Bevrijding van eindeloze begeerte en van de hang naar status wordt bereikt door het definiëren van je eigen verlangens, van het eerst weten wat je wilt doen met het geschenk van het leven. Het leven is een wezenlijk geschenk. Wanneer we het zo leven, dan vervullen we onze bestemming. De enige vraag waar we dan nog over in hoeven te zitten, is wat we doen met de tijd die ons gegeven is.⁶² In een overvloedige wereld is de enige vraag hoe we het overschot dat we belichamen gaan uitgeven.

OVERVLOED

Dankwoord

Vele instanties, collega's en vrienden hebben bijgedragen tot de totstandkoming van dit boek en ik wil ze hierbij heel hartelijk danken.

Het Japanse ministerie van onderwijs (Mombusho) voor een jonge onderzoeker beurs in 2000-2001, waardoor ik een jaar lang in Rio de Janeiro onderzoek kon doen naar overvloed en schaarste. Mijn Japanse collega's van de universiteit van Kobe Satoshi Munakata, Yasuji Yamazaki, Tetsu Sakurai, Togo Tsukahara en Nobuo Miura voor het overnemen van mijn taken en mijn studenten en Kunitake Ito voor zijn steun.

João Carlos Ferraz, directeur van het Economisch Instituut van de Federale Universiteit in Rio de Janeiro, voor zijn gastvrijheid en steun. Franklin Serrano voor zijn vriendschap en onze lange discussies over economie en overvloed.

Dorothea Olkowski, Tijn Boon, Pieter Hilhorst, Wouter Kusters, Katja Rodenburg, Kees Vuyk, Marieke Maarleveld, Winnie Terra, Amy Abdou, Jordan Strbac, Meinbert Gozewijn van Soest, Stuart Idell, Chris Rimmer, Alphonso Lingis, Hazel Henderson, Benjamin Gibbs, en Lioba Steinkamp voor hun aanmoedigingen en feedback op de eerste versie van dit boek.

Mijn uitgever Erno Eskens voor zijn ideeën over het gebruik van voorbeelden, zijn begeleiding en zijn enthousiasme. Rutger Claassen voor zijn commentaar op het manuscript en voor onze uitwisseling over schaarste en overvloed. Lioba Steinkamp voor

OVERVLOED

haar liefde en steun. Hil Oosterveld voor het doornemen van de drukproeven. René Gude voor zijn 'ethiek voor goede tijden'. Chris Rimmer voor zijn vriendschap en fantastische coachen.

Amsterdam, januari 2005.

Noten

1. Jean Baudrillard, *La société de consommation*. Baudrillard analyseert winkelcentra waar je zelfs geboren en begraven kunt worden, nieuwe virtuele steden rond een leven gewijd aan consumptie.
2. Het manifest van de Futuristen uit 1910 kondigde het glorieuze tijdperk van de machine aan, van de mens die zijn natuur als machine maakt. Filippo Marinetti, *Futurist Manifesto*.
3. Kees Vuyk beschrijft in *Het menselijk teveel* de overrompeling van een leven met te veel keuzes.
4. Alain de Botton laat in *Status Anxiety* zien dat er een enorme maatschappelijke druk voor succes is en dat we ons falen dus alleen maar aan onze eigen gebrekkigheid kunnen wijten.
5. Zie bijvoorbeeld Joshua Karliner, *The Corporate Planet* en Naomi Klein, *No Logo*.
6. Paul Hawken, *The Ecology of Commerce*, p. 40-43.
7. *United Nations Population Report*, 2000. Het gematigde scenario voorspelt een snelle bevolkingsgroei tot 9 miljard mensen in 2050 waarna de bevolking veel geleidelijker toeneemt tot 11 miljard in 2200. Bjørn Lomborg, *The Skeptical Environmentalist*, p. 46.
8. Hans Achterhuis toont de breuk tussen de traditionele opvatting van een mens met eindige behoeftes en overvloedige middelen en het nieuwe gevoel van schaarste dat in de moderne tijd ontstaat. Achterhuis vindt dat laatste gevoel terug in de theorie van Thomas Hobbes. *Het rijk van de schaarste* p. 33-34.
9. Peter Sloterdijk, *Sphären III - Schaüme*, p. 699-700.
10. Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Book V, Chapter II, book 2, geciteerd in Judith Lichtenberg, 'Consuming Because Others Consume', p. 163.

OVERVLOED

11. De term mimetische begeerte komt uit het werk van René Girard. Zie bijvoorbeeld *La violence et le sacré* p. 216-221. Hans Achterhuis beschrijft het uitvoerig in zijn analyse van de schaarste (*Het rijk van de schaarste*, p. 112-116). Rutger Claassen bespreekt de mimetische begeerte bij Achterhuis en Paul Dumouchel in *Het eeuwig tekort*, p. 76-83.
12. De econoom Thorstein Veblen beschreef al in 1899 in *The Theory of the Leisure Class* de 'conspicuous consumption' die voortkomt uit het imiteren van de vrijetijdsklasse.
13. Naomi Klein beschrijft de opkomst van branding in *No Logo*. Het merk Tommy Hilfiger ontwerpt en produceert zijn eigen kleding niet zelf (*No Logo*, p. 24).
14. Mihaly Csikszentmihalyi calculeert dat ons bewustzijn in een gemiddeld mensenleven een totaal van 185 miljard bits aan informatie zal verwerken. *Flow*, p. 29.
15. Dit is de hoofdthese van de econoom John Kenneth Galbraith in *The Affluent Society*.
16. Aldous Huxley, *Brave New World*.
17. Rutger Claassen, *Het eeuwig tekort*, p. 194.
18. Ik dank Franklin Serrano voor uitleg over dit punt.
19. Georges Bataille, *La part maudite*, p. 130-164.
20. Kartelvorming is van alle tijden. In Japan bestaan er voor elk product vier grote merken die het leeuwendeel van de markt onder elkaar verdelen en prijsafspraken maken. De prijs van bier is voor elk merk hetzelfde, en de merken concurreren op smaak en marketing. In dit geval heeft de prijs dus niets met schaarste of met vraag en aanbod te maken.

NOTEN

21. Er zijn nu 13.000 boeken gratis online beschikbaar op www.gutenberg.org
22. Het Amerikaanse Congres heeft het copyright voor individuen en bedrijven in 1998 retroactief verlengd met twintig jaar, na een lobby van Disney om te zorgen dat Mickey Mouse niet in 2003 in het publieke domein terecht zou komen en dus door iedereen gebruikt zou kunnen worden. Tot 2019 komen er geen werken meer bij in het publieke domein. Er zijn verschillende initiatieven om werk te delen, zie bijvoorbeeld www.creativecommons.org.
23. Landen als Frankrijk en Japan halen een groot deel van hun energiebehoefte uit kernenergie. Ik kom later in dit hoofdstuk op het gebruik van kernenergie terug.
24. Schattingen van reserves lopen sterk uiteen. Koolreserves staan op ongeveer 1500 jaar bij onze huidige consumptie, en de meest optimistische schattingen over *mogelijke* energiewinning uit oliehoudende leesteen is bijvoorbeeld 5000 jaar (Bjørn Lomborg, *The Skeptical Ecologist*, p. 127-128).
25. Paul Ehrlichs *The Population Bomb*, waarin enorme schaarste en massale sterfte werd aangekondigd, was een bestseller en verkocht meer dan drie miljoen exemplaren (Ed Regis, 'The doomslayer').
26. Thomas Malthus, *An Essay Concerning Population Growth*.
27. Amartya Sen maakt de beroemde claim dat er nooit een hongersnood in een democratie heeft plaatsgevonden. Sen, *Development as Freedom*, p. 178-180.
28. De vijf grondstoffen waren chroom, koper, nikkel, tin, en tinsteen. Bjørn Lomborg, *The Skeptical Ecologist*, p. 137. Zie ook het artikel over Julian Simon uit *Wired Magazine* dat Lomborg aanzette tot het schrijven van zijn boek. (Ed Regis, 'The doomslayer').

OVERVLOED

29. Zie het debat tussen Simon en Myers: Norman Myers and Julian Simon, *Abundance or Scarcity?*
30. Joshua Davis, 'The new diamond age'.
31. Mark Sagoff, 'Carrying Capacity and Ecological Economics', p. 31.
32. Paul Hawken, *The Ecology of Commerce*, p. 195.
33. Voor een fascinerend verhaal over lood in autobenzine en de zoektocht naar hoe oud de aarde is, zie Bill Bryson, *A Short History of Everything*, hoofdstuk 10, p. 193-205.
34. Vaak wordt er in het proces van recycling wel wat verloren; niet alle grondstoffen kunnen opnieuw worden gebruikt. Soms is er sprake van 'downcycling': glanzend wit papier wordt grijs kringlooppapier, plastics worden gebruikt voor parkbanken. Vaak gebeurt dit omdat producten niet meer uit elkaar gehaald kunnen worden.
35. William McDonough and Michael Braungart, 'The next industrial revolution'.
36. Mark Sagoff schat dat de mens voor de dagelijkse energieconsumptie een tienduizendste deel nodig heeft van de totale hoeveelheid zon die op de aarde valt. ('Carrying Capacity and Ecological Economics', p. 33).
37. Waarom hebben landen als Irak en Iran, met twee van de grootste olievoorraden ter wereld en zonder veel industrie, in hemelsnaam behoefte aan kernenergie?
38. Zie voor een beschrijving van deze verschillende manieren om tegen de natuur aan te kijken mijn artikel 'Sacred Earth' in Bob Frodeman, *Earth Matters*.
39. Haaienpopulaties zijn moeilijk te meten, maar de meeste bronnen spreken van enorme dalingen: www.fao.org en www.nmfs.noaa.gov/sharks/.

NOTEN

40. Het voorbeeld van walwissen wordt gebruikt door Colin Clark in *Mathematical Bioeconomics: The Optimal Management of Renewable Resources* om de te illustreren dat vijf procent rente hoger ligt dan de twee procent 'maximal sustainable yield' van bijvoorbeeld tropisch hardhout of walwissen; beschreven in Stephan Schmidtheiny, *Financing change*, p. 8-10.
41. Hazel Henderson, *Building a Win-Win World*, p. 236-237.
42. Georges Bataille, *La part maudite*, p. 67-68.
43. Deze berekening is alleen maar een wiskundig voorbeeld. In de echte wereld zal een ecosysteem soms sneller uitgeput raken, en soms weerbarstig zijn. Er zijn bepaalde punten waar het systeem zich opeens niet meer kan handhaven.
44. We vissen de oceanen zo intensief en efficiënt leeg dat we bijna aan het maximum van onze natuurlijke vangst zitten. Elke groei moet nu komen van viskwekerijen, die nu al een kwart van onze vis produceren. Bjørn Lomborg, *The Skeptical Environmentalist*, p. 107.
45. Alan Durning, *How Much is Enough*, p. 26-28. Ik heb de cijfers uit 1992 aangepast en afgerond.
46. De 'hyper car' is een ontwerp van de Rocky Mountain Institute, waarvan Amory en Hunter Lovins directeur zijn, en is in het publieke domein geplaatst om zoveel mogelijk gebruikt te gaan worden. De beschrijving is ontleend aan hoofdstuk 2 van Hawken en Lovins, *Natural Capitalism*, p. 22-47.
47. Factor vier en de beschrijving van goederen als service komt uit Hawken en Lovins, *Natural Capitalism*, p. 11-12 en hoofdstuk 4, p. 62-81, en Hawken, *The Ecology of Commerce*, p. 67-70.
48. De econoom John Maynard Keynes speculeert in een lezing in 1930 over de toestand honderd jaar in de toekomst. Keynes gelooft dat

OVERVLOED

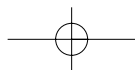
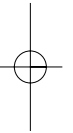
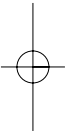
investerings en technologie dan gezorgd hebben voor een goede levensstandaard voor iedereen, en vraagt zich vooral af wat iedereen met zijn vrije tijd gaat doen. We hebben nog niet helemaal de weelde bereikt die Keynes zich toen voorstelde, maar we komen steeds dichterbij. Het probleem hoe in onze basisbehoeftes te voorzien is in ieder geval opgelost. John Maynard Keynes: 'Economic Possibilities for our Grandchildren', in *Essays in Persuasion*.

49. Georges Bataille, *La part maudite*, p. 60.
50. Bjørn Lomborg, *The Skeptical Ecologist*, p. 119.
51. Ik dank deze redenering aan René Gude.
52. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*.
53. Op de eerste dag van het Verdun offensief sneuvelden zestigduizend Britse soldaten (Eric Hobsbawn, *Age of Extremes*, p. 25). Georges Bataille heeft zelf meegevochten in de Eerste Wereldoorlog.
54. Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, p. 80-92.
55. Georges Bataille, *La part maudite*, p. 76-77.
56. Voor Bataille was de tijger het symbool van het absolute luxedier, aan de top van de voedselketen. Hij dacht daarbij ook aan de tijger van William Blake.
57. Peter Sloterdijk, *Sphären III - Schaüme*, hoofdstuk 9 en 10, p.801-859.
58. Lezing 'Personal myths', in *Joseph Campbell Audio Collection*, volume 4, tape 5.
59. De dreiging van een complete kernoorlog is sterk verminderd nu niet langer twee tegenoverstelde ideologieën in een Koude Oorlog verwickeld zijn. De dreiging van terreur of het gebruik van nucleaire wapens bij een oorlog bestaat nog steeds, maar het is niet meer de dreiging van de algehele ondergang van de mensheid.

NOTEN

60. Campbell gebruikt het woord 'bliss'. Joseph Campbell, *The Power of Myth*, p. 146-150.
61. Deze spanning tussen kunnen en uitgedaagd worden, brengt ons in een gevoel van 'flow' (Mihaly Csikszentmihalyi, *Flow*, p.74).
62. Zoals Gandalf tegen Frodo zegt in de film *The Lord of the Rings*, in de scène in de mijnen van Moria waar Frodo merkt dat ze gevolgd worden door Golem.

OVERVLOED

Literatuur

Achterhuis, Hans

Het Rijk van de Schaarste - van Thomas Hobbes tot Michel Foucault
(Baarn: Ambo, 1988).

Barthes, Roland

Système de la mode (Paris: Seuil, 1967).

Bataille, Georges

Oeuvres Completes (Paris: Gallimard).

La Part Maudite [1949] (Paris: Minuit, 1967). *The Accursed Share vol. I*,
vert. Robert Hurley (New York: Zone Books, 1991)

Baudrillard, Jean

La société de consommation (Paris: Editions Denoël, 1970).

Benammar, Karim

'The way of slaying dragons: the hero myth in contemporary society',
Acta Institutionis Philosophiae et Aestheticae, vol. 16, 1998, p. 109-116.

'Abundance and scarcity in economics, ecology, and eco-ethics', *Acta*
Institutionis Philosophiae et Aestheticae, vol. 17, 1999, p. 91-99.

'Sacred Earth', in *Earth Matters*, ed. Bob Frodeman, Prentice Hall, 1999,
p. 165-173.

'Het vervloekte teveel; Bataille en de economie van overvloed' in *Filosofie*
14(1), 2004.

Botton, Alain de

Status Anxiety (London: Penguin, 2003). *Statusangst* (Amsterdam: Atlas,
2004).

Bryson, Bill

A Short History of Nearly Everything (London: Doubleday, 2003). *Een*
kleine geschiedenis van bijna alles (Amsterdam: Atlas, 2004).

OVERVLOED

Campbell, Colin

'Consuming Goods and the Good of Consuming', in Crocker, David A., and Toby Linden, eds., *Ethics of Consumption: The Good Life, Justice, and Global Stewardship* (Lanham, Maryland: Rowan and Littlefield, 1988), p. 139-154.

Campbell, Joseph

The Hero with a Thousand Faces, 2nd. Ed., (Princeton: Princeton University Press 1972). *De held met duizend gezichten* (Utrecht: Kosmos, 1993).

The Power of Myth (New York: Anchor Books, 1991). *Mythen en bewustzijn* (Houten: De Haan, 1992).

Joseph Campbell Audio Collection, vol. 1-4 (Saint Paul: High Bridge Company, 1997).

Carley, Michael, and Philippe Spapens

Sharing the World: Sustainable Living and Global Equity in the 21st Century, (London: Earthscan Publications, 1998).

Claassen, Rutger

Het eeuwig tekort - een filosofie van de schaarste (Amsterdam: Ambo, 2004).

Csikszentmihalyi, Mihaly

Flow - The Psychology of Optimal Experience (New York: Harper and Row, 1990). *Flow - psychologie van de optimale ervaring* (Amsterdam: Boom, 1999).

Daly, Herman

Beyond Growth - The Economics of Sustainable Development (Boston: Beacon Press, 1996).

'Consumption: Value Added, Physical Transformation, and Welfare', in Crocker, David A., and Toby Linden, eds., *Ethics of Consumption: The Good Life, Justice, and Global Stewardship* (Lanham, Maryland: Rowan and Littlefield, 1988), p. 19-27.

LITERATUUR

Davis, Joshua

'The new diamond age', *Wired Magazine* 11.09, 2003.

Online: www.wired.com/wired/archive/11.09/diamond.html

De Soto, Hernando

The Mystery of Capital (London: Black Swan Books, 2000). *Het mysterie van het kapitaal* (Utrecht: Het Spectrum, 2000).

Durning, Alan

How Much is Enough - The Consumer Society and the Future of the Earth (New York: W.W.Norton, 1992). *Hoeveel is genoeg? - De consumptiemaatschappij en de toekomst van de aarde* (Berlaar Pauli Publishing, 1993).

Elgin, Duane

Voluntary Simplicity, rev. ed. (New York, William Morrow, 1993).

Engler, Allan

Apostles of Greed - Capitalism and the Myth of the Individual in the Market (London: Pluto Press, 1995).

Galbraith, John Kenneth

The Affluent Society (Boston: Houghton Mifflin, 1958). *De economie van overvloed* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1961).

Girard, René

La violence et le sacré (Paris: Albin Michel, 1990). *God en Geweld* (Tielt: Lanoo Mimesis, 1994).

Goux, Jean-Joseph

'General economics and postmodern capitalism', in Fred Botting and Scott Wilson, eds, *Bataille: a Critical Reader* (Oxford: Blackwell, 1998), pp. 196-213.

Greider, William

One World, Ready or Not - The Manic Logic of Global Capitalism (New York: Simon and Schuster, 1997).

Handy, Charles

The Hungry Spirit- Beyond Capitalism: a Quest for Purpose in the Modern World (New York: Broadway Books, 1998). *Dorstige geest : een kritische blik op het kapitalisme* (Amsterdam: Contact, 1998).

Hawken, Paul

The Ecology of Commerce (New York: HarperCollins, 1993). *Ecologisch handelen : een blauwdruk* (Amsterdam: Contact, 1994).

Hawken, Paul, Amory Lovins, and L. Hunter Lovins

Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution (Boston: Little, Brown, 1999).

Heilbrunner, Robert

Teachings from the Worldly Philosophy (New York: W. W. Norton, 1996).

Henderson, Hazel

Building a Win-Win World (San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 1996).

Hobsbawm, Eric

Age of Extremes (London: Abacus, 1995). *Eeuw van uitersten* (Utrecht: Spectrum, 1995).

Huxley, Aldous

Brave New World [1932] (London: Vintage, 2004). *Heerlijke nieuwe wereld* (Amsterdam: Bakker, 1990).

Hyde, Lewis

The Gift - Imagination and the Erotic Life of Property (New York: Vintage Books, 1983).

LITERATUUR

Illich, Ivan

Tools for conviviality (London: Marion Boyars, 2001).

Karliner, Joshua

The Corporate Planet: Ecology and Politics in the Age of Globalization (San Francisco: Sierra Club Books, 1997).

Keynes, John Maynard

Essays in Persuasion (New York: W. W. Norton, 1963).

Klein, Naomi

No Logo (London: Flamingo, 2001). *No logo* (Rotterdam: Lemniscaat, 2001)

Korten, David C.

When Corporations Rule the World (West Hartford, Conn.: Kumarian Press, 1995). *Bedrijfsleven aan de macht* (Rotterdam: Lemniscaat, 2003).

Kuttner, Robert

Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets (Chicago: University of Chicago Press, 1996).

Lichtenberg, Judith

'Consuming Because Others Consume', in Crocker, David A., and Toby Linden, eds., *Ethics of Consumption: The Good Life, Justice, and Global Stewardship* (Lanham, Maryland: Rowan and Littlefield, 1988), p. 155-175.

Lingis, Alphonso

Excesses (Albany: State University of New York Press, 1984)

Abuses (Berkeley: University of California Press, 1994)

The Community of Those Who Have Nothing in Common (Bloomington: Indiana University Press, 1994)

The Imperative (Bloomington: Indiana University Press, 1998)

Dangerous Emotions (Berkeley: University of California Press, 2000)

Lomborg, Bjørn

The Skeptical Environmentalist - Measuring the Real State of the World,
(Cambridge: Cambridge University Press, 2001)

Malthus, Thomas

An Essay on the Principle of Population [1798] (London: Penguin Classics,
1985).

Marinetti, Filippo

Futurist Manifesto [1913], in P. Hulten (ed.), *Futurismo & Futurismi*,
Venice 1986, 516-519.

Maslow, Abraham H.

Motivation and Personality (New York: Harper and Row, 1954). *Motivatie
en persoonlijkheid* (Rotterdam: Lemniscaat, 1972).

Mauss, Marcel

Sociologie et Anthropologie, (Paris: Presses Universitaires de France, 1950).

McDonough, William, and Michael Braungart

'The next industrial revolution', *Atlantic Monthly*, 282(4), October 1998.

Myers, Norman, and Julian L. Simon,

Scarcity or Abundance?: a Debate on the Environment (New York: W.W.
Norton, 1994).

Needleman, Jacob

Money and the meaning of life (New York: Doubleday, 1991). *Geld en de
zin van het leven* (Amsterdam: Balans)

LITERATUUR

Ophuls, William, and A. Stephen Boyan, Jr.

Ecology and the Politics of Scarcity Revisited (New York: W.H. Freeman, 1992).

Regis, Ed

'The doomslayer', *Wired Magazine*, 5.02, 1997.

online: www.wired.com/wired/archive/5.02/ffsimon_pr.html

Remlin, G.

'You'll never get there', *Self-Criticism*, 15(2), 2002.

Roszak, Theodore, ed.

Ecopyschology (San Francisco: Sierra Club Books, 1995)

Rousseau, Jean-Jacques

Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les homes [1755] (Paris: Flammarion, 1992). *Vertoog over de ongelijkheid* (Meppel: Boom, 1983).

Sagoff, Mark

The Economy of the Earth (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

'Carrying Capacity and Ecological Economics', in Crocker, David A., and Toby Linden, eds., *Ethics of Consumption: The Good Life, Justice, and Global Stewardship* (Lanham, Maryland: Rowan and Littlefield, 1988), p. 28-52.

Sahlins, Marshall

Stone Age Economics (Chicago: Aldine Atherton, 1972).

Schmidtheiny, Stephan et al.

Financing Change: The Financial Community, Eco-efficiency, and Sustainable Development (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998).

OVERVLOED

Schrift, Alan D., ed.

The Logic of the Gift. (New York: Routledge, 1997).

Sen, Amartya

Development as Freedom (New York: Anchor Books, 2000). *Vrijheid is*

vooruitgang (Amsterdam: Contact, 2000).

Sloterdijk, Peter

Sphären III - Schaüme (Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 2004).

Veblen, Thorstein

The Theory of the Leisure Class [1899] (New York: Dover, 1994). *Theorie*

van de nietsdoende klasse (Amsterdam: Arbeiderspers, 1974).

Vuyk, Kees

Het menselijk teveel - Over de kunst van het leven en de waarde van de

kunst (Kampen: Klement, 2002).

Weber, Max

The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (London: Routledge, 1930).

Weston, Anthony

An Invitation to Environmental Philosophy (Oxford: Oxford U.P., 1999).

LITERATUUR

OVERVLOED